

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

TÜRK ANAYASALARINDA SİYASİ PARTİLER

HAZAN YAZICI

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

MAYIS 2015

TÜRK ANAYASALARINDA SİYASİ PARTİLER

Hazan YAZICI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

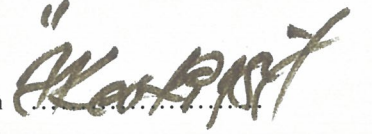
MAYIS 2015

Hazan YAZICI tarafından hazırlanan “ Türk Anayasalarında Siyasi Partiler adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doc. Dr. Ömer KESKİNSOY

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi , Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Prof. Dr. Şenol DURGUN

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler , İstanbul Gelişim Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Doc. Dr. Bülent ALGAN

Kamu Hukuku, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: .18.../.05.../2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hazan YAZICI

18/05/2015

TÜRK ANAYASALARINDA SİYASİ PARTİLER
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazan YAZICI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Mayıs 2015

ÖZET

Halkın desteğini sağlayarak, devlet iktidarının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan ve bu suretle politika belirleme ve belirlenen politikaları uygulama amacı güden, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerin tarihi, işlevleri ve siyasi partilere uygulanan yaptırımlar.

Bilim Kodu : 1116.2.003.2.004
Anahtar Kelimeler : Siyasi Partiler, Anayasa.
Sayfa Adedi : 156
Tez Danışman : Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY

POLITICAL PARTIES IN TURKISH CONSTITUTION
(M.S. Thesis)

Hazan YAZICI

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
May, 2015

ABSTRACT

Being as continuously, consistent political community, with public support, trying to control state power or with this way stating policy and motive to apply these stated policies to political parties history, function and sanctions that applying to political parties which are dispensable for democratic political life

ScienceCode : 1116.2.003.2.004
KeyWords : Political party, constitution
PageNumber :156
Supervisor :Assoc. Prof. Ömer KESKİNSOY

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı hazırlamaya başladığım ilk andan itibaren tek başıma olmadığımı, “bir” olmanın her zaman tek olmaktan daha anlamlı olduğunu bana gösteren Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı’nda mesai arkadaşlığından çok daha fazlasını paylaştığım tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim. “Hem çalışıp hem okumanın ne kadar zor olduğunu çok iyi bilirim.” Diyerek, her türlü hatamı örten, hiçbir isteğimi geri çevirmeyen, çalışmamı yürütebilmem için her türlü fiziki ve manevi şartı sağlamaya çalışan, Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı, Başkan Yardımcısı ve Gelirler Baş Kontrolörü Sayın Yüksel Duman üstadıma teşekkür ederim. “Emek verilen her şey güzeldir, çocuğum” diyerek beni bu güne getiren, desteğini her zaman yüreğimde hissettiğim aileme ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca danışman hocam Sayın Ömer KESKİNSOY’a yaptığı tüm değerli katkılar için bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİ KAVRAMI

1.1. Siyasi Parti Tanımı	5
1.1.1. Siyasi Partilerin Unsurları	8
1.2. Siyasi Partilerin Fonksiyonları	9
1.2.1. Siyasi Partilerin Fonksiyonları	9
1.3. Siyasi Parti Tipolojileri	11
1.3.1. Genel Kavram	11
1.3.2. Yapı Farklılıklarına Göre Siyasi Partiler	11
1.3.3. İşlevlerine Göre Siyasi Partiler	13
1.3.4. Disiplinlerine Göre Partiler	13
1.4. Siyasi Parti Örgütü	15
1.4.1. Parti üyeliği	16
1.4.2. Siyasi parti liderliği	17
1.5. Siyasi Parti Sistemleri	19
1.5.1. Genel Olarak	19
1.5.2. Tek Partili Sistemler	21
1.5.3. İki Partili Sistemler	23

1.5.4. Çok Partili Sistemler	24
1.6. Siyasi Partilerin Doğuşu	24

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ANAYASALARINDA SİYASİ PARTİLERİN YERİ

2.1. Genel Bakış.....	31
2.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi.....	32
2.2.1. Gerileme Döneminde Siyasi Yapı	32
2.2.2. Tanzimat Dönemi'ne Hazırlık ve Tanzimat Döneminde Siyasi Durum	34
2.2.3. 1876 Kanun-i Esasi Dönemi Siyasal Hayatı	40
2.2.4. II. Meşrutiyet ve 1909 Değişiklikleri Sonrası Siyasi Hayat.....	46
2.3. Kurtuluş Savaşı ve 1921 Anayasası	53
2.3.1 Kurtuluş Savaşı Dönemi.....	53
2.3.2. 1921 Anayasası	58
2.4. Cumhuriyet Dönemi.....	60
2.3.1. 1924 Anayasası Dönemi	60
2.3.2. Çok Partili Dönem	64
2.5. 1961 Anayasası Dönemi	69
2.5.1. 1961 Anayasası Yapım Süreci	69
2.5.2. 1961 Anayasası Yenilikleri	72
2.5.3. 1961 Anayasası ve Cemiyetler Kanunu	74
2.5.4. 1961 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanunu	78
2.5.4. 1982 Anayasası'na Geçiş Süreci	86
2.6. 1982 Anayasası Dönemi	88
2.6.1. 1982 Anayasası Yapım Süreci	88
2.6.2. 1982 Anayasası'nın Özellikleri	91
2.6.3. Siyasi Partilerin 1982 Anayasası'nda Düzenlenme Şekli	92

2.6.4. Venedik Komisyonu	106
--------------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLERE İLİŞKİN YASAKLAR ve SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI

3.1. Siyasi Parti Özgürlüklerine Genel Bakış	111
3.2. 1982 Anayasası'na Kadar Siyasi Parti Yasakları	112
3.2.1. Osmanlı Dönemi Siyasi Parti Yasakları.....	112
3.2.2. Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Siyasi Parti Yasakları	114
3.2.3. 1961 Anayasası Dönemi'nde Siyasi Parti Yasakları ve Siyasi Partilerin Kapatılması	116
3.2.4. 1961 Anayasası Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler	126
3.3. 1982 Anayasası'nda Siyasi Parti Yasakları Ve Siyasi Partilerin Kapatılması	128
3.3.1. 1982 Anayasası'nın Hazırlanışında Siyasi Partilere Bakış	128
3.3.2. 1982 Anayasası'nın Siyasi Partilere İlişkin Yasakları	130
3.3.3. 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununda Siyasi Parti Yasakları ve Siyasi Partilere Uygulanan Cezalar	136
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	145
KAYNAKLAR.....	149
ÖZGEÇMİŞ.....	155

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

a.g.e	Adı geçen eser
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
AP	Adalet Partisi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BMM	Büyük Millet Meclisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MSP	Milli Selamet Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SPK	Siyasi Partier Kanunu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Kanunu
TİÇP	Türkiye İşçi Çiftçi Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu “Türk Anayasalarında Siyasi Partiler” oluşturmaktadır. Bülent Tanör Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri eserinin 1961 Anayasası Dönemi başlıklı kısmında 27 Mayıs olayına değinirken, bunun her türlü politik adlandırmasından uzak durarak “müdahale” ya da “hareket” gibi kavramlarla açıklayacağını belirtmiştir. Bu tezin yazımında da aynı nesnel tanımlamalarla konu açıklanmaya çalışılacaktır.

Kelime olarak birbirinin yerine geçen birçok kavramı ifade etmek için kullanılsa da, siyasi partiler siyasi iktidarı ele geçirmek ve kullanmak üzere örgütlenmiş gruplardır. Bununla birlikte siyasi partiler, demokratik toplumlarda kamuoyunu biçimlendiren geniş halk topluluklarıdır.

Tarihsel süreç içerisinde, devletlerin yönetim şekillerinin değişmesiyle birlikte, siyasi partiler de çeşitli süreçlerden geçerek gelişmeye başlamıştır. Bir siyasal sistemin işleyişinde bu kadar önemli ve belirleyici rol oynayan siyasi partilere hukuk düzeninin ayrı bir yer vermesi doğaldır. Ancak siyasi partiler, hukuka ve anayasaya yabancı kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır bu özelliğinden dolayı da, uzunca bir süre hukuk ötesi özelliklerini korumuşlardır.¹ Çağdaş anlamda siyasi partiler, uygar ulusların çoğunda 1950’de faaliyet göstermeye başlamıştır.² Daha öncesinde ise siyasi partilerin iktidarı ele geçirme ve kullanma işlevini yürüten baskı grupları, klik, hizip gibi parlamento grupları, felsefi dernekler, halk kulüpleri, fikir akımları mevcuttu. Modern demokrasi, partiler demokrasisidir.³

Demokrasi tarihine bakıldığında, siyasal partilerin ortaya çıkışı ile siyasal temsilin genişleme dönemi arasında dikkat çekici bir ilişki bulunmaktadır. “halkın yönetime katılımını” amaçlayan demokrasi düşüncesi, kalabalık kitlelere karışmanın zorunlu sonucu olarak iktidarda temsil olgusunu beraberinde getirmiştir. Halkın temsili ancak seçimle mümkün olacağından siyasal partiler halkın tercihini iktidara taşıyan yapılar olarak gelişmeye başlamışlar ve modern

¹ SAĞLAM, F, Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1999, s.1

² DUVERGER, M, 1993 Siyasi Partiler, Bilgi Yayınevi, çev. Ergun ÖZBUDUN

³ ÖZBUDUN, E, Türk Anayasa Hukuku, 8.baskı Yetkin Yayınları, Ankara 2005, s.87

demokrasi içerisindeki yerini almışlardır. Temsili esas almaları nedeniyle ‘partiler demokrasisi’ şeklinde nitelendirilen günümüz demokrasileri partilerin varlığı kadar bunların serbestçe örgütlenebilmelerini eşit şartlarda iktidar için yarışmalarını gerektirmiştir. Hür demokratik seçimlerde seçme ve seçilme hakkı ile diğer özgürlükler ‘hukukun üstünlüğü’ yoluyla kesin güvenceler altına alınmaktadır.⁴

Demokratik rejimlerde siyasi partiler ve seçimlerin, birbirini tamamlayan, birbirinden ayrı düşünölmeyecek kavramlardır. Savundukları görüş, ve idealler doğrultusunda halka farklı programlar öneren siyasi partiler arasındaki sürekli yarışmanın dönemsel sonuçları, belli aralıklarla yenilenen seçimlerle belirlenir. Siyasi partiler bu programları uygulayabilmek veya muhalefet olarak iktidarı denetleyebilmek için gereksinme duydukları yetkiyi halktan seçimler yoluyla alırlar.⁵

Ampirik demokrasilerin, ölkeden ölkeye birtakım değışiklikler gösterse de sahip olması gereken asgari unsurları vardır. Bu unsurlardan biri de siyasi partilerin varlığının zorunlu olmasıdır. Siyasi partilerin eşit şartlarda, iktidar yarışına katılabilmeleri gerekmektedir. Demokrasilerin olmazsa olmaz unsuru olarak görölen siyasi partiler, aynı zamanda çağdaş demokratik sistemlerin bu günkü haline gelebilmesinde azımsanamayacak bir etkiye sahiptir.

Siyasi partilerin, çağdaş siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olduğı sürekli vurgulanan özelliğidir. Siyasi partiler, bir ölkede siyasal iradenin oluşumuna katkıda bulunan başlıca unsurlardandır ve bu yönüyle demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsuru olarak ifade edilirler. Bu durum ölkemizde 1982 Anayasası’nın 68. Maddesinin 2.fıkrasında da hüküm altına alınmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde siyasi parti kavramı, örgütlenmesi, türleri ve özellikleri üzerinde durularak, siyasi partilerin demokratik süreçte nasıl bir gelişme gösterdiği üzerinde durulacaktır.

⁴ Bozdağ, M, (2004). Türkiye’de Siyasal Parti Kapatma Laiklik Bölücölük Sorunu, Ankara: Nobel Yayınları, 8.

⁵ Türk, H.S, (1995). Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanun Önerisi, AÜHF Dergisi, 44(1-4), 554.

Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi, örgütlenme özgürlüğü, ilk siyasi partilerin kurulması süreci ile başlangıç yapılacaktır. Daha sonra, Türk Anayasalarında ve diğer kanunlarda örgütlenme özgürlüğü ve siyasi partilere ilişkin düzenlemelerin nasıl bir gelişim seyri izlediği belirtilecektir.

Üçüncü ve son bölümde ise, 1982 Anayasası temel alınmak üzere tüm Anayasalarımız açısından siyasi parti özgürlüklerine ilişkin genel duruma ve siyasi partiler için getirilmiş olan yasaklara değinilecektir. 1982 Anayasası'nın siyasi partilere ilişkin olan düzenlemeleri, yasakları ve bu yasaklara ilişkin getirilen cezalar 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. 1982 Anayasası öncesinde kapatılan altı siyasi partiden ilki olan Türkiye İşçi Çiftçi Partisi ve Türkiye İşçi Partisi'nin örneklendirilmesi üzerinden, Siyasi Parti kapatma davası süreci ifade edilmeye çalışılacaktır.

Çalışma, araştırmanın belli başlı sonuçlarını içeren sonuç ve değerlendirme bölümü ile sona erecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİ KAVRAMI

1.1. Siyasi Parti Tanımı

Siyasi partilerin tanımının yapılması, baskı ve menfaat grupları gibi, siyasi partilerin ortaya çıkışından önce iktidar mücadelesi veren gruplaşmalardan ayrılması açısından önemlidir.⁶

Siyasi parti veya sadece parti kelimeleri, bugün artık kullanılmayan fırka'nın karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁷ Parça, kısım anlamına gelmektedir. Osmanlıca'da "fırka" kelimesi ile karşılık bulan Fransızca kökenli parti, kendini siyasal bir etiketle tanımlayan yasal ve meşru yollardan, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığıyla seçmenlerin desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve elde tutmaya çalışan siyasal bir topluluk" olarak ifade edilebilmektedir.⁸

Siyasi partilerin tanımı yapılırken birtakım görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu temel görüş ayrılıkları ortaya konularak tanım yapılmaya çalışılmıştır. En önemli ayrılık noktalarından biri, tek-partinin parti sayılıp sayılamayacağı konusundadır.⁹ Bu ayrım, siyasi hayatta tek parti olmasının demokratik bir ortam sağlamaya elverişli olup olmaması üzerinde durur. Tek-parti olmasına yapılan en büyük eleştiri, kamuoyunun sesi olmaktan ziyade onları baskılayan bir unsur haline gelebilmeleri fikrine dayanmaktadır. Bu görüşün hâkim olduğu kesim, temsilin ya da kamuoyunun katılımının tam anlamıyla sağlanabilmesi için birden çok partinin varlığını gerekli görür.

Devlet yönetimine katılma sorunu Eski Yunan kent-devletlerinde ortaya çıkmış, o zamandan beri de dünyanın şu ya da bu köşesinde daima az çok

⁶ Özbudun, E, 1977, Siyasal Partiler, Sevinç Matbaası, Ankara

⁷ Türk Dil Kurumu, 1959 Türkçe Sözlük, 3. Baskı, Ankara

⁸ Sarıbay, A,Y, 1997, 99 Soruda Siyasal Partiler, Radikal Gazetesi Yayınları, Bursa, s.10

⁹ Özbudun, E, a.g.e

tartışılmıştır.¹⁰ Çağdaş toplumlarda ise katılım, Fransız, Alman, İngiliz ve Rus devrimleri ile milliyetçi bir boyutta ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise devletlerin dev boyutlara ulaşması ve her alana müdahale etmeye başlaması katılım beklentisini evrensel boyutlara ulaştırmıştır.

Türkiye’de siyasal katılma yönünde ilk dev adım Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıdır.¹¹ Türk Anayasa hukukuna “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ifadesinin 1921 Anayasası ile getirilmiş olması ve bu ilke ile demokratik devlet öngörülmesi, çok partili hayat denemeleri atılan diğer adımlar olmuştur. Demokrasi için katılma zorunlu bir koşuldur. Yalnızca katılma değil, özgürlük de demokrasinin vazgeçilmez koşuludur. Bu nedenle katılma bir hak olarak vatandaşlara tanınmış olmalıdır. Bu açıdan bakılacak olursa siyasal katılım anlamında en büyük gelişme 1934 yılında kadınlara seçme seçilme hakkının tanınması ile olmuştur.

1961 Anayasası ile siyasi haklar ve ödevler tanınmıştır. Seçme ve seçilme hakkı ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Oy vermek gerekli şartları haiz olanlar için bir hak, aynı zamanda yerine getirilmediğinde cezası olan bir ödev niteliğindedir.

Siyasi partilerin tanımlanmasındaki ikinci görüş ayrılığı, örgüt veya yapı sorunundan çıkmaktadır.¹² Bir siyasi gruplaşmanın siyasi parti sayılabilmesi için, sürekli ve istikrarlı nitelikte bir örgüte sahip olması gerekmektedir. Buradaki görüş ayrılığı, mutlaka sıkı şekilde örgütlenmiş bir topluluğun var olmasının gerekli olup olmadığı ile ilgilidir.

Ülkemizde 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partilerin seçimlere girebilmesini birtakım şartlara bağlı tutmuştur. Kanunun 36. Maddesinde “ Siyasi Partilerin seçimlere katılabilmesi için illerin en az yarısında oy verme gününden en az altı ay evvel teşkilat kurmuş ve büyük kongrelerini yapmış olması veya Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunması şarttır.” İfadesi yer alır. Aynı maddenin

¹⁰ Eroğul, C, 1999 Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, İmge Kitabevi,

¹¹ Eroğul, C, 1999 Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, İmge Kitabevi, Ankara,

¹² Özbudun, E, a.g.e.

ikinci fıkrasında, “Bir ilde teşkilatlanma, merkez ilçesi dâhil o ilin ilçelerinin en az üçte birinde teşkilat kurmayı gerektirir.” der.

Mevzuattaki düzenlemelerden siyasi partilerin, diğer baskı gruplarından ayrı olarak, sürekli ve istikrarlı şekilde teşkilatlanmış olmaları istendiği anlaşılmaktadır. Gerek il ve ilçe teşkilatlarının kuruluşu, gerekse partinin yönetim ve denetim birimlerinin kuruluşu siyasi partiler kanununda açıkça düzenlenmiştir. Bu kurallara uygun olarak kurulmuş siyasi partilerin, Anayasa ve kanunlara uygun olarak bir program hazırlaması gerekmektedir.

Siyasi partilerin tanımı ile ilgili üçüncü görüş ayrılığı ise, siyasi partilerin fonksiyonları ile ilgilidir. Siyasi partilerin iktidarı ele geçirmek ve onu kullanmak yönündeki amacı, onu menfaat ve baskı gruplarından ayıran özelliğidir.¹³ Menfaat ve baskı grupları ise, siyasi iktidarı etkileme ve ona yön verme amacıyla faaliyet gösterirler.

1961 Anayasası’nda siyasi partilerin tanımı yapılmamıştır. 1965 yılında çıkarılan 648 sayılı Siyasi Partiler kanunu 1. Maddesinde siyasi partileri, “Siyasi partiler, toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre mahalli idareler seçimleri yolu ile ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için sürekli çalışma amacını güden ve propagandaları açık olan kuruluşlardır.”¹⁴ Şeklinde tanımlar. Bu tanıma birtakım eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştiriler, siyasi partilerin dernek, sendika gibi baskı ve menfaat gruplarından ayrılan özelliklerinin ortaya konmadığı gerekçesi ile yapılmıştır.

Madde metnini unsurlarına ayıracak olursak, siyasi partilerin iktidarı sadece denetleme ve etkileme amacından bahsedilmesi, bundan daha öncelikli olan iktidarı ele geçirme ve kullanma amacından bahsedilmemiş olması ilk eleştiri konusudur.

¹³ Özbudun, E, a.g.e.

¹⁴ 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, Yayımlandığı Resmi Gazete, 13/07/1965, sayı 12050

İkinci eleştiri konusu, aynı kanunun 2. Maddesinde “ dernekler, belli bir siyasi partiyi desteklemek veya desteklememek yahut siyasi partiler arasında işbirliği sağlamak veyahut Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği veya mahalli idareler veya muhtarlık yahut ihtiyar heyeti seçimlerinde belli adayları desteklemek veya desteklememek yahut bunlar arasında işbirliği sağlamak amacıyla kurulamazlar.” denilmektedir.

Dernekler gibi menfaat gruplarının siyasi iktidarı etkileme amacı, seçimleri etkileme çabası vardır. Siyasi parti niteliğinde dernek kurma yasağı ile siyasi iktidarı etkileme hakkına engel olunmakta hem de demokratik bir tutarlılıktan uzaklaşmaktadır.¹⁵

1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra 1983 yılında yeni bir siyasi partiler kanunu hazırlanmıştır. Ülkemizde amacı siyasi partilerle ilgili esasları düzenlemek olan 2820 sayılı bu yeni Siyasi Partiler Kanununda siyasi partinin tanımı tekrar yapılmıştır. “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak: milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.”¹⁶ Şeklinde ifade edilmiştir.

1.1.1. Siyasi Partilerin Unsurları

Siyasi partilerin tanımlamasına ilişkin oluşan görüş ayrılıkları nedeniyle siyasi partilerde aranan bazı unsurları şöyle ifade edebiliriz¹⁷:

1) Süreklilik unsuru: yönetici veya yönetimin değişmesi siyasi partinin etkinliğini devam ettirmesini engellemez. Demokratik yönetim devam ettiği sürece siyasi partiler de varlığını devam ettirir.

¹⁵ TUNAYA, T.Z, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1963, s.579-580

¹⁶ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, Kabul Tar. 22/4/1983, Yayımlandığı Resmi Gazete, 24/4/1983, sayı, 18027

¹⁷ ATEŞ, T, Demokrasi Siyasi Partiler ve Seçim, Beta basım, Mart 2007, İstanbul

2)Siyasi partilerde yönetim vardır: siyasi parti adına seçmeni etkileyecek çalışmalar parti örgütü tarafından yürütülür. Seçmene ulaşma amacı olan bu örgütün de düzenli ve bir otoriteye bağlı hareket ediyor olması gerekir.

3)Yönetime gelme arzusu vardır: siyasi partileri baskı ve menfaat gruplarından ayıran özelliğidir. Yönetime etki etmeyi değil, kendi siyasal düşüncelerinin yönetime taşınması isteği baskındır.

4)Seçmenin desteğinin alınması gerekir: Demokrasilerde yönetimin kaynağı halktır. Seçime girme, yönetimi ele geçirmenin koşuludur. Siyasal partiler seçmenlerin geçerli oylarının çoğunluğu ile yönetime gelirler.

5)Siyasi partilerin ilkeleri ve belli çalışma programları vardır: siyasi partilerin devlet ve toplum düzeni üzerinde yapmak istediklerini belirten programları olmalıdır. Siyasal yönetimi ele geçirmek, partilerin kendi programlarını hayata geçirmelerinin yoludur.

Siyasal sistemin niteliği ve karakteri ne olursa olsun, çağdaş toplumların hepsinde partiler birinci derecede önemli rol oynarlar. Siyasi partileri her türlü değer yargısının ötesinde, modern devletin salt olguları olarak kabul etmek gerekir.¹⁸

1.2. Siyasi Partilerin Fonksiyonları

1.2.1. Siyasal Partilerin Fonksiyonları

II. Dünya Savaşı sonrası hemen hemen tüm ülkeler Anayasalarında siyasi partilerin demokratik toplumsal yaşamın vazgeçilmez unsuru olduğuna dair hüküm koymuşlardır.

Siyasal sistemde siyasal yapılar, belli işleri görür, belli görevleri yerine getirir. Sistemin varlığını sürdürebilmesi için, belli fonksiyonların görülmekte olması şarttır. Bütün siyasal sistemlerde siyasal yapılar, çok fonksiyonlu niteliktedir. Siyasal

¹⁸ Kapani, M, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, Ekim 2004, Ankara, s.159

sistemler modernleştikçe, fonksiyonel farklılaşma artar, yani belli yapılar belli fonksiyonlarda uzmanlaşır.¹⁹ Modern siyasi sistemlerde partilerin gördükleri başlıca fonksiyonlar, menfaatlerin birleştirilmesi, siyasi sosyalleşme, siyasi devşirme ve hükümet etme olarak gruplandırılabilir.

1)Menfaatlerin Birleştirilmesi, dağınık menfaat gruplarının bir araya getirilmesini sağlar. Toplumdaki menfaatler çok sayıda ve çok çeşitlidir, bunların siyasi kararlar haline getirilmeden önce kendi aralarında tasnife tutulması, birleştirilmesi ve belli birtakım siyasi alternatifler haline getirilmesi gerekmektedir.

2)Siyasi Sosyalleşme, hitap ettikleri kitlenin siyasete katılımını sağlar. Gençlik kolları, mitingler, seminerler bu fonksiyonun sonucudur. Bu fonksiyonun amacı, siyasi kültürün öğretilmesi ve etkin siyasi katılımın nasıl sağlanacağına ilişkin kamuoyuna yol gösterilmesidir.

3)Siyasi Devşirme, Enderun mekteplerinin günümüzdeki yansımasıdır. Siyaset okulları bu fonksiyonun sonucudur. Burada amaç devletin yönetim kademelerinin bu görevleri yerine getirebilecek yeterlikteki kişilerce doldurulmasının sağlanmasıdır.

4)Hükümet Etmek, Amacı zaten siyasi iktidarı ele geçirmek ve onu kullanmak olan siyasi partilerin bu amacını açıklayan fonksiyondur. Siyasi partiler, yasama ve yürütme organlarının sahibidirler. Milletvekilleri kanalı ile yasama ve yürütme sorumluluğunu yerine getirirler. Bu sorumluluğun yerine getirilmesinde, partilerin oluşturduğu program ve politikalar yol gösterici olmaktadır.

Siyasi partilerin tüm bu fonksiyonlarına bağlı olarak ortaya çıkan birtakım işlevleri vardır. Bu işlevleri, yöneticilerin eğitilmesi, program yapma, haber alma-verme, meşrulaştırma, partilerin gizli ve yarı doğrudan işlevleri, dileklerin zaman içinde düzenlenmesi ve sıralanması, siyasi bütünleştirme, sivil denetim ve siyasi

¹⁹ Özbudun, E, 1977, Siyasal Partiler, Sevinç Matbaası, Ankara, s. 91-92

katılmayı çoğaltma, sistemi dengeleme ve değişmesine olanak verme şeklinde sıralamak mümkündür.²⁰

Siyasi partilerin sosyalleşme, devşirme ve menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonlarını yerine getiriş tarzları, bir yandan onların iç niteliklerine, öte yandan da içinde faaliyette bulundukları siyasal ve sosyal çevrenin mahiyetine bağlıdır.²¹ Çift taraflı bir etkileşimle hem toplum ve yaygın siyasi kültür parti fonksiyonlarını belirler, hem de parti fonksiyonlarının etkin olarak yürütülmesi toplumsal değişmelerin oluşmasına katkıda bulunur.

1.3. Siyasi Parti Tipolojileri

1.3.1. Genel Kavram

Siyasi partilerin, kurumsal olarak gelişmeye başlamaları ile süreç içinde yapılarında, işleyişlerinde ve niteliklerine birtakım değişiklikler olmuştur. Dönem dönem değişen siyasal, sosyal ve ekonomik şartlara uyum sağlayarak bir evrimden geçmişlerdir. Bu evrimde, siyasi partiler üzerine çalışan siyaset bilimciler farklı parti tipolojileri geliştirerek değişimi formüle etmeye çalışmışlardır.²²

Siyasi partileri, yapı farklılıklarına göre, işlevlerine göre ve disiplinlerine göre, şeklinde yapılacak bir ayrımla tiplerine ayırabiliriz.

1.3.2. Yapı Farklılıklarına Göre Siyasi Partiler

Yapı Farklılıklarına göre siyasi partiler, Maurice DUVERGER tarafından kadro partileri ve kitle partileri olarak ayrılmıştır. Günümüzde, yapısal ve örgütsel açıdan farklılaşmış olarak temel bir ayrımı ifade eden kadro ve özellikle de kitle partilerinin ortaya çıkışı genel oy kavramının benimsenmesi sürecine paralel olarak gelişmiştir.

²⁰ Çam, E, Siyaset Bilimine Giriş, Güryay Matbaacılık, 1977, İstanbul, s.174-190

²¹ Duverger, M, a.g.e, s.109

²² Türköne, M, Siyaset, Lotus Yayınları, eylül 2003, Ankara s 260

a. Kadro partileri

Kadro Partileri 19. yüzyılda parlamento içinde ortaya çıkmış olan, geleneksel statü liderliğine dayanan, seçkin, kişisel ilişkiler ağına bağlı parti tipidir.²³ Kadro partilerinde parti ruhu yoğun değildir. Hedef popülisttir, kısa yoldan kazanmak, bu popülist hedefi gösterir. Bunun için de nüfuslu kişiler kullanılır. Günümüzde de kadro partileri, muhafazakâr ve liberal partiler olarak yaşamaya devam etmektedir.²⁴ Üyeliğin temeli orta sınıfa aittir, üye sayısı az, partinin faaliyet alanı sınırlıdır. Parti faaliyetlerini seçimlere yönelik olarak gerçekleştirir. Kadro partileri, seçmenin önüne çıkar ve bünyesinde barındırdığı kişilere oy ister Çalışmalar seçim için yapıldığından parlamento dışı örgütleri fazla gelişmemiştir. Üyelik çoğu zaman çıkara veya alışkanlığa dayanır.

b. Kitle Partileri

Kitle Partisi, parlamento dışında ortaya çıkmış, 19. yüzyıl sonunda doğup 20. Yüzyılda gelişmesini tamamlamış geniş üye tabanına sahip partilerdir.²⁵ Kitle partilerinde, parti ruhu ön plandadır. Üyeleri olmadığı takdirde öğrencisiz öğretmene benzer. Üye sayısı bu yüzden çok sayıdadır. Bu tip partilerin örneği, Kıta Avrupası'nın sosyalist partileridir.²⁶ Temel örgüt şekli ocaktır. Geniş tabanlara örgütsel olarak girerek üye tabanına dayanan oyları ister.

Sıkı bir parti disiplini vardır. Partinin faaliyet alanı siyasal ve sosyal yaşantının tümünü kapsar.²⁷ Belirtilen bu temel özellikleri çerçevesinde üyeliğin temeli işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı tarihsel süreç içinde bakılacak olursa, haklarını toplu ve disiplinli mücadele sayesinde kazanabilmiştir. Bireycilik gibi işçi hareketini zayıflatacak davranışlar görülmez. Bu nedenle merkezîyetçilik daha kuvvetlidir.

²³ Türköne, M, a.g.e s.260

²⁴ Özbudun, E, M.DUVERGER'in Siyasal Partileri ve siyasal partilerin incelenmesinde bazı metodolojik problemler, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 21, yayın tarihi, 1964

²⁵ Türköne, M, a.g.e, s.260

²⁶ Özbudun, E, M.DUVERGER'in Siyasal Partileri ve siyasal partilerin incelenmesinde bazı metodolojik problemler, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 21, yayın tarihi, 1964

²⁷ Özbudun, E, 1977, Siyasal Partiler, Sevinç Matbaası, Ankara ,s.93

1.3.3. İşlevlerine Göre Siyasi Partiler

İşlevlerine göre siyasi parti tiplerini, Sigmund Neumann ferdi temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak ayırmaktadır.

a. Ferdi Temsil Partileri

Ferdi temsil partilerinin nihai amacı, seçimlerde mümkün olduğu kadar çok oy almaktır. Bu partiler kamuoyunu değiştirmeyi değil, bir biçimde etkilemeyi, olduğu gibi yansıtmayı ve temsil etmeyi istemektedir.

b. Bütünleşme Partileri

Bütünleşme partileri ise, temsil partilerinin tam zıddı bir konumdadır. Kitleleri basit bir biçimde temsil etmeyi değil onları siyasi açıdan sosyalleştirmeyi, eğitmeyi, mobilize etmeyi arzulamaktadır.²⁸ Bu yönüyle siyasi bir elit yaratmaya çalışan kitle partileri ile benzemektedir.

1.3.4. Disiplinlerine Göre Partiler

Disiplinlerine göre partiler ise disiplinli partiler ve serbest partiler olarak ayrılmaktadır.

a. Disiplinli partiler,

Disiplinli partiler, bizde hâkim olan anlayıştır. Duverger, üyeleri ve özellikle parlamentodaki milletvekilleri ile hükümetteki bakanları üzerinde sıkı bir disiplin kuran partiye “katı” parti ismini vermektedir.²⁹ Siyasi partiler bir il ve ilçe teşkilatına sahiptir. Parti üyeleri partinin genel görüşüne aykırı görüş açıklayamazlar. Bu tip partilerde parti programına ve parti yöneticilerine kesin bir otorite ve yetki tanınmıştır. Disiplinli partiler denildiğinde ya parlamento üyeleri üzerinde oy

²⁸ Türköne, M, Siyaset, Lotus Yayınları, eylül 2003, Ankara s 260

²⁹ Duverger, M, a.g.e, s.44

disiplinine sahip ya da yalnızca oy verme açısından değil, üyelerin siyasi tutum ve davranışları üzerinde disiplinli olan siyasi partiler akla gelmektedir.³⁰

b. Serbest Partiler

Serbest partilerde ise, parti organları ve parti üyeleri, partinin genel görüşüne aykırı görüş ileri sürebilirler. Üyelerin, partinin genel görüşünden farklı olan görüşlerini açıklamaları herhangi bir yaptırıma tabi değildir.

Serbest parti, üyelerini, parlamenterlerini ve bakanlarını, katı bir disipline tabi tutmayan partilerdir. Bu partiler, çeşitli sorunlar karşısında, üyelerinin belli bir yönde tutum almaları için bağlayıcı ve zorlayıcı kararlar almamaktadırlar.³¹

Siyasal partiler, siyasi sistemin unsurlarıdır. Hükümetin temsili bir nitelik taşımadığı, parlamentoya karşı sorumlu olmadığı mutlak monarşi döneminde, siyasi partilerin oluşmaması normaldir. Partilerin kurumsallaşmasını sağlayan etken büyük ölçüde demokrasi olmuştur. Sistem kavramı, sistemi meydana getiren çeşitli unsurlar arasında karşılıklı bağımlılığın varlığını, dolayısıyla sistemin bir unsurundaki değişmelerin sistemin tümünü ve diğer unsurlarını da etkileyeceğini ifade eder.³² Siyasi partileri, yönetimi ele geçirmeye yönelik olarak kullandıkları seçimleri ve kamuoyunu sistemin unsurları olarak görebiliriz. Bunlar hem birbirine bağlı olarak hem de birbirinden bağımsız olarak etkiler göstermektedir. Siyasi partileri ilk olarak bağımlı değişken kabul edersek, diğer siyasi ve sosyal değişkenleri partiyi etkileyen dış değişkenler olarak adlandırabiliriz.

Siyasi partilerin şekillenmesinde çeşitli tarihsel bunalımlar büyük rol oynamaktadır. Bunlar içsel ve dışsal kaynaklı olabilir. Politik krizler, savaş, enflasyon, depresyon, ayaklanmalar, tarım ve endüstride yaşanan gelişmeler, eğitim alanında yaşanan gelişmeler olarak gruplandırılabilir.³³ Bu çeşitli tarihsel

³⁰ Duverger, M, a.g.e, s.44

³¹ Teziç, E, Anayasa Hukuku, 9. Baskı, Beta Basım, İstanbul, Eylül 2004, s. 88-89

³² Özbudun, E, a.g.e, s.94

³³ Atasever, G, Siyasi Parti Tipolojisi, İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasi Partiler, Editör Doc.Dr. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, 2010, Ankara

bunalımlar farklı siyasi kùltùrlere sahip toplumlarda, farklı süreçler yaşanmasına neden olmuştur. Temel tarihsel olaylar, bir ùlkede belli bir sosyal süreci, başka bir ùlkede ise farklı bir süreci başlatabilir. Bu durum siyasi partilerin kökenlerinin oluşmasına da etki etmektedir.

Bir ùlkenin Anayasal yapısı, hükümet sistemi, toplumda izlenen kamusal siyasetin temel nitelikleri, seçim sistemi, kamuoyunun siyasete katılma sorunu, siyasi bilinç, siyasi partileri ve siyasi sistemi etkileyen faktörlerdir.

1.4. Siyasi Parti Örgütü

Örgüt, bir kurumun sürekliliğini, gücünü, yayılmasını sağlayan unsurdur.³⁴ Örgüt dayanışmayı somutlaştırır, bir bakıma siyasi partileri, parti olmayan topluluklardan ayırır. Bu nedenle siyasi partilerin örgütlerinin incelenmesi, siyasal partilerin araştırılması alanında önem taşımaktadır.

Modern partilerde bu örgüt büyük bir önem kazanır; üyelerin faaliyetlerinin genel çerçevesini, bunlar arasındaki dayanışmaya verilen biçimi belirler, liderlerin seçim mekanizmalarını ve yetkilerini belirtir.³⁵ Siyasi partilerin örgütlenme şekli ve kuvveti aynı zamanda bazı siyasi partilerin neden güçlü ve etkin, bazılarınınnsa neden güçsüz olduğunu açıklamada etkili olmaktadır. Siyasi partiler sadece tek bir amaç için kurulan örgütler değildir. İktidara gelme, iktidarı kullanma ve parti politikasını uygulamaya geçirme gibi amaçları yerine getirirken daha güçlü bir dayanışmaya ihtiyaç duyar. Baskı ve menfaat gruplarından ayrıldığı bir nokta da budur.

Örgütlenmemiş ve kurumsallaşmamış bir yapının uzun soluklu olması beklenemez. Kurumsallaşmış bir yapıda üyelerin iradeleri kadar örgütün kendine özgü nitelikleri de önem taşımaktadır. Bu nedenle siyasi parti örgütlenmeleri, siyasi partiler araştırmaları içinde ayrı bir öneme sahiptir.

³⁴ TUNAYA, T,Z, Siyasal Kurumlar ve Anayasa, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 1982, İstanbul s 250-251

³⁵ DUVERGER, M, Siyasi Partiler, Bilgi Yayınevi, 1993, çev. Ergun ÖZBUDUN s.37

Türk dil kurumunca karşılığı ortak bir amacı veya işi gerçekleştirmek için bir araya gelmiş kurumların veya kişilerin oluşturduğu birlik, teşekkül, teşkilat olarak verilen örgüt, ayrıca, bir kuruluşa bağlı alt bölümlerin bütünü olarak da tanımlanmıştır. Birçok alt unsuru da içine alan bir kavram olduğu için siyasi parti örgütlerinin açıklanması da önem taşır.

Parti örgütlerini altı boyutu bulunmaktadır: bunlar, özerklik, örgütlenme derecesi, merkezîyet, tutarlılık, katılma ve amaçlar şeklinde sıralanır.³⁶

1.4.1. Parti üyeliği

Duverger, siyasi partiler için yaptığı ayırım üzerinden siyasi parti örgütü, siyasi partiye üye olma ve parti liderliğini değerlendirmiştir. Buna bağlı olarak da her partinin kendine özgü bir üyelik anlayışı olduğunu belirtir.³⁷

Siyasi parti üyeliği, sayısal bir değerlendirme olmaktan ziyade yapısal bir değerlendirme niteliği taşır ve kendisini diğer taraftar gruplarından ayıran özelliklerine vurgu yapılıır. Siyasi partilere üyelik kavramı, servet esasına dayanan oy hakkının geçerli olduğu dönemlere uymamaktadır. Daha çok siyasal katılma ve demokratikleşme hareketlerinin hız kazandığı yirminci yüzyılda yaygınlaşan bir kavram olmuştur.

Duverger siyasi parti üyeliğini kadro ve kitle partileri üzerinden değerlendirir. Kadro ve kitle partileri arasındaki ayırım, bir sosyal ve siyasal alt yapı farkına dayanır. 19. yüzyılda kural olan servet esasına dayalı seçim sistemlerinde, partiler açıkça kadro partileri biçimini almışlardı. Kitlelerin hiçbir siyasal etkisinin bulunmadığı zamanlarda bunları örgütlendirmek söz konusu olamazdı.³⁸ Amaç en kısa yoldan seçimleri kazanmak olduğu için geniş tabanlı üyelik aranmaz, nüfuz sahibi kişiler tercih edilirdi. Seçmenlere yön verme ve kampanyayı örgütlendirme yeteneğine sahip teknisyenler ve partinin mali desteğini sağlayacak olan büyük

³⁶ ÖZBUDUN, E, a.g.e s.58-77

³⁷ DUVERGER, M, a.g.e s 106-110

³⁸ DUVERGER, M, a.g.e s 106-110

bağış sahipleri parti üyeleri olarak tercih edilirdi. Yani teknik ustalık, prestij ve servet gibi nitelikler parti üyeliği için aranan nitelikler olmuştur.

Kitle partilerinde ise merkeziyetçi yapı, parti programı ve kolektif bilinç önemlidir. Kitle partilerinde hükümet ve yönetimi ele alabilecek bir elit yetiştirme amacı vardır. Bu nedenle üyeler partinin öz maddesi, faaliyet malzemesidir.³⁹ Partinin ve seçim çalışmalarının finansmanı üye aidatları ile karşılanır. Bu da bağış yapmak suretiyle parti üzerinde baskı kurulmasını engellemekte ve daha özgür bir hareket alanı sağlamaktadır.

Kesin bir taahhütname imzasını ve yıllık bir aidat ödenmesini kapsayan şekli kayıt mekanizması, sadece kitle partilerinde vardır. Kadro partilerinde bunlardan ne biri, ne de öteki görülür. Üyeliğe kabul, resmi formalitelerden uzak cereyan eder. Süreli aidatın yerini, ara sıra yapılan bağışlar alır; dolayısıyla hiçbir kesin üyelik kriteri yoktur ve katılmanın derecesini ancak üyenin parti içindeki faaliyeti tayin eder.⁴⁰

1.4.2. Siyasi parti liderliği

Kurumları ve yapıları inceleyerek siyasetin gerçekte nasıl işlediğini anlayabilmek mümkün değildir. Siyasi kültür kavramı, toplumlarda bu kurum ve yapıları açıklamak ve daha anlaşılır hale getirmek için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Siyasi kültür kavramı, bireylerin ve grupların siyasal duruş ve tavırlarını ve genel olarak tüm siyasi pratikleri bir biçimde şekillendiren, insanların siyasal olana ilişkin olarak sahip oldukları değerler, ritüeller, semboller ve inançlar bütünü olarak tanımlanabilir.⁴¹

Siyasi parti liderliği, siyasi partilerin parti içi demokrasisi, siyasi kültürden etkilenmiş olduğu için farklı toplumlarda farklı özellikler göstermektedir. Her çağda insanlar, sosyal gruplar içinde iktidarın yapısı ve el değiştirmesi hakkında belli bir

³⁹ DUVERGER, M, a.g.e s 106-110

⁴⁰ DUVERGER, M, a.g.e s 115

⁴¹ TÜRKÖNE, M, a.g.e, s.223

ideal yaratmışlardır. Bu ortak ideallere uyan liderlere itaat etmek, diğerlerine ise etmemek onlara doğal gelir. Bu hâkim inanç, liderliğin meşruluğunu tayin eder.⁴²

Demokratik ilkeler, liderliğin bütün kademelerde seçimli olmasını, sık sık yenilenmesini, kolektif nitelik taşımasını ve zayıf bir otoriteye sahip bulunmasını gerektirir. Resmen parti liderleri, hemen daima demokratik kurallar uyarınca üyeler tarafından ve oldukça kısa bir görev süresi için seçilirler. Sadece faşist partiler, bu yöntemi açıkça reddederek, onun yerine yukarıdan atama yöntemini kullanırlar.⁴³

Parti içi demokrasiye yönelik çabaların en önemli noktalarından birisini, parti liderliği seçiminin demokratikleşmesi oluşturmaktadır. Parti içi demokrasinin yerleşebilmesi ise, siyasi partilerin yapısal özelliklerine bağlıdır. Örneğin Duverger'in kadro ve kitle partileri ayrımına bakacak olursak, kadro partileri, parti içi elite önem veren, yukarıdan aşağı doğru hareketliliği olan, milletvekillerinin gücünün fazla olduğu partilerdir. Bu noktada parti lideri, kişisel nitelikleri fazla olan ve sahip olduğu nüfuz ile seçim kazandırabilen kişiler arasından seçilecektir.

Oysa kitle partilerinde, parti bürokrasisi kuvvetlidir, liderlerin kişisel niteliği zayıflar ve teorik olarak bütün kademelerse seçim esastır. Parti içi çekişmeler yerine fikirler arası bir çatışma yaşanmaktadır.

Robert Michels'in lider oligarşilerini yaratan süreç olarak formüle ettiği "oligarşinin tunç kanunu" parti içindeki oligarşik eğilimleri açıklamaktadır. Ülkemizde yaygın siyasi kültürde, siyasi partinin kimliğinden çok, siyasi partinin liderinin öne çıkması nedeniyle lider oligarşisi kurumsal bir nitelik kazanmaktadır. Bu durum partilerin seçim kazanabilmek için bir lider karizması yaratma ihtiyacı hissetmelerine neden olur.⁴⁴

Siyasal gelişim süreci, hakların vatandaşlar tarafından kazanılmasından ziyade, vatandaşa hak tanınması şeklide gelişmiş olmasının küçük çaplı örneğini parti içi yapılanmada da görebiliyoruz. Lidere yakın olmak, sadakat ve hizmet

⁴² DUVERGER, M, a.g.e s 188

⁴³ DUVERGER, M, a.g.e s 191

⁴⁴TÜRKÖNE, M, a.g.e, s.223

etmekten geçmektedir. Lidere yakın olmak ise güç sahibi olabilme anlamına gelmektedir. Bu durum da liderin konumunu güçlendirmekte ve otoritesini genişletmektedir. Demokrasiyi kendi içinde uygulayamayan siyasi partilerin iktidarında da vatandaşın siyaset dışı bırakılması, siyasetin korkulacak bir unsur olarak görülmesi normaldir.

Devletin bekası kaygısının her türlü toplumsal ve insanî kaygıdan üstün tutulduğu bir siyasal görüşün hakim olduğu yerde devletin önem atfettiği cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik prensipleriymiş gibi görünse de temel prensip, devletçiliktir. Devletin izin verdiği siyasal dünya, görünüşte demokrasi kurumlarını benimseyebilir. Hatta toplum belli bir inatla bu kurumlara sahip çıkabilir. Ama bu kurumların her şeyin üstünde, özellikle devletin özel çıkarlarının üstünde yer alan bir meşruiyeti haiz oldukları kabul edilemez.⁴⁵

1.5. Siyasi Parti Sistemleri

1.5.1. Genel Olarak

Siyasi partiler, her ülkede değişik şekil ve şartlarda bir arada bulunurlar. Sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel etkenlere bağlı olarak partilerin sayısı, büyüklüğü, önemi, aralarındaki ilişkiler ve iktidar stratejileri bir ülkeden ötekine değişir. Bu bakımdan her siyasal rejimde belli bir parti sisteminden söz edilir.⁴⁶ Parti sistemleri dendiğinde bir ülkedeki partilerin sayısı ve bunların oluşturduğu sistem anlatılmak istenir.

1950-70 yılları arasında, siyaset bilimciler demokratik ülkelerde sınırlı parti sistemleri olduğuna inanıyorlardı. İlk sınıflandırmalar “iki partili” ve “çok partili” sistemler şeklinde yapılmıştı. Bu sınıflandırmalar, farklı parti yapıları ve davranışları ile parti sayıları arasında kurulan ilişkiyi açıklıyordu.⁴⁷ Sayısal olarak yapılan bu ayrımın yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler ortaya çıkmış, parti sistemlerinin sadece o ülkedeki partilerin sayısı değil, aynı zamanda siyasal

⁴⁵İNSEL, A, Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yayınları, 2005, İstanbul, s 13-14

⁴⁶ KAPANİ, M, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, Ekim 2004, Ankara, s.176-177

⁴⁷ TÜRKÖNE, M, Siyaset, Lotus Yayınları, Eylül 2003, Ankara s.223

sistemin genel özellikleri ve siyasal rekabetin bulunup bulunmadığını da ortaya koyduğu ifade edilmiştir.

Parti sistemleri değişik faktörlerin ürünü olarak belirir. Parti sistemleri arasında bir ayırım yapılırken, sayı kriterinin yanı sıra partilerin kuvvet oranları, karşılıklı ilişkileri, sosyolojik nitelikleri, ideolojik tutum ve davranışları gibi faktörleri de hesaba katmak gereklidir. Bu faktörlerle belirlenen parti sisteminin o ülkenin siyasal rejiminin yapısı ve işleyişi üzerinde büyük etkisi olduğu görülecektir.⁴⁸ Siyasal ve toplumsal gelişmenin alacağı yön, parti sistemlerinin değişimine de yol açabilir.⁴⁹

Parti sistemlerinin oluşmasında teknik etkenler arasında gösterilen seçim sistemi de önemli rol oynamaktadır. Bunun yanında partilerle ilgili olarak Anayasa ve diğer temel yasalarda getirilen normatif düzenlemeler de parti sistemleri üzerinde belli etkiler meydana getirebilmektedir.⁵⁰ Örneğin, Türk Anayasalarına bakacak olursak, 1924 Anayasası döneminde siyasi partiler, dernekler kanununa göre bir siyasal cemiyet olarak kurulmaktaydı. 1961 Anayasası döneminde, 1965 yılında 671 sayılı siyasi partiler kanunu çıkarılana kadar 1938 yılında çıkarılmış olan cemiyetler kanunu geçerliydi. 1982 Anayasası ilk kez siyasi partileri düzenlemiş ve 68. maddesinin 3. fıkrasında “siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini yürütürler” hüküm altına almıştır.

Siyasi parti sistemlerinin oluşmasında ideoloji kriterini ise SARTORI eklemiştir. Sartori'ye göre parti sistemlerini birbirinden ayıran özellik, ideolojik kutuplaşma ve parti sayısının bir arada oluşturduğu farklılıklardır. Bu iki kriter birlikte, partilerle siyasi istikrar arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Parti sayısını hesaplarken yasama organındaki partilerin sayısına ve göreceli büyüklüğüne dikkat ederken, ideolojik kutuplaşmayı da klasik sağ ve sol ayırımına dayandırmaktadır.⁵¹

⁴⁸ KAPANİ, M, a.g.e, s.177

⁴⁹ ÖZ, E, Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayınları, Ocak 1992, Ankara, s.30

⁵⁰ DURSUN, D, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, Kasım 2008, İstanbul, s.270

⁵¹ TÜRKÖNE, M, a.g.e, s.263-264

Duverger tarafından, parti sayısı dikkate alınarak yapılan sınıflandırmaya, yeterli olmadığı yönünde eleştiriler getirilmiş olsa da parti sistemlerini açıklarken tek parti sistemi, iki parti sistemi ve çok partili sistemler olarak üçlü bir ayırım yapılmaktadır.⁵²

1.5.2. Tek Partili Sistemler

Tek parti sistemi, bir ülkede birden çok partinin bulunmadığı yahut yönetimin tek bir partinin tekelinde olduğu, rekabet ve yarışmadan yoksun parti sistemini anlatır.⁵³

Kelime kökü bakımından parti kelimesi Fransızca ‘da grup bölüm anlamındaki “parti” kelimesinden gelmekte olup toplumun bir bölümünü, bir parçasını, bir kesimini ifade etmektedir. Oysaki fonksiyon bakımından tek parti, tüm toplumu ifade etme iddiasındadır.⁵⁴

Parti sistemleri açısından yapılan temel ayırım tek parti ile birden fazla parti arasındaki ayırmadır denilebilir. Bu ikisi arasındaki fark, paylaşılmayan bir iktidarla, paylaşılan bir iktidar arasındaki mesafeyi ifade eder.⁵⁵ Parti, tek partili sistemlerde, daha büyük bir önem kazanmakta, yüklendiği işlev artmakta, bir yerde rejimin yazgısı partiyle birleşmektedir.⁵⁶ Ancak tek parti kavramı sanıldığı kadar basit bir kavram olmayıp, kendi içinde alt kategorilere ayrılmaktadır.

Bütün kamusal süreçler tek partinin elinde ise, sistem fonksiyonel olarak tek partili sistemdir. Bunun anlamı, ülkeyi yönetenler bu parti tarafından devşiriliyor ve kamu politikaları bu parti tarafından belirleniyor demektir. Bu durum kendi içinde farklı şekillere bürünmektedir.⁵⁷

⁵² KAPANİ, M, a.g.e, s.177

⁵³ DURSUN, D, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, Kasım 2008, İstanbul, s.271

⁵⁴ DURSUN, D, a.g.e, s.254

⁵⁵ KAPANİ, M, a.g.e, s.177

⁵⁶ ÇAM, E, a.g.e, s.197

⁵⁷ TÜRKÖNE, M, a.g.e, s.266

a. Hâkim Tek Parti:

Hakim tek parti sisteminde, birden çok parti siyasi hayatta mevcuttur. Bu siyasi partiler yapılan serbest seçimlere az ya da çok eşit şartlarda girerler. Bu partilerden biri, gerek seçmen kitlesinden topladığı oy, gerek parlamentoda sağladığı çoğunluk açısından diğerlerine oranla daha güçlüdür. Bu durumda da yapılan seçimlerin sonucu değişmemekte, iktidar ve muhalefet partileri aynı kalmaktadır. Bu duruma Mümtazer TÜRKÖNE Japonya'da Liberal Demokrat Parti'nin uzun süre iktidarda kalmasını örnek gösterir.

b. Hegemonik Tek Parti:

Hegemonik tek parti ülkede birden fazla parti bulunmakta, fakat eşit ve özgür rekabet şartları bulunmamaktadır. İktidardaki partinin dışındaki partiler gerçek anlamda muhalefet işlevi yürütmez, daha ziyade egemen partinin uydusu konumundadırlar. İktidara gelme şansları yoktur. Bir nevi baskı grubu fonksiyonu yürütürler. Buna da örnek olarak Münci KAPANİ, 1977 seçimlerine kadar Hindistan'daki Kongre Partisini verir.

c. Gerçek Tek Parti:

Gerçek tek parti sisteminde, bir ülkede hukuken ve fiilen sadece tek bir parti var ve bu parti dışında hiçbir partiye yer verilmiyorsa, gerçek tek parti sistemi var demektir. Gerçek tek parti sistemi otoriter tek parti ve totaliter tek parti olarak ayrılır. Duverger bu ayrımı komünist partiler ve faşist partiler olarak yapmaktadır. Totaliter tek parti sisteminin ayırt edici özelliği, kapsayıcı bir ideoloji ile tüm konulara açıklık getirme iddiasıdır. Toplum hayatı tümüyle kontrol altında bulundurulmaya çalışılır. Buna göre, faşizmde, insanın doğası gereği kötü olduğu ve ancak toplumun onu uygarlaştırabileceği inancı yaygın olduğundan faşist parti rejimi bu sistemin tipik örneği olarak gösterilir. Otoriter tek parti rejiminde ise, katı ve kapsayıcı bir ideoloji hâkim değildir. Milli bütünleşme, kolektif hareket duygusu ön plandadır. Buradan hareketle Duverger'nin ayrımında da komünist partiler, ilerlemeci ve birleştirici partiler olduğundan bu rejimin tipik örneğini teşkil ederler.

1.5.3. İki Partili Sistemler

İki partili sistem adı üzerinde, iki partinin iktidara gelmek için rekabet ettiği sistemdir.⁵⁸ Bir ülkede siyasal iktidarı ele geçirme noktasında iki ayrı partinin birbirine yakın şanslara sahip olması ve iktidar ile muhalefetin yer değiştirme ihtimalinin bulunması, parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğu için iki partinin yarışması, seçimlerde bir partinin çoğunluğu elde etmesi ve hükümet kurabilme şansını yakalaması şartları söz konusudur.⁵⁹

Aslında rejim farkını belirleyen önemli bir sınır aşılmış ve tekelci bir düzenden, açık, siyasal yarışma esasına dayanan demokratik çoğulculuk alanına geçilmiş sayılır.⁶⁰

İki partili sistemde sadece iki parti yoktur. Sistemde gerçek parti sayısı ikiden çoktur. Yalnızca, iktidar yarışı iki parti arasında devam etmektedir. Büyük partinin koalisyonu ihtiyaç duymadan çoğunluğu sağlayarak hükümet kurması şeklinde kendini gösterir.

İki parti sisteminin en önemli avantajı rejime istikrar kazandırmasıdır. Bir parti parlamentoda tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu elde ettiğinden hükümet kurma sorunu yaşanmaz.⁶¹ Bu da parti programlarının uygulanabilmesini, uzun süreli yatırımlara başlanabilmesini mümkün kılar. Güvenoyu alamama nedeni ile hükümet kuramama, gensoru ile hükümetin düşürülmesi gibi sorunlar yaşanmayacağı için hükümet bunalımları görülmez. Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasasının 67. maddesinde seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları düzenlenmiştir. Bu maddenin 6.fıkrasında “seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir.” Der. Buradan da yönetimde istikrarın önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.

İki parti sisteminin işleyişinin sağlıklı olarak yürüyebilmesi için, toplum kesimlerinin siyasal rejim üzerinde mutabakata varmış, çatışmaların ortadan

⁵⁸ TÜRKÖNE, M, a.g.e, s.266

⁵⁹ DURSUN, D, a.g.e, s.273

⁶⁰ KAPANİ, M, a.g.e, s.181

⁶¹ DURSUN, D, a.g.e, s.273

kalkmış ve farklılıkların azalmış olması gerekir. Partilerden birinin, diğerinin iktidara gelmesini bir “rejim sorunu” olarak görmemesi ve kabul etmesi gerekir. Bu sistemin işleyişi, siyasal partileri ılımlı, sorumlu, gerçekçi ve makul olmaya teşvik etmektedir.⁶²

1.5.4. Çok Partili Sistemler

Çok partili sistemlerde kriter olarak verilen rakamlar görelidir. Birbirine zıt özellikler taşıyan “ılımlı” ve “aşırı” çok partili sistemleri anlayabilmek için partilerin siyasi sistem içinde üstlendikleri role ve işlevlerine bakmak gerekir.⁶³ Bu anlamda Sartori’nin yaptığı 5 veya daha az partinin bulunduğu sistem ılımlı çok parti sistemi, 5 den fazla partinin bulunduğu sistem aşırı çok partili sistem tanımlaması tek başına yeterli olmamaktadır.

Ilımlı çok parti sisteminde, partilerin iki ana kutup etrafında kümelenme eğiliminde oldukları görülür. Partilerin etrafında toplandıkları kutuplar arasındaki ideolojik mesafe çok büyük değildir.⁶⁴ Bu sistem, küçük partilere de koalisyon ortağı olarak iktidarda bulunma olanağı tanımaktadır.

Aşırı çok partili sistemde başlıca özellik parti sayısının çokluğu değil, bu partiler arasındaki temel görüş ayrılıklarının büyük olmasıdır. Sistem içinde bulunan partiler arasında mutabakat zayıftır. Aşırı çok partili sistemlerde siyasi istikrar zayıftır.⁶⁵ Bu da hükümet bunalımlarına yol açmaktadır. Aşırı uç kutuptaki partiler yerine koalisyonlar merkez partilerin koalisyonu şeklinde ortaya çıkar. Partiler arasındaki görüş ayrılıklarının derinliği yüzünden sorunlar üzerinde kalıcı çözümler üretilmemekte, yapıcı politikalar oluşturulup uygulanamamaktadır.

1.6. Siyasi Partilerin Doğuşu

Bireyi aşan, onu çevreleyip içeren siyasal güçler örgütlenmemiş ve dağınık olabilecekleri gibi örgütlenmiş de olabilirler. Örgütlenmemiş siyasal güçler arasında

⁶² DURSUN, D, a.g.e, s.273

⁶³ TÜRKÖNE, M, a.g.e, s.267

⁶⁴ KAPANİ, M, a.g.e, s.185

⁶⁵ KAPANİ, M, a.g.e, s.181

seçmenler, kamuoyu, toplumsal gruplar gibi genel ve uzun ömürlü olanlar yanında miting, gösteri yürüyüşü gibi özel amaçlarla bir araya gelmiş bulunan kısa ömürlü topluluklar da vardır.⁶⁶ Toplumun siyasal hayatında sadece tek tek bireyler ya da rastgele bir araya gelmiş topluluklar rol oynamaz. Bireylerin belli bir amaç için bir araya geldikleri, güçlerini birleştirdikleri çeşitli örgütler ve organizasyonlar da önemli rol üstlenirler. İşte bu örgütlü toplulukların en yaygın ve etkili olanı siyasi partiler ve baskı gruplarıdır.

Egemenliğin aristokrasi, teokrasi ve oligarşi gibi sınırlı alanda cereyan ettiği ve toplumun, iktidarın kullanımına iştirak edemediği toplumlarda partilerin varlığından söz edilemezdi.⁶⁷ İktidarın kaynağının tanrısal kabul edildiği bir ortamda, yönetilen kesimde yönetime katılma fikri doğal olarak yoktur; çünkü iktidarı kullananların olağanüstü özelliklere sahip olduğu ve bu kişilerin de sınırlı sayıda olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan siyasi partilerin doğuşu ile demokratik düşüncelerin yaygınlaşması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Tarihsel süreçte toplumların demokratikleşme aşamaları birbirinden farklı olmuştur. Sanayi Devrimi, sanayileşmeye bağlı olarak hızla değişen sınıf ilişkileri, işçi sınıfının ortaya çıkışı, sonrasında işçi hareketleri, Fransız Aydınlanması, Bolşevik İhtilali gibi olaylar kolektif bilinci ve örgütlü hareketi ön plana çıkarmıştır. Avrupa'da milliyetçilik akımları ile başlayan bağımsızlık hareketleri, yönetim ve temsil kavramlarına bakışı değiştirmiştir.

Başlangıçta siyasi mücadele aristokrasi ile burjuvazi arasında cereyan etmiştir. Aristokrasi ile mücadelede bütün yurttaşlara oy hakkı tanınması konusunda emekçilerin de desteğini kazanan burjuvazi, seçim kanunlarını değiştirerek kendisini doyuran sonuçlar alır ve devleti ele geçirerek iktisadi alandaki iktidarını siyasal iktidarla tamamlar. 19. yüzyılda ise aynı mücadele işçi sınıfının burjuvaziye karşı demokratikleşme hareketine dönüşmüştür. İşçi sınıfının

⁶⁶ ÇAM, E, a.g.e, s.165

⁶⁷ DURSUN, D, a.g.e, s.257

genel ve eşit oy hakkını kazanmasıyla, siyasal mücadele, belirli bir sınıf ve zümrenin tekelindeki bir faaliyet olmaktan çıkmıştır.⁶⁸

Yönetime katılma, iktidarın kaynağının halkta olduğu ve herkesin iktidarın paylaşılmasına katılma hakkı olduğu bir ortamda gelişebilir. Demokrasi düşüncesinin gelişmesi, siyasal iktidarın kaynağını gökyüzünden yeryüzüne indirmiş, iktidar kullanımını kutsallık alanının dışına çıkararak toplum üyelerinin kendi gelecekleri için iktidarın kullanımına katılmaları gerektiği anlayışını yaygınlaştırmıştır.⁶⁹

Mümtazer TÜRKÖNE, demokrasiyi yönetenleri halk olan devasa bir makineye benzetir. Halk, içerisinde her çeşit eğilim ve talebi barındıran karışık bir gruptur. Siyasi partileri ise, bu karışık grubu düzenleyecek ve bu devasa makinanın sorunsuz çalışmasını sağlayacak, hatta yokluğu halinde makinanın çalışamaz hale geleceği bir aktör olarak tanımlar.

Demokratik ideolojinin yaygınlaşması ve buna paralel olarak da parlamentoların yetkilerinin genişletilmesi, Duverger 'ye göre önemli bir faktördür. Bu durumu kronolojik sıraya göre, parlamento içinde doğan partiler ve parlamento dışında doğan partileri örnekleyerek açıklar. İlk olarak parlamento grupları doğar, daha sonra yerel seçim komiteleri yaratılır. Bu iki unsur arasında devamlı bir bağlantı kurulur. Böylece, parlamento içinde oluşan gruplarla bunların genişleyen seçmen kitlelerini örgütlendirmek ve seçim işlerini düzenlemek amacıyla geliştirdikleri yerel komiteler arasında sürekli bir organik ilişkilerin kurulması sonucunda modern anlamda ilk siyasi partiler oluşmuştur.⁷⁰

Parlamento dışında doğan partiler ise genellikle parlamentoda temsil edilme olanağına kavuşmamış sosyal güçler ve sınıflar tabanına dayanır. İşçi sendikaları,

⁶⁸ TANİLLİ, S, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Adam Yayınları, Kasım 2002, s 220

⁶⁹ DURSUN, D, a.g.e, s.257

⁷⁰ DUVERGER, M, a.g.e s 16-22

tarım kooperatifleri, çeşitli dernekler, fikir kulüpleri, dinsel kuruluşlar vb. bu kuruluşlar dışardan kurulan partilerin çekirdeğini oluşturmuşlardır.⁷¹

Günümüzde ise demokratik yönetim ve temsil sorununa daha geniş açıdan bakıldığı zaman, siyasi partilerin doğuşuna yol açan çeşitli etkenler saptanabilir. Bunlardan biri modernleşmedir. Modernleşme ile iletişim ağlarının gelişmesi, gerekli bilgilere erişimin daha kolay ve hızlı hale gelmesi, eğitim kalitesinin artması ve eğitimin yaygınlaşması kamuoyunun daha bilinçli olmasına olanak tanımıştır. Modernleşme, siyasal katılımı artırmış, siyasal katılım da siyasi örgütlenmeyi geliştirmiştir. Bu da siyasi partilerin siyasi hayattaki yerini genişletmiştir.

Modernleşme ile beraber insanlar, özgelmeye, bağımsızlığa ve özel yaşama gün geçtikçe artan oranda önem vermektedirler. Belirli bir geleneği izlemek giderek terkedilmektedir. Kendi kendine karar almak, heyecanlı bir yaşam sürmek, yaşamda bir şeye ulaşmak, kişisel olarak gelişmek, mümkün olduğunca haz almak, çağdaş insanın amaçları arasında yer alır. Modern toplumlarda insanlar giderek artan oranda daha fazla kendi başlarına karar vermektedirler.⁷²

Modernleşmeye bağlı olarak küçük ölçekli sıkı ve istikrarlı toplumlardan, büyük ölçekli, değişken, serbest toplumlara doğru bir geçiş yaşanmıştır. Toplumsal iletişim ağları büyüdükçe ve farklı dallara ayrıldıkça insanlar duygularını daha iyi bir şekilde denetim altına alıyor, arzularını tatmin etmeyi tecil ediyorlar ve uzun vadeli düşünmeye başlıyorlar. Siyasi partiler açısından değerlendirdiğimizde, bir açıdan, ne istediğini daha iyi ifade eden bir toplumla karşı karşıya olmaları nedeniyle ne tür çalışmalara yönelmeleri gerektiğini kolaylıkla tespit edebilirler. Diğer yandan kolektif değil de bireysel davranışların ve beklentilerin ön planda olması, toplumun geneli için ortak uygulamaların yapılmasını zorlaştırır.

Toplumsal bunalımlar da siyasi partilerin doğuşunda önemli etkenlerdir. Tarihteki örneklerine bakacak olursak, gerek emperyalizm ve sömürgeciliğe karşı, gerekse meşru iktidarın baskıcı yönetimine karşı bağımsızlık mücadelesin veren

⁷¹ KAPANİ, M, a.g.e, s 162

⁷² Hans Van Der LOO & Willem Van Reijen, Modernleşmenin Paradoksları, İnsan Yayınları, Ocak 2003, İstanbul

Ülkelerin birçoğunda bu mücadeleyi başlatan ve yürüten genellikle bir siyasi parti olmuş ya da bu hareketi yürüten örgüt daha sonra siyasi parti niteliği kazanmıştır. Osmanlı Devleti 'nde II. Abdülhamit'in istibdat rejimine karşı meşrutiyetin yeniden ilanı için mücadele veren Jn Türkler daha sonra örgütlenme özgürlüğünün getirilmesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Münci Kapani konu ile ilgili olarak ayrıca Hindistan 'daki Kongre Partisini rnek vermektedir.

Gelişen ve modernleşen dünyada artık devletlerin kendi dışında başka birçok kurum da siyasi partilerle etkileşim halindedir. Bunlardan en önemlilerinden birisi medyadır. Mildred A. Schwartz ve Kay Lawson tarafından hazırlanmış olan makalede konu ile ilgili yapılmış çalışmalardan bahseder. Bu çalışmalara göre medya, siyasi rekabetin reklam yönüne vurgu yaparak kamuoyunu konunun ciddiyetinden uzaklaştırmakta, demokratik süreci tehlikeye atarak konuların ciddiyetle tartışılmasına engel olmaktadır.⁷³

Siyaset sosyolojisi için partilerle ilgili sıkıntı, güçlü duyguları lehte ve aleyhte harekete geçirmeleridir. Mümtazer TÜRKÖNE de siyaset adlı kitabında demokrasilerde her zaman sorunların olabileceğini söylerken, bu sorunların müsebbibinin ve kaynağının siyasi partiler olduğunu da ekler. Siyasi partiler öncelikle parti içi demokrasiyi kendi içinde uygulamayı başarmalı sonrasında bunu siyasi hayata yansıtabilmelidir. Siyasi partilerin amacı, kendilerine karşı yapılan değerlendirmeler sonucunda demokratik hükümeti temin etmede orta yolu bulmaktır.⁷⁴ Siyasi partilerin bölünerek yeni seçmen kitleleri aramaktan ziyade, mevcut seçmen kitlelerini siyasi katılım konusunda bilinçlendirerek katılımı arttırmaları gerekmektedir. Partiler arasındaki rekabetin yoğun olduğu ortamlarda siyasal katılma bundan olumlu etkilenebilir.

Asli görevleri, her vatandaşın siyasal sorumluluğunu yüklenebilmesi için onları siyasal alanda eğitmek olan siyasi partiler, iktisadi, toplumsal, siyasal ve

⁷³ SCHWARTZ, M, A ve LAWSON, K, Siyasi Partiler: Toplumsal Tabanları, rgtler ve evre. ev. Elçin Deniz Ela, Siyaset Sosyolojisi, Phoenix Yayınevi, Eylül 2010 Ankara s 281 - 301

⁷⁴ SCHWARTZ, M, A ve LAWSON, K, Siyasi Partiler: Toplumsal Tabanları, rgtler ve evre. ev. Elçin Deniz Ela, Siyaset Sosyolojisi, Phoenix Yayınevi, Eylül 2010 Ankara s 281 - 301

kültürel yapı değişikliklerinin, toplumsal farklılaşmanın ve bunun sonucu olarak kurumsallaşmak zorunluluğunun ortaya çıkardığı bir siyasal gerçektir.⁷⁵

Ülkemizdeki gibi siyasi liderliğin parti kimliğinin önüne geçtiği toplumlarda liderlerin seçmen kitlesinin siyasete katılmasında etkisi büyük olmaktadır. Etkin, belli bir karizmaya sahip, hitabet gücü yüksek, genç ve güven telkin edici liderler, toplumu harekete geçirmekte ve bireylerin siyasal hayata aktif şekilde katılmasında olumlu rol oynamaktadır.⁷⁶

⁷⁵ ÇAM, E, a.g.e, s 165-169

⁷⁶ DURSUN, D, a.g.e, s.252

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ANAYASALARINDA SİYASİ PARTİLERİN YERİ

2.1. Genel Bakış

Türkiye'nin siyasal hayatında partilerin ortaya çıkması, 19. yüzyılda başlayan Batılılaşma Modernleşme sürecinin bir sonucu olmuş ve geleneksel siyasal sistemin köklü değişimini ifade etmiştir. Geleneksel Osmanlı siyasal sisteminde iktidarı ele geçirme veya onu etkileme amacına yönelik meşru şekilde örgütlenmiş ve belli bir programa sahip siyasi partiler veya benzeri gruplar yoktur.⁷⁷

Mümtazer TÜRKÖNE bununla ilgili Süleyman Coşkun'un Türkiye 'de Politika kitabından yaptığı alıntı ile şöyle bir örnek verir: "1877 'de açılan mecliste parti yoktu. İlk oturumda söz alan ve Avrupa tecrübesini anlatan Hasan Fehmi Paşa meclisin çalışma usulü hakkında bilgi verdikten sonra mebusların "muvafık" ve "muhalif" olarak ikiye ayrılmaları gerektiğini savunmuştur. Mebuslar birlikte ayağa kalkarak, bu öneriyi protesto ettiler. Hep birlikte "estağfurullah, hepimiz padişah efendimize sadıgız" diye bağırıyorlardı. Halk kısa zamanda bu meclise "evet efendimciler meclisi" adını takmıştır."

Oysa örneğin Fransa'da 1789 yılında farklı grupların oluşturduğu meclisin ilk toplantısındaki oturuş düzeni sağ ve sol ayrımının kökeninin oluşturur. Kralı destekleyen aristokratlar onun sağına otururken, üçüncü tabakanın üyesi olan radikaller kralın soluna oturmuştur. Benzeri bir oturuş düzeni sonraki meclis toplantılarında da sürdürülmüştür.⁷⁸

Sanayi devrimini gerçekleştiren, deniz aşırı ülkelere sömürgeci amaçlarla yönelen ve merkezi imparatorluklar şeklinde örgütlenen Avrupa, 18.yüzyıldan başlamak üzere islam dünyasına karşı üstünlük kazanmıştır. Bu süreçte Batının hemen yanı başında bulunan ve islam dünyasının en büyük temsilcisi olan

⁷⁷ DURSUN, D, a.g.e, s.277

⁷⁸ TÜRKÖNE, M, a.g.e, s.136

Osmanlı Devletidir. Osmanlı yöneticileri batı karşısındaki bu gerilemeyi durdurmak istemişler ve bunun için de çeşitli “ıslahat” teşebbüslerinde bulunmuşlardır.⁷⁹

2.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

2.2.1. Gerileme Döneminde Siyasi Yapı

1299 tarihinde kurulan eden Osmanlı İmparatorluğu, 23 Temmuz 1908 de ilan edilen meşrutiyet devrine kadar monarşik bir devlet olarak idare edilmiştir. Bu sistemin icaplarına göre bütün iktidar ve hükümler, yalnız padişahın şahsında toplanmıştır.⁸⁰

Avrupa ‘da yeni kıtaların keşfi, bilimi öne çıkaran Rönesans ve reform hareketlerinin başlaması, derebeyliğin yıkılışı gibi süreçler yaşanırken 17. ve 18.yüzyıllar Osmanlı Devleti’nin ekonomik açıdan gerileme ve çöküntü dönemidir. Esas olarak tarıma ve fetih gelirlerine dayalı ekonomik yapıdaki çöküntünün başlıca göstergeleri, toprak rejiminin bozulması, vergide iltizam usulünün ortaya çıkması üretimin düşmesiydi. Başlıca sosyal olgu ise, köylü üzerindeki baskı ve yükümlülüklerin artması, bu kesimin iyice güçsüzleşip yoksullaşmasıdır.⁸¹

Gerileme döneminde yalnız devletin merkez organları işlemez hale gelmekle kalmaz, özellikle 18.yüzyılda İmparatorluğun siyasi bütünlüğü tehlikeye düşmeye başlar. Tehditler başlıca iki kaynaktan doğmaktadır: feodal muhalefet ve ulusal hareketler⁸². Sürekli toprak kayıpları, 1699 Karlofça, 1739 Belgrad, 1774 Küçük Kaynarca, 1791 ve 1792 Yaş, 1812 Bükreş, 1829 Edirne, 1833 Hünkâr İskelesi, 1856 Paris ve Berlin, 1877 Ayastefanos Andlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmış ve 1815 Viyana Kongresinde beş büyük Avrupa Devleti tarafından “şark meselesi” olarak tabir edilmiş ve tecride tabi tutulmuştur.⁸³

⁷⁹ DURSUN, D, a.g.e, s.277

⁸⁰ AKKERMAN, N, C, Demokrasi ve Türkiye ‘de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ulus Basımevi, 1950, Ankara

⁸¹ TANÖR, B, Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, Mart 2014, İstanbul, s.21

⁸² TANÖR, B, a.g.e, s.23

⁸³ AKKERMAN, N, C, a.g.e,

Osmanlı Devletinin çöküşüne neden olan feodal muhalefet, 14.yüzyıldan itibaren padişah buyruklarının taşrada uygulanabilmesi için zorunlu unsur olan âyanlardır. 1595-1610 yılları arasındaki karışıklık ve ayaklanmalar sırasında Osmanlı vergi ve toprak sistemi değişime uğrayınca, âyanlar devlet topraklarını kiralayarak tımar sahiplerinin yerini almışlar, devlet ve hatta kendileri adına vergi toplama hakkını elde etmişlerdi. 1768'den sonra ise yüklü paralar karşılığında bulundukları yer valisince atanır oldular. 18.yüzyılda ise toprak kiralama hakları sürekli hale getirildi.⁸⁴ Merkezi otoritenin zayıflamasıyla, merkezden ve ulemadan gördükleri destek sayesinde âyanlar bulundukları yerde büyük bir güç haline geldiler ve taşra feodal beyleri haline geldiler.

Gerileme döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet sistemindeki çözülme, hem merkez organlarının hem de taşra yönetiminin bozulmasında, kural ve kurumların yerini fiili durumların ve keyfiliğin almasında kendini gösteriyor. Öte yandan, feodal ve ulusal kaynaklı tepkiler de imparatorluğun siyasal bütünlüğünü sarsmaktadır.⁸⁵

İmparatorluklarda ideal olan, farklı cemaatlerin farklı hukuk düzenlerini devam ettirmeleridir. Örneğin, Osmanlı Devletinde, devletin ortak sorunları çözmek, devlet çıkarlarını korumak amacıyla koyduğu kurallar vardır ve bunlar tüm tebaayı bağlar. Bu düzeyde akılcı ve formel bir hukuk uygulanır. Fakat her tanımlanmış topluluğun içişlerini düzenleyen, kişilerin evlilik, miras ve cemaat içi sorunlarını halleden, kendi özel hukukuna saygı gösterilir. Bu hukukun daha az formel ve daha çok cemaati gözetici olmasına izin verilir; yani cemaatlerin iç işlerini yürütmekte belli bir özerkliği olduğu, her cemaatin kendini idame ettirmek isteyeceği kabul edilir.⁸⁶ (Osmanlı İmparatorluğu Müslim ve gayri Müslim bir tebaaya sahip olduğu için uygulanan hukuk sistemi de buna bağlı olarak düzenlenmekteydi. Günlük yaşamı düzenleyen örfi hukuk, ceza davalarına ilişkin şer'i hukukun yanında fethedilen yerlerdeki vatandaşlar için fethedilen yerin hukuk sistemi de işlemeye devam etmekteydi)

⁸⁴ TANÖR, B, a.g.e, s.24

⁸⁵ TANÖR, B, a.g.e, s.25

⁸⁶ KEYDER, Ç, Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne, İletişim Yayınları, 2005, İstanbul, s.12

Osmanlı devlet ideolojisinin temel unsuru, adalet fikriydi. Koçi Bey risalesinde, “velhasıl Osmanlı saltanatının şevket ve kudreti asker ile askerin ayakta durması hazine iledir. Hazinenin geliri ise reaya iledir. Reayanın ayakta durması adalet iledir.”⁸⁷ der. Osmanlı’nın çöküş yıllarında merkezi otoritenin zayıflaması, yerel güçler tarafından konulan usulsüz ve keyfi vergiler, can, mal, ırz güvenliğinin sağlanamadığı güvensiz bir ortamın varlığı, ayaklanmalar ve bu ayaklanmaları şiddet yolu ile bastırmak için merkezden gelenlerin de taşrada yaptığı eziyetler devlet ve vatandaş arasındaki ilişkileri bozmuştur.⁸⁸

Osmanlı’nın gerileme döneminde devlet sistemindeki çözümlerin devlet-halk ilişkilerindeki yansıması, keyfi, baskıcı bir tablo şeklindeydi. Bu durumdan anayasal bir rejime geçebilmenin koşulları oluşmamıştı. İslam öncesi Türk devletlerinden beri süregelen siyasi iktidarın tek elde toplanması ilkesi, askeri ihtiyaçlar nedeniyle daha da pekişmiştir.⁸⁹

2.2.2. Tanzimat Dönemi’ne Hazırlık ve Tanzimat Döneminde Siyasi Durum

Osmanlı modernleşmesi, Tanzimat devriyle sınırlanamaz, daha eskiye uzanan bir olgudur. Osmanlı modernleşmesi Avrupalılar ile ani karşılaşmanın yarattığı bir şok da değildir. Çünkü Osmanlı coğrafyası, tarihi boyunca Avrupa coğrafyası ile siyasi, iktisadi yönden bir beraberlik içindedir. Modernleşme olgusu, Osmanlı dünyasında hâkim dinin tartışılmasını ona atfedilen kurum ve kuralların sarsılmasını değişikliğe uğramasını birlikte getirdi. Modernleşme, Osmanlı ülkesinde salt değişen dış dünyanın zorlamasıyla meydana gelmedi.⁹⁰

Osmanlı Devleti gerileme döneminde devlet sisteminde çözümler yaşarken bir yandan da siyasi ve idari yapının Batıdaki örneklerle ve modellere göre yenilenmesi ve yenilerinin kurulması ile ilgili yenilikler 19.yüzyılın hemen öncesinde Batılı standartta askeri okulların açılmasıyla başlamış, Yeniçeri

⁸⁷ Koçi Bey Risalesi, sadeleştiren Zuhuri Danışman, MEB Yayınları 1972, İstanbul s.50

⁸⁸ TANÖR, B, a.g.e, s.25-32

⁸⁹ TANÖR, B, a.g.e, s.31

⁹⁰ ORTAYLI, İ, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım Yayınları, 2005, İstanbul, s.13

Ocağı'nın kaldırılması, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı gibi gelişmelerle devam etmiştir.⁹¹

Osmanlı toplumunun modernleşmesi, modernleşmenin klasik tarifi olan, gelişmiş toplumun özelliklerinin azgelişmiş bir toplum tarafından alınması gibi bir tümceyle anlaşılamaz. Modernleşme olgusu, kaba bir deyişle, var olan değişimin değişmesidir.⁹²

1622 de Genç Osman'ın, 1631-1641 de IV. Murat'ın ve Köprülülerin ve daha sonraları III. Ahmet'le 1789 Fransız Büyük İnkılabının tesiri altında III. Selim'in şahsi ıslahat hareketleri, bir taraftan ulema sınıfının cehaleti ve diğer taraftan Yeniçeri Ocağının zorbalığı ile muvaffak olamamıştır.⁹³

III. Selim'in yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın bilim, sanat, tarım, ticaret ve uygarlıkta yaptığı ilerlemelere ortak kılmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütününe Nizam-ı Cedit denilmektedir.⁹⁴

III. Selim döneminde siyasi hayatta meşveret usulünün yeniden canlandırılması başlıca kazanımdır. Böylece kararlar, devlet ileri gelenlerinin katıldığı ve padişahın başkanlık ettiği toplantılarda oluşturulmaktadır. Hatta padişah, toplantıya katılanların fikirlerini serbestçe savunabilmeleri için onlara destek olmakta, Hatt-ı Hümayunlarında da bu konuda güvence vermektedir. Bu dönemde oluşturulan bu kurumun adı Meclis-i Meşveret idi. Bu yenilik, karar almayı kişisellikten çıkardığı, danışma işini az çok kurumsallaştırdığı için ileri bir adımdı.⁹⁵

Askeri diplomatik alandaki atılımlar ileriki dönemlerin siyasal ve anayasal hareketlerini de besleyerek önemli sonuçlar doğurdu. Batı tipi bir ordu kurma yoluna gidilmesi ve bu amaçla Fransız öğretmen, uzman ve yöntemlerinden

⁹¹ DURSUN, D, a.g.e, s.277

⁹² ORTAYLI, İ, a.g.e, s.13

⁹³ AKKERMAN, Naki,C, a.g.e, s.24

⁹⁴ ERDOĞAN, M, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Mayıs 2012, Ankara, s.24

⁹⁵ TANÖR, B, a.g.e, s.36

yararlanılması, Osmanlı ülkesinde ilk defa olarak Batı'ya dönük bir asker aydın tipinin doğmasına yol açıyordu. Yabancı ülkelerle sürekli diplomatik temasların kurulması ve bu ülkelere genç kadroların gönderilmesi de Batı düşüncesinin tanınmasına zemin hazırladı. Böylece asker aydınlara paralel olarak, Batı'ya dönük bir sivil aydın tipi de oluşmaya başladı.⁹⁶

III. Selim yeniliklerinin can damarı olan askeri ıslahat, Yeniçeriler olmak üzere pek çok kesimi, özellikle İstanbul yüksek ve orta tabakalarını ve taşradaki ayan ve voyvodaları tedirgin ediyordu. Askeri yapıdaki düzenlemelerle merkezi otorite sağlandıktan sonra taşrada da reformlara girişilecekti. Temeli ekonomik ve idari olan bu etkenler birtakım fikri ve manevi gerekçelerle örtülerek Nizam-ı Cedit yenilikçiliğinin karşısına çıkıldı. Yeniliklerin esin kaynağı olarak bilinen Fransa'nın Osmanlı egemenliğindeki Mısır'a saldırması ve bunun sonucu olarak bu devletle diplomatik ilişkilerin kesilip savaş durumuna geçilmesi de içteki reform karşıtlarını güçlendirmiştir. Bu gelişmeler Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla noktalandı. III. Selim tahttan indirilip yerine IV. Mustafa geçirildi ve Nizam-ı Cedit kaldırıldı.⁹⁷

Ayaklanmayı çıkaranların duruma hâkim olmaları üzerine, devletin bazı ileri gelenleri, yenilik taraftarları ve Nizam-ı Cedit'in destekleyicisi, Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığınmışlardı. Alemdar Mustafa Paşa beraberindeki askeri kuvvetle 1808 Temmuzunda İstanbul'a yürüdü. III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak istiyorlardı. Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın kuvvetleri saraya gelemeden IV. Mustafa, III. Selim'i ve şehzadesi Mahmud'u öldürme emri vermiş, ve III. Selim öldürülmüştür. Şehzade Mahmud II. Mahmud ünvanı ile padişah olmuştur.⁹⁸

İçinde bulunulan dönemde imparatorluğun taşrası Ayanlar ve hanedanlar arasında fiilen paylaşılmış durumdaydı. Merkezdeki yeni iktidarın tahta çıkması

⁹⁶TANÖR, B, a.g.e, s.37

⁹⁷TANÖR, B, a.g.e, s.39

⁹⁸ARMOĞLU, F, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, Ankara, s.94

sorunu çözülmüş, ancak ülkede asayişin ve merkezi birliğin sağlanması sorunu çözülememişti.⁹⁹

Merkezi birliğin ve ülkede asayişin sağlanması, yenilik hareketlerine tekrar başlanmasını sağlamak için Alemdar Mustafa Paşa'nın daha önce muhalefetleri ile Nizam-ı Cedit' in ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmuş olan ve reform hareketlerini tekrar baltalama ihtimali bulunan taşra ayanının desteğini sağlamaya ihtiyacı vardı. Alemdar Mustafa Paşa bu amaçla bütün önde gelen “ayan”ı İmparatorluğun sorunlarıyla ilgili bir toplantı yapmak üzere İstanbul'a davet etti. Toplantı sonunda Alemdar Mustafa Paşa'nın hazırladığı Sened-i İttifak kabul edildi ve 7 Ekim 1808 tarihinde taraflarca imzalandı. Buradaki amaç, merkezi birlik ve otoriteyi kurmak ve reformlara yeniden başlayabilmek için ayan ve hanedanları itaat altına almak, bunun karşılığında da bunlara birtakım güvenceler vermek olarak özetlenebilir.¹⁰⁰

Sened-i İttifak 7 “şart” ve 1 “zeyl” den oluşur. “şart”ların özü, ocakların uslandırılması, ayanın Merkez'e sadakat sözü, Merkezin de ayana güvence vermesidir. Padişahın ve devletin otoritesine herkesin baş eğmesi, sadrazama itaat, mali ve vergisel buyruklara uyma, yeniçeri ocağının padişaha itaati, ayanların kendi toprakları dışına el atmaması merkezin sağladığı avantajlardır. Ancak, Senedi-i İttifakta uygulamayı ve verilen sözlerin tutulup tutulmadığını denetleyecek özel bir örgüt öngörülmemiştir. Her yeni sadrazam ve şeyhülislam tarafından imzalanması usulü de bu belgenin sürekliliğinin ve kalıcılığının ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir. Alemdar Mustafa Paşadan sonra imzalayan bir sadrazam olmamıştır.¹⁰¹

Osmanlı İmparatorluğunda anayasal gelişmenin ilk adımı olarak 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak gösterilir.¹⁰² Devletin yönetim şekli ve yürütmeye ilişkin düzenleyici hükümler getirdiği için maddi anlamda anayasadır. Niteliğine bakılacak

⁹⁹TANÖR, B, a.g.e, s.42

¹⁰⁰ERDOĞAN, M, a.g.e, s.24

¹⁰¹ TANÖR, B, a.g.e, s.49

¹⁰² ÖZBUDUN, E, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 2003, Ankara s.25

olursa, padişahın bir takım haklar elde etmek isteyen bir grup ile padişah iradesinin ortak ürünü olduğu için misak niteliğinde anayasalara dâhildir.

Sened-i İttifak sonrası dönemde II. Mahmud merkezi iktidarı ve bu iktidar yapısı içinde kendi konumunu güçlendiren girişimlerde bulundu. Sultan, merkezi devleti güçlendirmenin birinci adımı olarak modern bir ordu kurmaya çalıştı ve bu çerçevede 1826 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi teşkil etti.¹⁰³ II. Mahmud dönemindeki askeri reformların hayatın her alanına yayıldığını, modern askeri eğitim için doğa bilimleri, tıp ve matematik gibi dalların Türkiye'nin kültür ve eğitim ortamına girip yerleşmiş ve bilim terimleri Türkçeleştirilmiştir.¹⁰⁴

Sultan II. Mahmud'un 1839 da ölmesi üzerine yerine Abdulmecit geçti. Modernleştirici reformlara Sultan Abdulmecit döneminde de devam edilmiştir. Osmanlı Siyasi tarihinde bu yıllar, devlet sistemini kökten değiştirmeye dönük önemli düzenlemelerin yapılması nedeniyle Tanzimat Dönemi olarak bilinir.¹⁰⁵

1839 yılı 3 Kasım'ında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde yeni bir dönem açan Hatt-ı Hümayun'u okuyan bürokrat gruba Babıâli diktatörleri denegelmıştır. Tanzimat döneminin yöneticileri yakın tarihin en becerikli, yaratıcı kadrolarıydı; bürokrasinin içinde yetişip yükselen devlet memurlarıydı, ikinci dönemde Osmanlı hükümdarları, imparatorluğun tarihinde görülmeyen bir biçimde bütün erki elinde toplamış ve bunu modern bir bürokratik aygıtı ve asıl önemlisi bir ideolojiyi kullanarak yapmışlardır.¹⁰⁶

Bir Padişah emri olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, biçimsel açıdan hükümdardan gelen tek yanlı bir işlemdir, ferman niteliğindedir. İçeriği padişahın ağzından kaleme alınmıştır.¹⁰⁷

Gülhane Hatt-ı Hümayun'unda devlet yönetimi ile ilgili ana eğilim, iktidarın kendi kendini sınırlamasıdır. Bu sınırlama yasa üstünlüğü ya da yasaya saygı

¹⁰³ ERDOĞAN, M, a.g.e, s.26

¹⁰⁴ ORTAYLI, İ, a.g.e, s.44

¹⁰⁵ ERDOĞAN, M, a.g.e, s.28

¹⁰⁶ ORTAYLI, İ, a.g.e, s.87

¹⁰⁷ TANÖR, B, a.g.e, s.85

ilkesini içermektedir. Yasalar onu yapanları ve uygulayanları da bağlayacaktır. Bu yolla herkesin yasa önünde eşitliği sağlanacaktır. Yasaların hazırlanması açısından yapılan yenilik, yasaların kurullar tarafından kolektif usullere göre hazırlanacak olmasıdır. Padişah yine yasa koyucu organ ya da irade kaynağıdır, ancak, kurullardan ve danışma yöntemlerinden yararlanacaktır.¹⁰⁸ Kanunların yapımı konusunda Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Askeri konular içinse Serasker-i Dar-ı Şura kurulmuştur.

Hatt-ı Hümayun'un içerdği diğer bir grup ilkeler ise hak ve özgürlüklerle ilgilidir. Bunlardan da başlıca kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, müsadere yasağı ve eşit vergileme, askerliğin adalet ve eşitliğe göre yeniden düzenlenmesi ve nihayet eşitliktir. Bu özelliği dolayısıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu Türkiye'nin ilk haklar bildirisi olarak görenler vardır. Dil ayrımı gözetilmeksizin tebaaya eşit muamele edileceği vaadi ise hem dış güçleri etkilemek ve onların müdahale gerekçelerini ortadan kaldırmak hem de Hristiyan topluluklar arasındaki milliyetçilik ve ayrılıkçılık eğilimlerini zayıflatmak amacı güdüyordu.¹⁰⁹

Getirilen yeniliklerin güvencesi olarak “yemin” kendi kendini sınırlamanın tipik yoludur. Yeminli güvencenin tek kusuru hukuken bağlayıcılık gücünün zayıf oluşu ve padişahça her an geri alınabilmesi, diğer kusuru ise, yalnız andı içen padişahı bağlaması, ondan sonraki padişahları bağlamamasıdır.¹¹⁰

1853 yılında Kırım Savaşı patlak vermiş, ardından da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bunda savaş sonrası Paris Barış Konferansı'na giderken Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler karşısında durumunu güçlendirmek ve onlar nezdindeki imajını iyileştirmek istemesinin etkisi büyüktür. Muhtevası bakımından da esas itibarıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun bazı ilavelerle tekrarı niteliğindedir.¹¹¹

Islahat hareketlerini takip eden yıllarda reformlar devam etti. Hukuk alanında 1858 Arazi Kanunnamesi, yeni bir Ceza Kanunu çıkarıldı. 1863'te Deniz Ticaret

¹⁰⁸ TANÖR, B, a.g.e, s.88

¹⁰⁹ ERDOĞAN, M, a.g.e, s.29

¹¹⁰ TANÖR, B, a.g.e, s.91

¹¹¹ ERDOĞAN, M, a.g.e, s.31

Kanunu, 1867'de yabancıların toprak sahibi olabilmelerine imkân veren bir kanun yürürlüğe kondu. Gayrimüslimleri de kapsayan davalara bakmak üzere 1869 yılında Nizamiye Mahkemeleri kuruldu.¹¹² Ayrıca, Hristiyanlar askere alınabilecek, isteyen bedel verecektir. Cevdet Paşa, Hristiyanların askere alınmasına şiddetle karşı çıkar ve askerlikten muaf olmalarını isteyerek, Bosna, Kazan gibi yerlerden asker alınmasının yeterli olacağını söyler. Bu sayede askerliğin yalnız Türk-İslam'a yıkılması da önlenecektir.¹¹³

Tanzimat Dönemi'nin doğumunu olduğu gibi, sönüşünü de hazırlayan yine iç ve dış kuvvet dengeleri olmuştur. Tanzimat'ın zorlukları Osmanlı'nın tarihsel konumuyla da ilgilidir. Birinci güçlük, ümmet ideolojisine dayalı teokratik bir devlette, Fransız Devrimi ilkelerine benzer esasların uygulanmaya çalışılmasıydı. İkinci engel, İmparatorluğun çok uluslu yapısıydı. İçte yeterli kurumsal ve sosyo-politik desteklerden yoksun bulunan Tanzimat, dıştan da iki payandayla destekleniyordu: İngiltere ve Fransa. Bununla beraber ilk olarak İngiltere sonrasında da 1871'deki Prusya yenilgisiyle Fransa desteklerini çekmişlerdir. Nitekim çok geçmeden hükümdar iyice ön plana çıkmış, Babiâli, saray karşısında elde etmiş olduğu göreceli özerkliği yitirerek kaybetmiştir. Tanzimat bürokratlarından kurtulan hükümdarın kişisel yönetimi için artık engel kalmamıştı. Böylece, mutlak saray egemenliğine dayalı eski düzene yeniden dönmüştür.¹¹⁴

2.2.3. 1876 Kanun-i Esasi Dönemi Siyasal Hayatı

a. Kanun-i Esasi'nin İlanı

Anayasalar, tarihsel gelişim süreçlerinin kavşaklarıdır. Bu bakımdan ilk anayasa ile son anayasa arasında görünen ve görünmeyen bağlar vardır. Türkiye'nin yakın tarihinde ilk yazılı anayasanın yapıldığı yıl 1876'dır. 1808 Sened-i İttifak, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1856 ve benzeri İslahat

¹¹²ERDOĞAN, M, a.g.e, s.32

¹¹³AVCIOĞLU, D, Osmanlı'nın Düzeni, Kırmızıkedî Yayınları, 2013, İstanbul, s.217

¹¹⁴TANÖR, B, a.g.e, s.113-117

Fermanları, 1868 Şura-yı Devlet'in kurulması ve bağlı belgeler anayasalandırma hareketleri içinde kilometre taşlarıdır, fakat anayasa değildirler.¹¹⁵

1876 Batı'ya oranla anayasacılık anlamında geç bir tarihtir. Dünya'nın ilk büyük yazılı anayasası 1787 yılında yapılan Amerikan Anayasası'dır. Fransa'nın ilk yazılı Anayasa'sı 1791 tarihlidir.

Padişah Abdulaziz'in uyguladığı mutlakîyet ve istibdada karşı meşrutiyeti getirmek isteyenlerce yeni bir fikir akımı doğmuş oldu. Bu amaçla, Abdulaziz'in keyfi yönetimini kısıtlayan hükümeti ve yönetimi sürekli bir denetim altında tutan ve ulus temsilcilerinden oluşan bir meclisin kurulması yönünde çabalar yoğunlaşmıştır. Avrupa'da 1867 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu akımın öncülüğünü yapmıştır.¹¹⁶

Özellikle birinci Jön Türk hareketiyle, yazılı anayasaya sahip olma ya da anayasalandırma fikri bir kısım Osmanlı aydınlarınca benimsenmiştir. Birinci Jön Türk hareketinin ilk lideri Mustafa Fazıl Paşa'nın padişaha gönderdiği mektup, bu akımın da ilk bildirisi olmuştur.¹¹⁷

Yeni Osmanlılar, anayasal monarşiden yana olmakla beraber, İslami geleneği göz ardı ettikleri için reformcu Ali ve Fuad Paşaların politikalarını eleştiriyorlardı. Namık Kemal ve arkadaşları, ayrıca Tanzimat rejimini geleneksel denetim ve denge mekanizmalarını yok etmiş bürokratik bir istibdat olarak görüyorlardı. Namık Kemal, birkaç arkadaşıyla birlikte 1865 yılında anayasal-parlamenter bir yönetim biçimini getirmeyi amaçlayan İttifak-ı Hamiyet adlı gizli bir örgüt de kurmuştu. Yeni Osmanlılar "hürriyet" ve "vatan" gibi siyasi fikirleri yaymak suretiyle imparatorluğun modernleşmesine hatırı sayılır bir katkı yapmışlardır.¹¹⁸

Abdulhamid dönemindeki gizli örgütlenmelerin beşiği, Tıbbiye-i Şahane olmuştur. İlk örgütlenme Mayıs 1889'da İttihad-ı Osmani adı altında burada

¹¹⁵TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003 s.3

¹¹⁶GÖZÜBÜYÜK, Ş, A, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Aralık 2005, Ankara, s.3

¹¹⁷TUNAYA, T, Z, a.g.e, 2003 s.3

¹¹⁸ERDOĞAN, M, a.g.e, s.35

gerçekleşmiştir. Örgütün 1895'e kadar olan çalışmaları daha çok yeni üyeler kazanmak, gizli toplantılar yapmak ve özgürlükçü yayınları okumaktan ibaretti. Bu tarihten sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan gizli örgüt, muhalefetini sertleştirmiştir. Tıpkı Genç Osmanlılar gibi, Jön Türklerin de işlenmiş ve tutarlı bir doktrini yoktur. Jön Türk basınında akılcılık övgüsünden laiklik ve kadın hakları savunusuna kadar pek çok çağdaş düşünce işlenmekteydi. Ancak yazarların hepsinde İslamcı ve gelenekçi düşüncelerin izleri bulunmaktaydı.¹¹⁹

1876 Kanunu-i Esasi'nin ortaya çıkmasına neden olan birçok etken vardır. Bunlardan biri de, 1856 Islahat Fermanı'nın gereği olarak Osmanlı "milletleri" nin kendi iç yönetimlerini düzenlemek için hazırladıkları ve Babiâli tarafından onaylanarak yürürlüğe giren "nizamnameler"dir. Rum Patrikliği Nizamâtı (1862), Ermeni Patrikliği Nizamâtı (1863), Hahamhane Nizamâtı(1865) bunlara örnektir. Cemaatlerin kendi dillerinde ve batı dillerinde Anayasa adını verdikleri bu düzenlemelerle, her millet için laik üyelerin de katıldığı genel meclisler ve eyaletlerde bölgesel meclisler kurmuş olması Kanun-u Esasi'nin ortaya çıkışında etkili olmuştur.¹²⁰

1876 Kanun-u Esasisi, üye sayısı 30'a varan, II. Abdülhamid'in 30 Eylül 1876 tarihli iradesi ile kurulmuş özel bir kurul olan Meclis-i Mahsus tarafından yapılmıştır. Bu meclisin başkanı sadrazam Midhat Paşa'dır.¹²¹ İlk Osmanlı Meclis-i Umumisi 20 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nın tören salonunda açılmıştır.¹²²

b. Kanun-i Esasi'nin Niteliği ve Oluşumu

1876 Kanun-i Esasi, hukuki niteliği bakımından ferman niteliğindeki anayasalara örnektir. Bir kurucu meclis tarafından yapılmamış, kurucu referandum sonucu kabul edilmemiştir. Egemenliğin sahibini değiştirmemiş, yeni bir kimlik bilinci ortaya koymamıştır. Bu anayasa Osmanlı'nın mutlak monarşik ve teokratik yapısını bozmamıştır.

¹¹⁹TANÖR, B, a.g.e, s.168

¹²⁰TANÖR, B, a.g.e, s.131

¹²¹TUNAYA, T, Z, a.g.e, 2003 s.3-7

¹²²GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.4

Egemenlik padişaha aittir ve padişahın şahsı gayrimesuldür. Padişahın kanunlar üzerinde mutlak veto yetkisi vardır. Milletvekilleri, padişahın izni olmadan kanun teklifinde bulunamazlar. Padişahın meclisi feshetme ve anayasayı askıya alma yetkisi vardır. Heyet-i Ayan üyelerinin tamamını padişah atar ve Meclis-i Mebusan üyeleri ile birlikte padişaha bağlılık yemini ederlerdi. Bakanlar görevlerinden dolayı padişaha karşı sorumluydu. Kanun-i Esasi ile kabul edilmiş olan bu ilkeler, mutlak monarşinin bozulmadığını gösterir. Meşruti monarşiye doğru küçük bir geçiş yaşanmıştır.

Aynı zamanda, fetva makamı olan şeyhülislamın bakanlar kurulu üyesi olması, yapılan kanunların dine uygunluğunun Heyet-i Ayan tarafından kontrol edilmesi, devletin dini İslam'dır hükmünün yer alması (md.3) ve padişahın aynı zamanda halife olması (md.4), devletin teokratik yapısının da değişmediğini göstermektedir.

Kanun-i Esasi ile yürütme kuvveti yalnızca padişapta toplanmıştır. Yasama kuvveti ise, iki meclisten oluşan yasamanın kuruluşunda, seçimle gelen Mebusan'ın karşısına padişahın iktidarını koruyan ve ömür boyu yalnız padişah tarafından atanan üyelerden oluşan Ayan'ı koymuştur. Meclis-i Mebusan'ın kuruluşu dar bir seçim sistemine dayandırılmıştır.¹²³

Meclis-i Umumi'yi oluşturan meclislerden ilki olan Heyet-i Ayan üyelerinin tamamını padişah atar. 40 yaşını doldurmuş olmak gerekmektedir. Görev süresi ömür boyudur ve 2 meclis üyeliği aynı kişide birleşemez. Meclis-i Mebusan üyeleri ise halkın seçtiği üyelerdir. Üyelik için, Türkçe bilmek, 30 yaşını doldurmuş olmak, taksirle iflas etmemiş olmak gerekmektedir. Kanun-u Esasi ilk kez milletvekili seçilme yeterliğine yer vermiştir. Ayrıca, servete bağlı sınırlı oy ilkesi geçerlidir. Seçimlerde Rey-i Hafi geçerlidir. Her 50 bin seçmene bir milletvekili düşecek şekilde seçimler yapılır.¹²⁴ Bu anayasada ilk kez yasama dokunulmazlığı ve yasama sorumsuzluğu ile ilgili düzenlemelere ayrı ayrı maddelerde yer verilmiştir.

¹²³TUNAYA, T, Z, a.g.e, s.11

¹²⁴ÖZBUDUN, E, a.g.e, s.26

Yasama sorumsuzluğu 47.maddede, yasama dokunulmazlığı ise 48. Maddede düzenlenmiştir.¹²⁵

Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık çıkması halinde 1876'nın getirdiği sisteme göre, padişah, bu anlaşmazlığın çözümü için hakem olarak devreye girer. İsterse Heyet-i Vükela'yı azleder, yeni bir heyet kurar. İsterse Meclis-i Mebusan'ı yasal süre içinde genel seçime gitme koşuluyla fesheder.¹²⁶

c. Kanun-i Esasi'de Düzenlenen Haklar

Kanun-i Esasi padişahın mutlak veto yetkisine sahip olması nedeniyle katı bir anayasadır. Kanun-i Esasi, üç hürriyeti açıkça yasaklamıştır. Fikir hürriyeti, toplantı hürriyeti ve dernek kurma hakkı. Ayrıca, 113.maddenin son fıkrasında polisin gerçek tahkikatı sonunda hükümetin emniyetini ihlal ettikleri sabit olanları, Memalik-i Mahrusa-i Şahane' den çıkarmak ve sürmek münhasıran padişahın yetkisine bırakılmıştır.¹²⁷

Bu Anayasada ilk kez tabii yargı ilkesi yer almıştır (md.90). Yargı, sosyal konular ve sivil hayata dair uyuşmazlıklara bakan Nizamiye ve dini konulardaki uyuşmazlıklara bakan Şer'i Mahkemeler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yerel yönetimler ilk kez bu Anayasada düzenlenmiş, illerin idaresinde Tevsi-i Mezuniyet ilkesi yer almıştır. İdari Örfiye adıyla sıkıyönetim ilan edilebileceği düzenlenmiştir. Ayrıca meclis görevde olmadığı zaman Heyet-i Vükela'ya Kanun-u Muvakkat adıyla düzenleyici işlem yapma yetkisi tanınmıştır.¹²⁸

Temel haklarla ilgili düzenlemelerin eleştirilebilecek olan bir yanı, öngördüğü haklar listesinin bütün sivil ve siyasi hakları kapsamamasıdır. Nitekim Kanun-u Esasi oy hakkını sadece erkek vatandaşlara tanımıştır. Genel oya değinilmemişken, gizli oy esası anayasallaştırılmıştır¹²⁹ (md.66). 1876 Anayasası

¹²⁵<http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf>

¹²⁶TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003 s.12

¹²⁷TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003 s.13

¹²⁸GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.11-25

¹²⁹ERDOĞAN, M, a.g.e, s.40

“en azından” verilmiş ve tanınmış hakları içermiştir. “ Tebaai Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi” başlığı altında düzenlenen, 8. ve 26. maddeler arasındaki 19 maddelik bölümde sırasıyla, vatandaşlık, kişi, din ve vicdan, basın, ticaret, sanat, ticari şirket kurma, dilekçe, öğretim ve öğrenim, mülkiyet, konut dokunulmazlığı, yargılama hakları ve hürriyetleri düzenlenmiştir.¹³⁰

Tüm bu düzenlemelerle, ilk yasama döneminde Mebuslar Meclisi gerçek bir demokratik temsil organı gibi davranma eğilimine girmiş ve mesela bakanları düşürme yetkisi bulunmamasına rağmen hükümeti ve idareyi denetlemek için anayasal yetkisinin sınırlarını zorlamıştır. Bu durum Sultan Abdulhamid'i rahatsız etmiş ve faaliyetlerinden hoşlanmadığı bu meclisi 28 Haziran 1877' de feshetmiştir. Anayasa gereğince yeni bir seçim yapılmış, ikinci meclis Ocak 1878' de ilk toplantısını yapmıştır.¹³¹

Yetkileri kısıtlı olmasına karşın Meclis, Osmanlı-Rus Savaşı'nın ülke açısından kötüye gitmesi, ordunun bozguna uğraması, ülkede süregelen haksızlıklar nedeniyle hükümeti sert bir şekilde eleştirmiş ve tüm bunların sorumluluğunu padişaha ve hükümete yüklemek istemiştir. Mecliste hükümete karşı gelişen bu durum karşısında kuşkuya düşen padişah, meclisi Şubat 1878' de süresiz tatil etmiştir.¹³²

Mutlakıyet döneminin siyasi baskısı, Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye gibi modern okullarda eğitim gören aydınlar arasında Yeni Osmanlılar'ın düşünceleri üzerinde de etkili olmaya başladı. İlk örgütlü muhalefet, 1889'da bir grup tıbbiyeli öğrencinin gizli olarak, İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmasıyla baş gösterdi.¹³³

¹³⁰TUNAYA, T, Z, a.g.e, s.13

¹³¹ERDOĞAN, M, a.g.e, s.42

¹³²GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.6

¹³³ERDOĞAN, M, a.g.e, s.43

2.2.4. II. Meşrutiyet ve 1909 Değişiklikleri Sonrası Siyasi Hayat

a. II. Meşrutiyet'in İlanı

II. Abdülhamid Birinci Meclisi dağıttıktan sonra İmparatorluk, 1908 yılına kadar devam eden ve otuz yılı aşan bir mutlakiyet ve istibdat idaresi altında yaşamıştır. Tarihin Kızıl Sultan diye andığı II. Abdülhamid'in zulüm ve istibdadından yakasını kurtarabilenler soluğu hürriyet diyarı olan Batı memleketlerinde almışlar, Fransa, İsviçre ve İngiltere'ye kaçmışlardır. Bunların bir kısmı, tevs-i mezuniyet, diğer bir kısmı da âdem-i merkeziyet görüşündeydiler.¹³⁴

II. Abdülhamid'in 23 Temmuz 1908 Tarihinde Meclis-i Mebusan'ı toplantıya çağırması ile II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen seçimlerden sonra 4 Aralık 1908'de Ayan Meclisi ile birlikte toplantıya çağırılan Mebusan Meclisi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri büyük bir çoğunluğa sahip olmuştur.¹³⁵ Buna karşılık Prens Sabahaddin'in eylül ayında kurmuş olduğu Osmanlı Ahrar Fırkası sadece bir sandalye kazanabilmiştir. Ayrıca Osmanlı Demokrat Fırkası'nda toplanan, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İbrahim Naci gibi kimi eski İttihatçılar seçime girmemişlerdi.¹³⁶

İttihat ve Terakki'nin ilk Meşrutiyet kabinesi sayılan Kamil Paşa Kabinesi'ne yalnızca Adliye Nazırı vererek ucundan katılmıştır. Tecrübesizliğinden ötürü kabineleri doğrudan doğruya kurmak yerine kontrol altında bulundurmaya yeğ tutmuştur.¹³⁷

II. Meşrutiyet'in doğumunu hazırlayan ana etken, II. Abdulhamid rejimine karşı yürütülen muhalefettir. II. Meşrutiyetin ilanı, mutlakiyetten ayrılarak, liberal – demokratik bir rejime geçişin başlangıcı olarak görülür.¹³⁸

¹³⁴AKKERMANN, C, a.g.e, s.24

¹³⁵GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.7

¹³⁶ERDOĞAN, M, a.g.e, s.47

¹³⁷TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C1, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.58

¹³⁸TANÖR, B, a.g.e, s.167

II. Meşrutiyet döneminde, 1876 Anayasası'na göre seçilmiş olan milletvekilleri, yeni bir Anayasa yapmak yerine, mevcut Anayasada değişiklik yapma yolunu yeğlemişlerdir.¹³⁹ Kanun-u Esasi'nin değiştirilmesi gerektiği, ilk önce Kanun-u Esasi'nin bir Anayasa niteliği olmadığı öne sürülerek belirtilmiştir. Padişah İstibdadını koruyan bir Anayasa olduğu, üstelik Padişah tarafından bahşedildiği vurgulanmıştır.¹⁴⁰ Bu Anayasada en önemli değişiklikler 1909 yılında yapılmıştır. Bu değişikliklerle parlamenter sistemin yerleştirilmesi, güçler arasında denge sağlanması, Padişah'ın yetkilerinin kısıtlanması, meclisin yetkilerinin artırılması amaçlanmıştır.

b. 1909 Anayasa Değişiklikleri ve Örgütlenme Özgürlüğü

Uzun ve ciddi tartışmalar sonunda 1876 Kanun-u Esasisi 1909, 1914, 1915, 1916'da üç kez ve 1918 yıllarında olmak üzere 7 kez değişikliğe uğramıştır. Değişikliklerin tümü de İttihad ve Terakki Fırkası'nca önerilmiş, aynı partinin Meclis-i Mebusan'a egemen çoğunluğu tarafından kabul edilmiş, bu parti dışında yapılan öneriler sonuçsuz kalmıştır. En önemli değişiklikler birinci yasama döneminde (1908-1911) yapılmıştır. 1911'deki meşhur tadil tasarısı ancak üçüncü dönemde (1914-1918) kesinleşmiştir.¹⁴¹

1876 'nın parlamenter rejime uygun hale getirilmesi için çabalar sürerken, meclis dışında din duygularını sömüren, eski düzenin gelmesini isteyen bir akım da gelişmiştir. Bu tepkilerle 31 Mart Olayı denen olayın ortaya çıkması üzerine Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Harekât Ordusu İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastırmıştır.¹⁴²

1909 değişikliği için önerge 1908'de verilmiş ancak 31 Mart Olayının ortaya çıkması nedeniyle işlemlere 1909 yılında başlanmış ve tamamlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu gerçek ve Batılı anlamda meşruti monarşi yönetimine geçmiştir.¹⁴³

¹³⁹ GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.7

¹⁴⁰ TUNAYA, T, Z, a.g.e, s.19-20

¹⁴¹ TUNAYA, T, Z, a.g.e,s.20

¹⁴² GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.7

¹⁴³ TUNAYA, T, Z, a.g.e, s.21

1909 değişikliği ile 21 madde değiştirilmiş, bir madde kaldırılmış ve üç madde eklenmiştir.¹⁴⁴

1909 yılında yapılan değişikliklerle, Ferman niteliğinde Anayasa olan 1876'nın ilk hali değişmiş ve Misak niteliği almıştır. Kanun teklifi için padişah izni kaldırılmış, Padişahın kanunlar üzerindeki mutlak veto yetkisi, geciktirici güçleştirici veto yetkisine çevrilmiştir. Padişahın meclisi tek taraflı olarak feshi, Meclis-i Ayanın onayını almak şartıyla 3 ayla sınırlandırılmıştır. Milletvekilleri artık meclise karşı hem bireysel, hem de kolektif olarak sorumlu hale gelmiştir. Padişahın sürgün yetkisi kaldırılmış, işlemleri için karşı imza kuralı getirilmiştir. Kanunsuz tutuklama yapılamayacağına ve basın sansür edilemeyeceğine ilişkin hükümler yer almıştır. Yapılan değişiklikler Anayasanın 116.maddesine göre yapılmıştır.

İlk defa örgütlenme özgürlüğü ile ilgili hüküm getirilmiştir. Böylece İttihat ve Terakki ilk siyasi parti olmuştur. Anayasa değişikliği yapılan ilk toplantı yılında henüz İttihat ve Terakki dışında başka siyasi parti yoktur. Fakat muhalefet saflarında Ahrar Fırkası'nın gölgesi sezilmekte, ayrıca Balkanlı ve Arap mebuslar gruplaşmaktadır.¹⁴⁵

I. ve II. Meşrutiyet sonrasında, geleneksel Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde gözlenmeyen yeni ikincil yapıların ortaya çıkması, sadece sivil toplumun değil, basın ve eğitim kurumlarının yeni muhalefet odakları olarak dönüşümünde de rol oynamıştır. Ancak özgürlüklerin kısa süre sonra askıya alınması, örgütlenme hızının sürekliliğini engellemiştir. 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile daha önce kurulmuş olan birçok gizli, ihtilalci ve çeteci komiteler kurumsallaşmış siyasal hedeflerini görünürde değişik amaçlı dernekler ardında gizleme olanağına kavuşmuşlardır. 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla Kanun-u Esasi'ye 120. madde eklenerek dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ TANÖR, B, a.g.e, s.192

¹⁴⁵TUNAYA, T, Z, a.g.e, s.22

¹⁴⁶ARSLAN, Z, 2010, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusanda Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği s.2

Meşrutiyet rejiminin en hassas noktası yasama meclisi seçimleridir. 1908 ve 1919 yılları arasında 4 genel seçim yapılmıştır. 1908, 1912, 1914, 1919 genel seçimleri yanında 1911 yılında bir de ara seçim yapılmıştır. Kasım 1911 yılında İstanbul'da yapılan bu ara seçim, İttihat ve Terakki'nin 1908 yılında yapılan ilk seçimlerdeki ezici üstünlüğünü kaybetmeye başladığının göstergesi olması açısından önemlidir. Kurulalı 1 ay kadar olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı seçimi bir oy farkla kazanmıştır.¹⁴⁷

İkinci meşrutiyetin başından saltanatın kaldırılmasına kadar geçen sürede, yani 1908 ve 1922 yılları arasındaki on dört yıl içinde 24 hükümet kurulmuştur. 1908-1918 yılları arasında ise 14 kabine kurulmuştur. Geri kalan kısım Mütareke'nin dört yılına aittir. 1908 yılından 1920 yılının ilk aylarına değin 4 yasama dönemi vardır. Birinci devre, 1908 ve 1912 yılları arası çok partili dönemdir. İttihat ve Terakki Partisi 1913 yılına kadar hükümetleri kontrol eden bir egemen parti olmuştur. İkinci devre, 1912, üçüncü devre, 1914 ve 1918 yılları arası, dördüncü devre ise, 1920 yılıdır.¹⁴⁸

İkinci Meşrutiyetin 1909'dan sonraki dönemi, birbirini izleyen üç aşamadan kurulur. İttihat ve Terakki'nin iktidara tırmanışı (1909-1912), iktidar yılları (1913-1918) ve Mütareke dönemi (1918-1922)¹⁴⁹

II. Meşrutiyet döneminde yavaş yavaş muhalefet ve genel olarak sivil örgütlenme gelişmeye, bazı yeni cemiyetler ve partiler kurulmaya başlamıştır. Kasım 1909'da Mutedil Hürriyetperveran Fırkası kurulmuş, İttihat ve Terakki'nin bazı eski karşıtları ise Paris'te Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nı kurmuştur. 1910 yılında Ahali Fırkası, 1911 başlarında Hizb-i Cedid kurulmuştur. Yine 1911 yılında Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda güçlerini birleştirmişlerdir.¹⁵⁰

1912 yılında yapılan seçimlerde, İttihatçılar uyguladıkları baskı sayesinde Mebusan Meclisi'nde büyük bir çoğunluk sağladılar. 6 muhalif üyeye karşı, 264

¹⁴⁷TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C1, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.39

¹⁴⁸TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C1, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.38-39

¹⁴⁹TANÖR, B, a.g.e, s.197

¹⁵⁰ERDOĞAN, M, a.g.e, s.51-52

İttihat ve Terakki Partisi temsilcisi mecliste yer almıştır. Bu seçimlerin muhalefet nazarında hiçbir meşruluğu yoktur. Bu ortamda Miralay Sadık ve arkadaşları Mayıs-Haziran aylarında askeri darbe tehdidi altında hükümetin istifasını istemişlerdir. Bunun üzerine hükümet çekilmiştir. Meclis feshedilmiş, İttihatçıların birçoğu sürgüne gönderilmiş, bir kısmı da yurt dışına kaçmıştır.¹⁵¹

Tüm seçimler 1908’de kısmen değiştirilen “İntihab-ı Mebusan” Kanunu’na göre yapıyordu. Ancak, 1912 yılında yapılan değişiklikle “askeri şahısların” oy vermeleri yasaklanmıştır.¹⁵²

Sonraki dönemde Balkan Savaşları’nın çıkması ve yaşanan toprak kayıpları, hükümeti düşürme niyetinde olan İttihatçılara fırsat tanımıştır.¹⁵³ Balkan Savaşı nedeniyle yeni seçimler yapılamadığından ülke 20 ay kanun gücünde kararnamelerle yönetilmiştir. Savaşın ilk kademesinin kesin bir yenilgiyle kapanması ülke içindeki siyasal durumu yeniden etkilemiştir. Bozgun ortamının yarattığı havadan yararlanan İttihat ve Terakki, yeniden iktidara gelmiştir. Aynı dönemde İttihat ve Terakki, cemiyet-fırka ikiliğine son vererek kendini “siyasi fırka” ilan etmiş ve Birinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar da ülkeyi fiilen tek parti olarak yönetmiştir. 1918 yılında önderlerinin yurt dışına kaçmasından sonra kendini dağıtma kararı verene kadar tam anlamıyla siyasi parti kimliğine bürünememiştir.¹⁵⁴

Bu dönemde siyasi partilerin içinde 5 tür fikir akımı mevcuttu. Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük, Meslekçiler ve Sosyalizm. Tüm siyasi partilerin programları belli bir dozda garpçıların savundukları fikirlerden bazılarını benimsemişlerdir. İslamcılık ise en etkin ve diğerlerine oranla en çok yandaş bulan akımdır. Her partinin üyeleri arasında bu fikri benimseyen bir grup vardı. Türkçülük fikrinin gücü ise, iktidar partisinin ideolojisi ile bütünleşmesinden ileri gelir. Bu beş fikir akımının

¹⁵¹ERDOĞAN, M, a.g.e, s.51-53

¹⁵²TUNAYA, T, Z, Türkiye’de Siyasal Partiler, C1, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.38

¹⁵³ERDOĞAN, M, a.g.e, s.53

¹⁵⁴TANÖR, B, a.g.e, s.202

en zayıf olanı bu dönemde sosyalizm olmuştur. Osmanlı sosyalistlerinin fikirleri, sosyalizmin klasik açıklamalarından öteye gitmemiştir.¹⁵⁵

İttihat ve Terakki ise örgütsel gücünü ihtilalci ve yarı-askeri yapısından almıştır. Cemiyet, Meşrutiyetin ilanından ve hatta 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra bile gizli çalışma ve tedhiş yöntemlerini terk etmemiştir. Örneğin 1908, 1909, 1910, 1911 yıllarında yaptığı kongreleri kapalı yaptıkları gibi, Merkez-i Umumî'leri de açıklamamışlardır. İttihat ve Terakki'nin ideolojik ve psikolojik üstünlüğü ise, Meşrutiyet kahramanı oluşundan ve 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasında oynadığı rolden ileri gelmekteydi. Asıl politik ve kurumsal güç kaynağı ise, Ordu ve Meclis'tir. Özellikle 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra İstanbul'da ilan edilen ve 9 yıl kadar süren sıkıyönetim ve askerî mahkemeler onun başlıca baskı aracı olmuştur.¹⁵⁶

Meşrutiyet hukukunda, parti niteliğinde ya da doğrudan doğruya siyasal programlı, fakat yapısal özelliği iktidarı ele geçirme amacıyla görünmeyen cemiyetler de kurulmuştur. Bunların başında etkinliği 19.yüzyıl'da artan Mason Locaları gelir. İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılıktan uzaklaşarak ve milliyetçi ideolojiye koşut olarak çeşitli değişimler sonucu Türk Ocağında karar kılan bir dizi dernek de siyasi hayatta önemli rol oynamıştır.¹⁵⁷

Bu derneklerin yanında bir de ayrılıkçı cemiyetler vardır. Anadolu'yu çevreleyen bölgelerde, Doğu illerinde ve Arap ülkelerinde görünürde edebiyat veya sosyal yardım amaçlı, aslında tamamen siyasal cemiyetler koşulların baskısı altında ortaya çıkmışlardır. Bu cemiyetlerin diğer cemiyetlerden farkı, sadece milliyetçi olmaları değil, doğrudan doğruya özerklik ve bağımsızlık amacıyla eylemci olmalarıdır.¹⁵⁸

¹⁵⁵TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C1, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.41-45

¹⁵⁶TANÖR, B, a.g.e, s.202

¹⁵⁷TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C1, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.46

¹⁵⁸TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C1, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.46

c. Örgütlenme Özgürlüğü ve Kurulan Cemiyetler

Yapılan Anayasa değişiklikleri, örgütlenme özgürlüğü, çeşitli dernek ve cemiyetlerin kurulmasına neden olmuştur. Bu cemiyetler:¹⁵⁹

c.a. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti: bu cemiyet adı şantaj ve komplo hareketlerine karışmış, hayır cemiyeti ile siyasal parti arası bir topluluktur. Başlangıçta cemiyet programı ve tüzüğünü açıklamamıştır. Cemiyet, ilk çalışmalarını istibdat rejiminden kaçmış olanlar ile sürgünler ve mahkûmların korunması için iane toplama faaliyeti ve padişahı para yardımı istemekle oluşturmıştır. Cemiyet, 1908 seçimlerine katılmadığı gibi bu konuda ilgisiz de kalmıştır. Hükümet, Cemiyeti, silah dağıtma, fedai atama, şantaj, elçiliklerden para koparmaya çalışma gibi eylemlerle suçlamıştır. Bu olaylardan sonra Cemiyet, bir süre faaliyetlerini sürdürmüş, 31 Mart Olayı sonucunda siyasal sahneden silinmiştir.

c.b. Osmanlı Ahrar Fırkası: 1900'lerde Paris'te oluşan Prens Sabahattin'ci akımın, 1908'de Osmanlı siyasal hayatındaki görüntüsü olmuştur. Fırka 1908 Eylülü başında kurulmuş ve 1908 genel seçimleri öncesinde gerçeğe en yakın partileşme teşebbüsü olmuştur. Fırka, kutsal sayılan İttihat ve Terakki karşısında 1908 genel seçimlerine katılmayı göze almıştır. Seçimlere yalnız İstanbul'dan aday göstermiş, ancak, tek mebus bile çıkaramamıştır. Klasik partiler ayrımı içinde bir kadro partisi olarak yer alabilir ve demokratik bir yapıya sahip olduğu da söylenebilir. İdeolojilerinin egemen çizgisi, bireysellik, liberalizm, kişisel girişimcilik ve yerinden yönetim olmuştur. Ahrar Fırkası imparatorluğu bölücü ve parçalayıcı faaliyetler yürütmekle suçlanmıştır. 31 Mart Olayı, Ahrar Fırkası üzerinde İttihat ve Terakki baskısının oluşmasına neden olmuştur. Bu olayların sonrasında bir kısım üyesi tutuklanıp yargılanmış, bir kısım üyesi de yurt dışına kaçmıştır.

c.c. Osmanlı Demokrat Fırkası: çalışmaları iki aşamada incelenebilir. 1908-1910 yılları arasında varlığını sürekli parti, bir ara duraklama geçirmiş, 1911 yılından itibaren varla yok arasında bir konumda olmuştur. Fırka 1908 seçimlerine

¹⁵⁹TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C1, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.106-393

katılmamıştır. Parlamentonun her iki kanadında da hiçbir üyesi yoktur. Fırka, sınırlı da olsa, aydın ve yazar gençler grubuna dayandığı için, çıkarttığı gazetelerle ve bu gazetelerde yayınlanan makalelerle kamuoyunda hayli etkili olmuştur. Siyasi hayattaki görünümü, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmasıyla son bulur.

c.d. Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyetin en büyük ve güçlü muhalefet partisi olmuştur. Kuruluşundan birkaç gün önce, İtalya, Trablusgarp'a saldırmıştır. Parlamento karışıklık içindedir. Fırka, İttihat ve Terakki gibi türdeş bir yapıya sahip değildir. Parlamento içinde, daha öncesinde kurulup dağılmış olan Mutedil Hürriyet perveran Fırkası ve Ahali Fırkası'nın katılması, Rum, Bulgar, Arap, Ermeni mebusların büyük kısmının Fırkaya katılması, Kanun-u Esasi'nin tadili sırasında hiçbir partiye üye olmayan bağımsızların da Fırkaya katılmasıyla çok çeşitli bir yapıya sahip olmuştur. Böylece o zamana kadar dağınık olan muhalefet tek çatı altında toplanmıştır.

Meşrutiyet toplumu için her kuruluş, partiler de dâhil, bir cemiyettir ve Cemiyetler Kanunu'na tabidir. Cemiyetler Kanunu daha sonra Anayasa ile tanınan, dernek kurma hakkını bir sisteme bağlayarak düzenlemiştir. Kanun dernek kurma hakkını iki bakımdan sınırlamıştır. İlk sınırlama derneklerin amaçları ne nitelikleri ile ilgilidir. İkinci sıralama üye olacaklar için getirilmiştir. Bu sınırlamalar siyasi partiler için de geçerlidir, çünkü yasaya göre onlar da birer cemiyettir.

2.3. Kurtuluş Savaşı ve 1921 Anayasası

2.3.1 Kurtuluş Savaşı Dönemi

Birinci Dünya Savaşı ertesinde çokuluslu imparatorlukların dağılmasıyla Avrupa'da ulus devletler çoğalmıştır. Bu süreç yeni bir Anayasacılık dalgasının da doğumu demek oluyordu. Bu yeni dönem Mondros Mütarekesi ertesinden başlar ve esas olarak tek partili rejim dönemiyle örtüşür.¹⁶⁰

¹⁶⁰TANÖR, B, a.g.e, s.223

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı-Türk Anayasacılığında en keskin dönüm noktasıdır. Türkiye’de 1921 yılında yeni ve özgün bir Anayasanın doğumunu hazırlayan, biri olaysal, öbürü kurumsal nitelikli iki büyük faktör demeti vardır. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti’nden “Türkiye Devleti” ne geçişi gerektiren siyasal gelişmeler dizisidir. İkincisi ise, 1921 Anayasası’nın hazırlayıcısı olan Büyük Millet Meclisi ve rejimidir.¹⁶¹

Mütareke yıllarında İstanbul’un oluşturduğu siyasal iktidarın coğrafya bakımından ülkenin neresine kadar etkin olduğunu kestirmek zordur. Bu iktidarın 1922 yılına kadarki gelişmesi, Anadolu ile kurduğu diyaloglara dayanır. 1922 yılında ise tarih sahnesinden silinmiştir.¹⁶²

Mütareke Dönemi ve koşulları, siyasal-anayasal atılımlar için de elverişli maddi zemin yaratmıştır. Ulusal bütünlüğü korumak amacıyla uygulanan Osmanlıcılık, Panislamizm, Pantürkizm, Amerikan mandacılığı gibi akımların temelleri I. Dünya Savaşı ve izleyen dönemde sarsılmıştır. Ulusal ve bağımsız bir toplumun ve devletin kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun ideolojik ifadesi ise milliyetçilik olmuştur. Ulusal toplum, ulusal devlet ve anavatan anlayışları bu zeminde gelişmiştir. Siyasallaşma ve demokratikleşme bu süreci tamamlayan diğer iki önemli veridir. Kurulan müdafaa-i hukuk cemiyetleri ve bunların kongre, miting gibi faaliyetleri ile siyasallaşma sağlanırken, kitleleri harekete geçirebilmeleri de demokratikleşmeyi sağlamıştır.¹⁶³

Tüm bu gelişmeler anayasal bir ortamın doğmasına da olanak sağlamıştır. Koşullar Türkiye halkına “vatan” kavramını yeniden tanımlamak ve bir “millet” haline gelmek için gerekli programları üretme ödevini yüklüyordu. Yeni anayasal ortamın itici gücü millet egemenliğiydi. Milli irade ve Milli Egemenlik kavramları, bağımsızlığın elde edilmesinin ön koşulu olarak görülmüştür. Bu görüş gerek

¹⁶¹TANÖR, B, a.g.e, s.226

¹⁶²ŞAHİN, E, a.g.e, s.1

¹⁶³TANÖR, B, a.g.e, s.226

kongrelerde alınan kararlarda, gerekse yayımlanan tamimlerde “Kuvvay-ı Milliye’yi amil, İrade-i Milliye’yi hâkim kılmak esastır.” şeklinde yer almıştır.¹⁶⁴

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkmış ve 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamıştır. Bu durum, Türkiye’nin savaşa girmesinden sorumlu olan İttihat Terakki önderlerinin ülkeyi terk etmesine ve partinin dağılmasına yol açmıştır. Bunun üzerine İstanbul’da bir iktidar boşluğu doğmuş, padişah Mehmet Reşat’ın 1918 de ölümüyle tahta kardeşi Vahdettin geçmiştir. Vahdettin Meclis-i Mebusan’ı feshetmiş, ülkeyi 1 yıl Kanun-u Muvakkatler ile yönetmiştir. Bu ara dönemde meclisin yokluğundan doğan boşluk, hiçbir temsil yetkisi ve iktidarı bulunmayan Şura-yı Saltanat toplantılarıyla doldurulmaya çalışılmıştır. İstanbul’da Mütarekeyi izleyen yaklaşık bir buçuk yıllık dönemin çoğunda resmi siyasetteki hâkim güç Hürriyet ve İtilaf Fırkası idi. Genel seçimler ancak 1 yıl sonra 1919 da yapılabilmiş ve yeni meclis 1920 de açılmıştır.¹⁶⁵

Anadolu ve Trakya’daki iktidar boşluğunu dolduran güç, önce yerel kongre iktidarlara, sonra da bunları adım adım birleştiren ulusal kongre iktidarı olmuştur. Bu şartlar altında bağlayıcı kararlar alan kongrelerin meşruluğunu sağlamak için genel seçimlerin yapılması ve meclisin yeniden açılması gerekmektedir. İstanbul Hükümeti ile yapılan Amasya Görüşmeleri sonucu genel seçimler yapılmıştır. Toplanan bu Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde büyük çoğunluk Müdafaa-i Hukukçuların olmuştur.¹⁶⁶

Mütareke döneminde on iki kabine kurulmuştur. Sadrazam olarak iki isim önde gelmiştir. Damat Ferit ve Ahmet Tevfik Paşalar. Bunlardan birincisi 5, ikincisi 3 kabine kurmuştur. Bu iki ismin yanı sıra, Talat Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa da birer kez Sadrazam olmuşlardır.¹⁶⁷

Damat Ferit Paşa kabineleri, iki kez Milli Kurtuluş Hareketi’ne karşı sertleşme aşamalarını başlatmıştır. Yabancı baskısı altında Damat Ferit Paşa, ilk üç kabinesini, Anadolu ile sert bir diyalogu yürütmek amacıyla kurmuştur. Divan-ı

¹⁶⁴TANÖR, B, a.g.e, s.227

¹⁶⁵ERDOĞAN, M, a.ge, s.61

¹⁶⁶TANÖR, B, a.g.e, s.229

¹⁶⁷TUNAYA, T, Z, Türkiye’de Siyasal Partiler, C2, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul, s.3

Harpler, İttihatçı liderlerin ve ileri gelenlerin idama mahkûm edilmeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ihracı, Ayan'a hükümet yanlısı atamalar, Anadolu ile yaşanan büyük sürtüşmeler hep bu süreçte oluşmuştur. Müdaffa-i Hukukçularla kurulan diyalog üzerine çekilmek zorunda kalan Damat Ferit Paşa, yerini Ali Rıza, sonra da Salih Paşa kabinelerine bırakmıştır. Gerginlik azalmış, Heyet-i Temsiliye ile kurulan ılımlı diyalog sonucu Amasya Protokolleri imzalanmış, 1919 genel seçim kararnamesi çıkarılarak seçimler yapılmış, yabancılara karşı daha dirençli bir tutum takınılmıştır.¹⁶⁸

12 Ocak 1920 de açılan Mebuslar Meclisi'nin toplantılarına katılmamış olsa da Mustafa Kemal de Erzurum temsilcisi olarak Meclise girmiştir. Ayan Meclisine atananların çoğunluğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarıydı. Yeni Mecliste milliyetçiler, Felah-ı Vatan grubunu kurmuşlar ve Anadolu'daki direniş hareketinin amaçlarını ifade eden Misak-ı Milli kararlarını hazırlamışlardır. İngilizlerin İstanbul'u işgalinden sonra Meclis'e baskı uygulamaya başlamaları, Felah-ı Vatan grubu liderlerinin tutuklanmasıyla Meclis-i Mebusan çalışmalarına ara vermiş, Nisan 1920 de Vahdettin Meclis-i Mebusan'ı resmen feshetmiştir.¹⁶⁹

Kazım Karabekir'in Ankara'da bir ulusal meclis toplanması önerisi ve Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayımlanan intihabat tebliği ile “ fevkalade yetkileri haiz bir meclis” in Ankara'da toplanacağı bildirilmiştir. Bu bildiride ayrıca, meclisin oluşumu için yapılması gerekenler ile yeni seçimlerin esasları da belirtilmiştir. Seçim esasları, yürürlükteki seçim mevzuatına ters düşen hükümler içermekteydi. Nüfuslarına bakılmaksızın her livadan eşit olarak 5 mebus seçilmesi hükmü, buna örnektir. Ancak bu durum aynı zamanda az nüfuslu ve az gelişmiş bölgelerin temsil gücünü arttıran popüler, demokratik ve eşitlikçi bir düzenlemedir.¹⁷⁰

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 günü açılmıştır. Açılışa ancak 115 mebus katılabilmiştir. Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına seçilmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerde yaptığı işlerden biri, hükümet kurmak olmuştur. Meclis toplanana kadar kurulmakta olan Ulusal Devletin tüm sorumluluğu Heyet-i

¹⁶⁸TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt2, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.35

¹⁶⁹ERDOĞAN, M, a.g.e, s.64

¹⁷⁰TANÖR, B, a.g.e, s.230-231

Temsiliye tarafından üstlenilmiştir. Büyük Millet Meclisi meclis olarak yürütmenin meclis olarak yerine getirilmesinin güçlüğünü görerek, yürütme gücünün oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Buna göre icra vekilleri meclisin kendi üyeleri arasından yine meclisin salt çoğunluğu ile seçilecektir. İcra Vekilleri Heyeti arasında çıkacak uyuşmazlıkları da yine meclis giderecektir. Bakanlar birer birer meclis tarafından seçilecek, Meclis Başkanı aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetine de başkanlık yapacaktır. Böylece Türkiye’de ilk kez Meclis Hükümeti Sistemi uygulanmaya başlanmış ve Temsil Heyeti’nin yerini Büyük Millet Meclisi almıştır¹⁷¹.

Mütareke dönemi, milliyetçi eylemlerin, himaye ve manda sorunlarının birbiriyle çatıştığı bir süreyi kapsar. Sevres Antlaşması’nı çözüm olarak gören Osmanlı Hükümeti ile bu tutuma tamamen karşı bir Müdafaa-i Hukukçu kesim mevcuttu. Mütareke Döneminin en önemli olayı bu siyasal kutuplaşmadır. Siyasal nitelikli fırkalar ve cemiyetlerin sayısı hayli kabarıktır.¹⁷²

Mecliste bulunan üyeler birbirinden çok farklı düşünce, inanç ve görüşlere sahiptiler ve aralarında zaman zaman tartışmalar olmaktadır. Bu nedenle Mecliste birçok grup oluşmaya başlamıştır. Bunların başlıcaları; Tenasüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubudur. 1921 Anayasası çıktıktan sonra bu hiziplerin birliğini sağlamak daha da güçleşmiştir.¹⁷³

Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Bu grup, üyelerin neredeyse tamamını kapsamıştır. Dışarıda çok küçük bir muhalefet grubu kalmıştır. Bu grup, ilerleyen zamanlarda, gerek diğer gruptan ayrılanların katılması, gerekse dışarıda bulunanlarla birleşmesiyle II. Grubu oluşturmuşlardır. II. Grubun kurulması ve etkinliğini artırması üzerine I. Grup da kendi yapısında ve işleyişinde düzeltmeler yapmış, içtüzüğünü yenileyip uzmanlık kurulları oluşturmuştur.¹⁷⁴

¹⁷¹GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.37-38

¹⁷²TUNAYA, T, Z, Türkiye’de Siyasal Partiler, C2, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.36

¹⁷³KABASAKAL, M, Türkiye’de siyasal Parti Örgütlenmesi, Tekin Yayınevi, 1991, İstanbul, s.94

¹⁷⁴KABASAKAL, M, a.g.e, s.95

İrili ufaklı her çeşit siyasi parti ve kuruluşların çatışması bazı aydınları harekete geçirmiştir. Memleketin birliğe ve sulh ve selamete ihtiyacı olduğunu düşünenlerce bir yandan partiler üstü kuruluşlar oluşturulmuştur. Bir yandan da geçici de olsa, bunları birleştirme girişimlerine geçilmiştir. Selamet-i Amme ve Vahdet-i Milliye heyetleri birinci kategoriye girer.¹⁷⁵

2.3.2. 1921 Anayasası

Türkiye Büyük Millet Meclisi, kuruluşundan dokuz ay sonra yazılı bir Anayasa yaparak yürürlüğe koymuştur. Meclis, Anayasa yürürlüğe girene kadar, yasama ve yürütme güçlerini kendi varlığında toplamış, kararları alıp, kuralları koyarak devlet işlerini yürütmüştür. Anayasa çıkarılarak bu duruma hukuksal bir nitelik kazandırılmıştır. 1921 Anayasası taslağı, İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanmış, özel bir encümen tarafından incelenmiş ve meclise sunulmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği dönemde Meclis, Anayasa tasarısını görüşerek kabul etmiştir.¹⁷⁶

Ara bulucu ve ortak eylem araştırmacı girişimler arasında İttihatçılıktan vazgeçmiş Ahmet Rıza Beyin ve Hürriyetperver Avam Fırkası'nın girişimleri önemlidir. bu girişimler çoğulculuğun ve çok sayıda parti ve derneğin var olduğu bir ortamda geçerlilik kazanabilir. Mütareke dönemi bu bakımdan en elverişli ortamı oluşturmuştur. Türkiye'nin Siyasal tarihinde bu tür kuruluşların en yüksek sayıda oldukları ve kaynaştıkları dönem 1918- 1922 dönemidir.¹⁷⁷

1921 Teşkilat-ı Esasiyesi, kabul edilişi ve içeriği bakımından olağanüstü şartlarda hazırlanmış olması nedeniyle diğer tüm Anayasalardan farklı bir konumdadır.¹⁷⁸ Büyük Millet Meclisi, başta olağanüstü yetkileri haiz bir meclis olarak, bir tür kurucu meclis olarak kurulmuştu. Ancak, yine de bu meclisin tam anlamıyla demokratik-yarışmacı bir ortamda ve demokratik seçimle oluşturulmuş olduğu söylenemez. Bu bakımdan 1921 Anayasasının gerçek anlamda demokratik siyasal sürecin eseri olduğunu söylemek zordur. Ayrıca maddi bakımdan tam bir

¹⁷⁵TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C2, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul s.36-37

¹⁷⁶GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.38

¹⁷⁷TUNAYA, T, Z, Türkiye'de Siyasal Partiler, C2, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul, s.37

¹⁷⁸ŞAHİN, E, Cumhuriyet Anayasaları, Beta Basım, 2012, İstanbul, s.1

anayasa sayılması zordur. Bunun temel nedeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda vatandaşların temel haklarını siyasi otoriteye karşı güvence altına alan bir bölüm bulunmamaktadır. Bunun nedeni 1876 Kanun-i Esasi'yi resmen ilga etmemiş olmasıdır.¹⁷⁹

1921 Anayasası'nı farklı kılan ilk özellik, kabul ediliş biçimidir. 1921 Anayasasının hazırlanması ve kabul edilmesi sürecinde herhangi bir özel çoğunluk öngörülmemiştir. Normal yasaların öngördüğü çoğunlukla hazırlanıp yürürlüğe girmiştir.

1921 Anayasası tek yumuşak anayasadır. Bu Anayasanın en devrimci özelliği, egemenliğin sahibini değiştirmesidir. "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" diyerek egemenliği millete bırakmıştır. Yargıdan ve temel haklardan hiç söz etmemiş, 1876 Kanun-i Esasi'yi resmen ilga etmemiştir. Bu Anayasadaki düzenlemeye göre seçimler 2 yılda bir yapılır. Meclis çalışmalarına ara vermeme kararı almış ve yerinden yönetimlere yer verilmiştir.

1921 Anayasası 3 yıl yürürlükte kalmıştır. Bu 3 yıllık süreçte Osmanlı İmparatorluğu resmen yıkılmış, yeni bir ulus-devlet kurulmuştur. Yeni kurulan devletle yüzyıllar içinde ortaya çıkan bir politik sistemin, hukuk sisteminin ve rejimin de değiştiği görülür. Ancak, 1921 Anayasası ile 1876 Anayasası'nın aynı anda kullanılıyor olması eş zamanlı iki devletin varlığını da ortaya koymuştur. Biri başkenti Ankara olan yeni Türk Devleti, diğeri, İstanbul'da hanedan üyeleri ve Sultan'ın bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. 1921 Anayasası ile egemenlik millete devredilmişti. İktidarın meşruiyet kaynağı değişmiş, yeni iktidar Ankara Hükümeti olmuştur. Bu durumda Saltanatı kaldırmak için gerekli ortam oluşmuş, böylece Saltanat ve Hilafet birbirinden ayrılmış, 1-2 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı kanunla Saltanat kaldırılmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ERDOĞAN, M, a.g.e, s.64

¹⁸⁰ŞAHİN, E, a.g.e, s.13

Büyük Millet Meclisi, 2 yıl sonra 1 Nisan 1923 tarihinde seçimleri yenileme kararı almıştır. Üç ay sonra yeni seçimler yapılmış, ikinci Büyük Millet Meclisi, 11 Ağustos 1923 tarihinde çalışmalarına başlamıştır.¹⁸¹

Yeni oluşan meclis, Mustafa Kemal'in oluşturduğu listenin seçilmesiyle teşekkül etmiştir. Liste dışından sadece iki kişi meclise girebilmiştir. Muhalefetin sınırlandırılmış olduğu böyle bir ortamda devrim olarak nitelendirilebilecek dönüşümlere ve değişikliklere sıra gelmiştir. 29 Ekim 1923 tarih 364 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun ile 1921 Anayasasında yapılan değişiklikler sonucu Cumhuriyet ilan edilmiştir.¹⁸² 1923 yılında yapılan 5 köklü değişimden biri cumhuriyetin ilan edilmesi idi. Diğerleri değişimler, devletin dili Türkçedir, Devletin dini din-i İslam'dır. Hükümet şekli meclis hükümeti şeklinden parlamenter sisteme kaymış ve devlet başkanlığı makamı getirilmiştir. Son değişim de hükümetin kuruluşunun parlamenter sisteme benzetilmesidir. Bu şekilde cumhurbaşkanı tarafından meclis üyelerinden birine hükümeti kurma görevi verilir, meclis üyeleri içinden bakanlar seçilir ve bu bakanlar kurulu listesi cumhurbaşkanına sunulur. Meclisin onayı ile hükümet kurulur.

1924 Anayasası'nın kabulüne giden siyasi gelişmelerin son halkasını Osmanlı İmparatorluğundan kalan Hilafet makamının kaldırılması teşkil eder. 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı kanunla hilafet kaldırılmıştır.¹⁸³

2.4. Cumhuriyet Dönemi

2.3.1. 1924 Anayasası Dönemi

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve Halifelik makamının sona erdirilmesinden sonra ihtiyaç hissedilen en önemli mesele yeni anayasa olmuştur. 1876 halen resmen ilga edilmemiştir, 1921 ise ihtiyaca cevap vermemektedir. 12

¹⁸¹ŞAHİN, E, a.g.e, s.16

¹⁸²ŞAHİN, E, a.g.e, s.16

¹⁸³ŞAHİN, E, a.g.e, s.16

üyeden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanan¹⁸⁴ anayasa taslağı, 9 Mart 1924 tarihinde TBMM'ye sunulmuş, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiş, 23 Nisanda yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası nitelikli çoğunlukla kabul edilmiş, 6 bölüm ve 105 maddeden oluşmaktadır.¹⁸⁵

1924 Anayasası, kurucu meclis tarafından değil, ikinci TBMM tarafından hazırlanmıştır. 1924 Anayasası bazı değişikliklere uğramışsa da 1961 Anayasası çıkana kadar yürürlükte kalmıştır. Kısa, basit, sağlam yapılı ve kendi içinde tutarlı bir Anayasadır. 1924 Anayasası, herhangi bir değişikliğe uğramadan hem tek partili hem çok partili dönemde uygulanmış bir anayasadır.

1924 Anayasasının Yasama başlıklı ikinci bölümünde milletvekili seçme (md.10) ve seçilme yeterliliği (md.11-12), milletvekili seçimlerinin nasıl yapılacağı (md.13), meclisin toplanma ve ara verme süreleri (md. 14), yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı (md.17), milletvekilliğinin sona ermesi (md.27) gibi hususlar düzenlenmiştir. Temel haklara ilişkin hükümler beşinci bölümde, Türklerin Kamu Hakları başlığı altında düzenlenmiştir. Sosyal ve siyasi haklara değinilmemiştir.¹⁸⁶

1924 Anayasası'na göre 40000 vatandaş için bir milletvekili seçilir. Milletvekilleri, yasama ve yürütme güçlerine sahip olan TBMM'yi oluştururlar. Meclis cumhurbaşkanını seçer o da başbakanı tayin eder. Başbakan kabinesini kurar ve doğrudan doğruya meclisin onayına sunar. Görev süresi boyunca kabine yalnızca meclise karşı sorumludur. Cumhurbaşkanı meclisi feshedemez. Kurumsal olarak, başbakanın cumhurbaşkanına karşı siyasi sorumluluğu yoktur.¹⁸⁷

1922' den itibaren sahneye konan köklü reformlar dizisine İnkılaplar, Kemalist Devrim, Atatürk Devrimi, Türk Devrimi gibi adlar verilir. Bunlar toplumsal, kamusal ve hatta bireysel yaşamın çeşitli kesitlerine uzanan kökten yeniliklerdir.¹⁸⁸ 1924 Anayasası 1960 yılındaki askeri müdahaleye kadar 7 kez değişiklik geçirmiştir. İçerikle ilgili değişiklikler 1928, 1934, 1937 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Biçimle ilgili

¹⁸⁴GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.47

¹⁸⁵ŞAHİN, E, a.g.e, s.16

¹⁸⁶GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.51

¹⁸⁷KARPAT, H, K, Türk Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi, Ekim 2008, Ankara, s.512

¹⁸⁸TANÖR, B, a.g.e, s.321

değişiklikler 1945 ve 1952 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1928 yılında Anayasadan devletin dini İslam'dır hükmü çıkarılmıştır. 1934'te kadınlara da seçme-seçilme hakkı tanınarak, tam anlamıyla genel oy ilkesi kabul edilmiş oldu. 1937'de CHP'nin 6 ilkesi anayasal ilke haline geldi. 1945 yılında Anayasa'nın dili Türkçeleştirilmiştir. 1952 yılında ise Türkçeleştirilmeden önceki Anayasa metni yeniden yürürlüğe konmuştur.

1924 Anayasası, birçok modern Anayasadan farklı olarak, siyasi partileri, siyasi rejimin ve Büyük Millet Meclisi'nin unsurları olarak görmemiştir. Sadece BMM içtüzüğü (m.22-23) siyasi partileri tanımaktaydı. Bundan da anlaşıldığı gibi siyasi partiler, ancak mecliste bir sandalye kazandıkları zaman tam anlamıyla siyasi varlık gösterebiliyorlardı.¹⁸⁹

1924 Anayasası döneminde dernekler ile partileri birlikte ele almak gerekir. Çünkü bu dönemde partiler, derneklerle aynı yasalara tabiydiler.¹⁹⁰ Siyasi faaliyetler, Cemiyetler Kanunu, Ceza Kanunu ve Seçim Kanunu ile düzenlenirdi. Ceza Kanunu'nda belirli sınırlayıcı hükümler vardı. 141. ve 142. maddeler aşırı sol partileri, 163. madde de dinin siyasi amaçlarla kullanılmasını yasaklamaktaydı. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu 1924 Anayasası'nın bahsettiği cemiyet kurma haklarını ayrıntısıyla düzenlemekteydi. Bu kanun evvela, amacı itibariyle sınırlayıcıydı. Sınıf, iktisadi çıkar temeline dayanan veya siyasi, dini, ırki sebepten uluslararası amaçlar güden derneklerin, siyasi partilerin kurulmasını yasaklıyordu.¹⁹¹

Siyasi Partiler, 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu'na göre kuruluyordu ve 1938'e kadar sivil toplum örgütlenmelerini düzenleyen temel yasa olmuştur. II. Meşrutiyetle birlikte, yasal sınırlama olmadan, kendiliğinden kurulan dernekler, ancak 1909 günü Cemiyetler Kanunuyla meşruiyet kazanmıştır. Edirne mebusu, Talat Bey tarafından hazırlanarak, Meclis-i Mebusan'a gönderilen kanun layihası üzerinde ilk görüşmeler, 6, 13, 16, 22 Haziran 1325 tarihinde, ikinci dönem

¹⁸⁹KARPAT, H,K, a.g.e, s.511

¹⁹⁰TANÖR, B, a.g.e, s.319

¹⁹¹KARPAT, H,K, a.g.e, s.512

müzakereler, 6, 7, 14 Temmuz 1325 tarihinde yapılmıştır.¹⁹² Bu kanun, 15 Ekim 1923'te 335 sayılı yasa ile ve ikinci olarak da 20 Aralık 1923'te 387 sayılı yasayla değiştirildikten sonra 1938 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 28 Haziran 1938'de 3512 sayı ile yeni bir Dernekler Kanunu kabul edilmiştir.¹⁹³

1909 tarihli Cemiyetler Kanununun kabulü görüşmelerinde mebuslar arasında birçok tartışma yaşanmıştır. Bu kanuna göre cemiyetler, kâr amacı gütmeyen, çeşitli şahıslar tarafından sorumluluğu paylaşılan bir heyet olarak tanımlanmıştır. Kanunun hazırlanması sırasında cemiyetlerin izne tabi olarak kurulması ve izne tabi olmadan kurulması konusu yaşanan tartışmalardan biridir. Cemiyetlerin, hükümetin bilgisi dâhilinde kurulması gerektiğini düşünenler, izne tabi olması gerektiğini savunurken, diğer bir grup ise hükümetin bilgilendirilebileceğini, ancak iznin gereksiz olduğunu savunmuştur. Üçüncü madde ile devletin bütünlüğünü, umumi adabı, hükümetin şeklini vb. bozacak türden cemiyetler, dördüncü madde ile de kavmiyet ve cinsiyet esaslarına göre oluşturulacak cemiyetler yasaklanıyordu. Üçüncü madde tartışmasız kabul edilmiştir. Dördüncü madde üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmış ve yapılan görüşmeler sonucu dördüncü maddenin kaldırılması kararı alınmıştır. Yine bu kanuna göre, cemiyete üye olacaklar için sınırlamalar getirilmiştir. Üye olacakların yirmi yaşından gün almamış, bir cinayetle mahkûm olmamış ve medeni haklardan mahrum edilmemiş olmaları gerekmektedir.¹⁹⁴

Siyasi partiler 1938'e kadar serbestçe kurulabiliyorlardı, serbestlik ilkesi vardı. 1938 yılına kadar üzerinde değişiklik yapılmış olan 353 sayılı Cemiyetler Kanunu, bir derneğin faaliyete geçebilmesi için, kuruluşunu idareye bildirip ilmühaber almasını öngörmüştü. İdare bu yolla, uygun görmediği derneklerin başvurularını sürüncemede bırakıyor, faaliyete geçmelerini engelliyordu. Dolayısıyla 1938'e kadar dernek kurmak hukuken serbest, fiilen izne bağlıydı. 1938 de çıkarılan yeni Cemiyetler Kanunu ise, faaliyete geçebilmek için idareden tescil belgesi alma zorunluluğunu getirerek ve ayrıca idareye faaliyetleri durdurma

¹⁹²ARSLAN, Z, 2010, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusanda Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği

¹⁹³KABASAKAL, M, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, Tekin Yayınevi, 191, İstanbul s.19

¹⁹⁴ARSLAN, Z, a.g.e, s.4-5-6

yetkisi vererek bu fiili durumu hukukileştirmiştir ve izin sistemini getirmiştir. Hatta bunların kapatılmaları konusunda hükümete doğrudan yetki vermiştir. TCK ve Cemiyetler Kanunu laiklik ve cumhuriyete karşı, ırkçı, bölgeci, ulusal bütünlüğü bozucu dernekleşmelerin yanı sıra Anayasa'daki Altı Umde'ye aykırı örgütlenmeleri de yasaklamaktaydı.¹⁹⁵

2.3.2. Çok Partili Dönem

a. 1920 – 1930 yılları arası çok partili dönem

Tek partili cumhuriyet, 1924 Anayasasının bir özelliği değildir.¹⁹⁶ Türk tarihinde ilk kez çok partili siyasi yaşama 1924 Anayasası döneminde 1940'ların ikinci yarısında veya 1950'lerde geçilmemiştir. Bu çok partili dönem aslında birinci ve ikinci gruplar adı altında, birinci TBMM döneminde de sürmüştür. 1923 tarihinde faaliyete geçen ikinci TBMM ile kesintiye uğramış, bu kesinti 1946'ya kadar sürmüştür.¹⁹⁷

İkinci Meclis tamamen I. Gruba taraftar olanlarca kurulmuştur. Böylece tek parti yönetiminin yolu açılmış oluyordu. Kısa bir zaman sonra I. Grup Halk Fırkası adıyla cumhuriyet döneminin ilk siyasal partisine dönüşmüştür. Devlet yönetimini fiilen ellerinde bulunduranlar Halk Fırkasını kurmuş oluyorlardı. Öncekiler gibi Halk Fırkasını da asker ve sivil yönetici elit sınıfa mensup olanlar kurmuşlardı. Kurulduğundan kısa bir zaman sonra başına Cumhuriyet adını da ekleyerek, Cumhuriyet Halk Partisi adını alan bu parti 1950 yılına kadar tek parti olarak yönetimde kalmıştır.¹⁹⁸

Cumhuriyetin başlangıç döneminde, tek partili bir devlet ideolojisi olmamıştır. İkinci BMM seçimini izleyen günlerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin Halk Fırkasına dönüşmesinden sonra, parti içinde ve dışında oluşan yeni karşıt akımları destekleyenler 17 Kasım 1924 de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır. Kazım Karabekir Paşa'nın başkanı olduğu bu parti,

¹⁹⁵TANÖR, B, a.g.e, s.319

¹⁹⁶GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.48-50

¹⁹⁷GÖZLER, K, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, s.127

¹⁹⁸DURSUN, D, a.g.e, s.279

genelde cumhuriyet ilkesini, liberalizmi ve demokrasiyi benimsediğini programında açıklamış olmasına karşın, parti örgütünde, o dönemin devrimci atılımına karşı olanlar toplanmıştır. Bu partinin kurulduğu dönemde doğuda Şeyh Sait Ayaklanması ortaya çıkmıştır.¹⁹⁹

Şeyh Sait Ayaklanmasının ardından İsmet Paşa Başbakan olarak atanmış ve hükümetini kurmuştur. Sonrasında yeni başbakan ve hükümetin önerisi doğrultusunda sadece isyanın yaşandığı bölgeyi değil, bütün ülkeyi kapsayacak şekilde, iki yıl için hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna ek olarak, İstiklal Mahkemelerinin kurulması hakkında kanun da çıkarıldı. Doğu illerine ek olarak Ankara İstiklal Mahkemeleri de kurulmuştur. TCF mebuslarının tümü, ulusal egemenliğe ve ulusun anayasal haklarına aykırı olduğu gerekçesiyle, bu kanuna ret oyu vermiştir. Hükümet 1925 te dini siyasete alet etmesi gerekçesiyle, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanarak TCF' yi kapatmıştır. Böylece Mustafa Kemal önderliğindeki CHF, siyasi alanda tamamen rakipsiz kalmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra basının ve genel olarak aydınların da muhalefet edebilecek durumu kalmamıştı. Bu şartlar altında CHF' nin ülkede tek parti yönetimini yerleştirmesi zor olmamıştır.²⁰⁰

b. 1930-1945 yılları arası çok partili dönem

CHF'nin Tek parti yönetimi ve rakipsizliği, çıkardığı kanunlarla oluşan otoriter yapı bu haliyle 5 yıl kadar sürmüştür. 1930 yılına gelindiğinde CHF' nin tek parti yönetiminin baskıcı politikalarının her alanda yarattığı toplumsal hoşnutsuzluklar iyice birikmişti. İşte bu şartlar altında cumhurbaşkanı ve CHF lideri Mustafa Kemal, Fethi Okyar Bey'den bir muhalif parti kurmasını istemiştir. 12 Ağustos 1930 da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.²⁰¹

Yeni parti, programında laik düşünceye yandaş olduğunu, cumhuriyete bağlılığını belirtmesine karşın, özgürlük ortamından yararlanan tutucuların

¹⁹⁹GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.127

²⁰⁰ERDOĞAN, M, a.g.e, s.84-85

²⁰¹ERDOĞAN, M, a.g.e, s.84-85

cumhuriyet ve laik düşünceye karşı olanlar partide görev almaya başlamıştır.²⁰² SCF' nin ömrü çok kısa olmuştur. Partiye yönelen ilgi ve desteğin kaynağı sosyolojik bakımdan homojen değildi, ama büyük kısmı itibariyle Kemalist reformlardan ve tek parti yönetiminin baskı politikasından hoşnutsuz olan muhafazakâr kesimlerden gelmekteydi.²⁰³

Bu dönemde kurulan başka partiler de SCF ve TCF ile aynı şekilde son bulmuşlardır. 26 Eylül 1930'de kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası, Bakanlar Kurulu tarafından 21 Aralık 1930'da kapatılmış, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi adıyla 29 Eylül 1930'da kurulmak istenen partiye "komünist" olduğu gerekçesiyle faaliyet izni verilmemiş, Haziran 1931'de başvurusu yapılan Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın kurulmasını da hükümet önlemiştir.²⁰⁴

II. Dünya Savaşı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli sonuçlar doğurmuştur. Savaş sonrasında dünya düzeninde Batı'dan yana tercihini yapmak zorunda kalan Türkiye, tek parti diktatörlüğü sistemini çok partili rejime dönüştürmek zorunda kalmış ve 1945 yılının sonlarına doğru CHP' den ayrılan dört kişi tarafından Demokrat Parti adıyla bir muhalefet partisi kurulmuştur. Böylece Türkiye'de yeni bir dönem başlamış oluyordu. Savaş sonrasında şartları CHP'ni politikalarını yeniden gözden geçirme ve bazı alanlarda liberalleşme mecburiyetinde bıraktı. CHP kadrosu 1947 yılında toplanan VII. Genel kongrede liberalleşme yönünde kararlar almıştır. Devlet kontrolünde din eğitime izin verilmesi, militan laiklik politikasının terki, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın güçlendirilmesi, bir ilahiyat fakültesi kurulması gibi kararlar 1950 seçimlerinden önce yürürlüğe konulduysa da yeterli olmamıştır. Seçimde DP büyük bir oy patlaması yaparak iktidarı ele aldı.²⁰⁵

c. 1945-1960 yılları arası çok partili dönem

Türkiye'de 1945'ten sonra kurulan başlıca siyasi partiler, zincirleme tepki şeklinde birbirini takip eden ve ilk önce CHP içinde başlayan birtakım fikir

²⁰²GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2003, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, 2003, Ankara, s.128

²⁰³ERDOĞAN, M, a.g.e, s.87

²⁰⁴ERDOĞAN, M, a.g.e s.89

²⁰⁵DURSUN, D, a.g.e, s.280

ayrılıkları ve parçalanmalar sonucu doğmuştur. Bu fikir ayrılıkları, doğal olarak, daima milletvekilleri arasında başlamıştır ve böylece siyasi partiler de halk arasında değil, doğrudan doğruya, TBMM'nde kurulmuştur. Partiler arası çekişmeler de genel olarak ideoloji farklarından değil, kişisel mücadelelerden doğmaktadır.²⁰⁶

CHP 1950-1960 arasında muhalefette kaldı, taraftarlarının çoğunu kaybetmekle beraber devletçi asker ve sivil yönetici elitlerin, dine karşı açık ve kesin tavır alanların, materyalist ve pozitivistlerin partisi olma özelliğini korumuştur. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde CHP ve lideri İsmet İnönü önemli rol oynamıştır.²⁰⁷

Mevcut siyasi partiler, Türkiye'deki bütün toplumsal grupları temsil ettikleri iddiasında olmalarına rağmen, zihniyetleri ve yetişme tarzları itibarıyla orta sınıfa mensup kişilerin liderliği altındadırlar. Sözü geçen partilerin, bu sebeple lider kadrolarını, diğer toplumsal gruplara mensup kişileri içine alacak şekilde genişletmeleri lazımdır.²⁰⁸ Kemal Karpat, Türkiye'de demokrasinin ve çok partili sistemin kurulması için 1924 Anayasası'nın içerdiği güvencelerin siyasi hürriyeti sağlayamaya elverişli olmadığı görüşündedir. Anayasada çok partili siyasi sisteme geçilebilmesi için değişiklikler yapılması gerektiğini ifade eder.

Bir memleketteki siyasi partiler, halkı hükümete bağlayan, çoğu kere, özellikle parti iktidarda bulunuyorsa, yasama faaliyetinin ilk kademesi olarak görünürler. Oysa 1924 Anayasası siyasi partilerden söz etmemektedir. Oysa partilerin kalıcılığı için Anayasa tarafından tanınmaları zorunludur. 1924 Anayasası, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimciliği, cumhuriyetin ana ilkeleri olarak kabul etmekte, bunları bir parti kurulabilmesinin ön şartları saymıştır. Bir parti bu altı ilkeyi içine almayan veya bu ilkelere yenilerini ekleyen bir program yapamaz.²⁰⁹

²⁰⁶KARPAT, H, K, 2008, Türk Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, s.513

²⁰⁷DURSUN, D, a.g.e, s.280

²⁰⁸KARPAT, K, a.g.e, s.582

²⁰⁹KARPAT, K, a.g.e, s.583-584

Yukarıda da bahsedildiği gibi dernek ve partiler üzerinde hükümete geniş yetkiler tanıyan 1938 tarihli 3215 sayılı Cemiyetler Kanunu'nda 1946 tarih ve 4919 sayılı yasa ile yapılan değişikliklerle ilk kez dernek-parti ayrımı yapılmış ve kuruluştaki serbestlik tanınmıştır. Bu değişiklik yapılmadan önce Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti kurulmuştur.

1946 yılında yapılan genel seçimlerde CHP'den ayrılmış bir grup siyaset adamının kurmuş olduğu DP, muhalefet partisi olarak meclise girmeye hak kazanmıştır. Bu seçimlerde 54 sandalye kazanmıştır. Gizli oy ve açık sayımın geçerli olmadığı 1946 seçimlerine hile karıştırıldığını ileri süren DP, seçim yasasının değiştirilmesini, idarenin tarafsızlığının sağlanmasını, cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının birbirinden ayrılmasını istedi. Yaşanan olaylar DP ile CHP Hükümeti arasındaki gerilimin artmasına neden oldu. Sonunda yeni seçim yasası yapılarak "gizli oy" "açık sayım", "bağımsız yargı denetimi" esası getirildi ve 14 Mayıs 1950 seçimleri bu koşullar altında gerçekleştirildi.²¹⁰ Bir sonraki genel seçimlerde DP, ezici bir üstünlük ile iktidarı almıştır. Böylece 1923 yılında başlayan tek parti iktidarı 1950 seçimleriyle son bulmuştur. DP, üst üste 3 genel seçim de sandıktan birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır.²¹¹

Demokrat Parti'nin on yıllık iktidar döneminin ilk yıllarında Türkiye özgürlükçü-demokrat bir havayı teneffüs etmiş, basın nispeten rahatlamış, vaktiyle İkinci Meşrutiyet döneminde olduğuna benzer biçimde çeşitli düşünce ve çıkar örgütlenmelerinin boy göstermesine imkân veren hukuki bir zemin hazırlanmıştır. Ne var ki, gerek DP'nin gerekse CHP'nin yeni rollerine alışmakta zorluk çekmeleri siyasal demokrasinin bu dönemde de tam olarak yerleşmesine imkân vermemiştir. CHP keskin bir muhalefet yürütmüş, hükümeti sıkı bir politikayla eleştirmiştir.²¹²

Nitekim Demokrat Parti, bu psikoloji altında 1953 yılından itibaren özgürlükleri kısıtlamaya başlamış, basın ve üniversiteler üzerinde hükümet denetimini artıran bazı yasal düzenlemeler yapmıştır. DP'nin uyguladığı politikalar, ülkede genel bir iktisadi canlanma yaratmışsa da subaylığı ve devlet memurluğunu

²¹⁰TANÖR, B, a.g.e, s.341-343

²¹¹ŞAHİN, E, 2012, Cumhuriyet Anayasaları, Beta Yayıncılık, İstanbul, s. 39

²¹²ERDOĞAN, M, a.g.e, s.102-104

avantajlı olmaktan çıkarmıştır. Bu durum da doğal olarak aydınları, orduyu ve bürokrasiyi rahatsız etmiştir. Bu süreçte parti içi muhalefet de artmış, parti içi liberal muhalefet Fevzi Karaosmanoğlu önderliğinde partiden ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kurmuştur. İktidar partisinin buna verdiği tepki, 1956 yılında basın yasasını daha da sıkılaştırmak ve seçim kampanyaları dışındaki siyasal toplantıları yasaklamak olmuştur. DP, 1957 seçimlerinden nispeten zayıflamış olarak çıkmış ve 1958 yılında da Hürriyet Partisi CHP'ye katılmıştır.

1950-1960 dönemi sonlarına doğru, meclis çoğunluğunun bir baskı aracı olarak kullanılmasına, karşıt düşüncelerin, cezalar ağırlaştırılarak, özgürlükler kısıtlanarak önlenmek istenmesine karşı duyulan tepki ve huzursuzlukların artması üzerine, 27 Mayıs 1960 da Ordu ülkenin yönetimine el koymuştur.²¹³

2.5. 1961 Anayasası Dönemi

2.5.1. 1961 Anayasası Yapım Süreci

27 Mayıs 1960 tarihindeki müdahale sonrası ülke yönetimine el koyan yönetim, idareyi Cemal Gürsel başkanlığında kurulan ve 38 kişiden oluşan Milli Birlik Komitesi' ne devretmiştir. MBK üyeleri daha sonrasında fikir ayrılığına düşmüş ve 13 Kasım 1960 tarihinde 14 üye tasfiye edilmiş, bir üye de istifa etmiştir. Böylece MBK üye sayısı 23 kişiye kadar düşmüştür.²¹⁴

Milli Birlik Komitesi, 12 Haziran 1960' da Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında geçici bir yasa yayınlayarak, 27 Mayıs hareketini anayasal bir temele oturtmuştur.²¹⁵ Buna göre MBK, TBMM'nin yetkilerine sahiptir. Komite, yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini de kendi seçtiği bakanlar eliyle kullanacaktır. Bakanları, Devlet Başkanı tayin etmektedir. MBK, bakanları denetleme ve istediği takdirde azletme yetkisine sahiptir. Geçici

²¹³GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2003, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, s.132

²¹⁴ŞAHİN, E, a.g.e, s.44

²¹⁵GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2005, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.80

Anayasanın meydana getirdiği Devlet Başkanlığı makamı, cumhurbaşkanı, başbakan, başkomutan ve MBK Başkanlığı yetkilerini kendisinde birleştirmiştir.²¹⁶

Geçiş döneminin 1 sayılı yasa ile oluşan ana kuruluşunda merkezi organ olan MBK, TBMM'nin yerini bazı farklılıklar taşıyarak almıştır. Devlet başkanı aynı zamanda bakanlar kurulunun başkanı olduğu gibi ayrıca başkumandandır. Kendisi güçlü bir veto yetkisiyle de donatılmıştır. Onun geri gönderdiği bir yasa MBK'nin beşte dört çoğunluğu ile kabul edilirse ilan edilebilir.²¹⁷

MBK ilk iş olarak yeni bir Anayasa yapılması için bir bilim kurulu oluşturmuştur. İstanbul Üniversitesi rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki profesörler kurulu kendisinden talep edildiği üzere, yeni bir Anayasa taslağı hazırlamaya başlamıştır.²¹⁸

Bir başlangıç bölümü, 191 madde ve 9 geçici maddeden oluşan bu metnin özellikleri, çok uzun ve ayrıntılı oluşu, klasik ve sosyal haklara geniş yer vermesi ve güvenceler getirmesi, yargı bağımsızlığını ve anayasa yargısını öngörmesi, genel oya ve siyasi partilere ürkek bakması şeklinde ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, yürütme içinde sorumluluk verilmemiş olan Cumhurbaşkanına önemli yetkiler tanınması, yürütmeyi siyasal ve yargısal denetimle esaslı bir biçimde sınırlarken, devlet yönetimini yardımcı ve özerk kurumlarla ayrıştırarak dengelemeye çalışmasıdır. Bu metin, yürütmeyi ve partileri zayıflatan yönleriyle eleştirilmiş, gerçekçi olmaktan çok teorik bulunmuştur.²¹⁹

Bu süreçte Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri de bağımsız olarak bir taslak hazırlamışlardır. Hazırlanan bu ikinci taslak, 109 maddelik özlü bir metindir. Bu metinde, kişi hak ve özgürlükleri, sosyal haklar, devlet iktidarının hem iki meclisli bir sistemle hem de idari yargı ve anayasa yargısı yoluyla denetlenmesi, yargı bağımsızlığı ve güvenceleri gibi demokratik hukuk devletinin gerektirdiği düzenlemeler yer almaktaydı. İstanbul tasarısından farklı

²¹⁶ÖZBUDUN, E, 2003, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, s.35

²¹⁷TANÖR, B, a.g.e, s. 368

²¹⁸ERDOĞAN, M, a.g.e, s.111-112

²¹⁹TANÖR, B, a.g.e s.371-372

olarak, bu tasarıda, genel oya, siyasi partilere kuşkuyla bakılmamış, özellikle yürütmenin zayıflatılmasına özen gösterilmiştir.²²⁰

Oluşturulacak Kurucu Meclis iki kuruldan oluşacaktı. Bir yanda MBK, diğer yanda ise Temsilciler Meclisi görev yapacaktır. Temsilciler Meclisi genel oya dayanan demokratik bir meclis olarak öngörülmemiştir. Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu'na göre temsilciler, şu organ ve kuruluşlarca seçilir: Devletbaşıkanı (10), MBK (18), İller (75), CHP (49), CKMP (25), Barolar (6), Basın (12), Eski Muharipler Birliği (2), esnaf kuruluşları (6), gençlik (1), işçi sendikaları (6), odalar (10), öğretmen kuruluşları (6), tarım kuruluşları (6), Üniversiteler (12), yargı organları (12). Ayrıca bakanlar da Temsilciler Meclisi üyesi sayılmıştır. DP'nin temsili söz konusu değildi.²²¹

Temsilciler Meclisi 6 Ocak 1961 tarihinde Anayasa komisyonunu oluşturmuştur. Anayasa Komisyonunun elinde biri İstanbul Üniversitesi, diğeri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan iki taslak metin bulunmaktaydı. "Etüd metni" olarak İstanbul bilim kurulu taslağı, "Yardımcı metin" olarak da Ankara Üniversitesi çıkışlı metinden yararlanılmıştır.²²² Nihayet Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan yeni Anayasa taslağı 27 Mayıs 1961 de Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiştir. Kurucu Meclis tarafından kabul edilen bu metin 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoylamasına sunulmuştur. Halkoylamasına katılım oranı, %80 civarındadır. %61,5 evet, %38,5 hayır oyu çıkmıştır. Yeni Anayasanın kabul edilmesiyle, Anayasanın öngördüğü şartlar altında XII. Dönem TBMM seçimleri yapılmış 25 Ekim 1961 yılında TBMM toplanmış ve çalışmalarına başlamıştır.²²³

1961 Anayasası 27 Mayıs müdahalesinden önce ülkede karşılaşılan rejim sorunlarına cevap vermeyen Anayasalardan da yararlanarak, demokratik bir Anayasa yapma amacı güden bir Anayasa olmuştur. Çok partili döneme geçtikten

²²⁰TANÖR, B, a.g.e, s.372

²²¹TANÖR, B, a.g.e, s.369-370

²²²TANÖR, B, a.g.e, s.374

²²³ŞAHİN, E, a.g.e, s.47

sonra, özellikle 1950-1960 arası karşılaşılan tüm sorunlar basite indirgenerek, bir Anayasa sorunu olarak görülmüş, her sorunun çözümü Anayasada aranmıştır.²²⁴

2.5.2. 1961 Anayasası Yenilikleri

Müdahaleyi izleyen ara dönemden sonra yeniden anayasal düzene geçişi 1961 Anayasası sağlamıştır. Bir başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşan 1961 Anayasası, o tarihe kadarki Osmanlı-Türk Anayasalarının en uzunudur. Biçimsel açıdan iki yenilik başlangıç ve kenar başlıkları ile ilgilidir. Bunlara ilk kez bu anayasada yer verilmiştir. 27 Mayıs 1960 müdahalesinden söz ederek, Anayasanın dayandığı temel ilkeleri belirten başlangıç, Anayasa metnine dâhildir.²²⁵

1961 Anayasası ilk kez, egemenliğin kullanılması yetkisini organları arasında yasama, yürütme, yargı şeklinde paylaştırmıştır. İlk defa yumuşak kuvvetler ayrılığı rejimi olan parlamenter sistem açıkça benimsenmiştir. Bu Anayasa ile ilk kez, cumhuriyetin nitelikleri başlıklı ikinci maddesinde, demokratik devlet, sosyal devlet, insan haklarına dayalı devlet ve hukuk devleti olma özellikleri ifade edilmiştir.

Anayasa, sosyal devlet anlayışının sağlanabilmesi için, ekonomik ve sosyal yaşamın, adaletle, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış düzenine ulaşılması amacına göre düzenlenmesini, ekonomik ve kültürel kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilmesini, kalkınmanın bir plan içinde yürütülmesini ve kişilerin sosyal güvenliğe kavuşturulmasını öngörmüştür.²²⁶

1969 genel seçimlerinden sonra, iktidarlar, 1961 Anayasası'nı ülkenin gereksinmelerine cevap vermediği konusunda eleştirmeye başlamışlardır. 1961 Anayasası'nda ilki 1969 ve sonuncusu da 1974 yılında olmak üzere yedi kez

²²⁴GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2005, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.82

²²⁵TANÖR, B, a.g.e, s.377

²²⁶GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.83-84

değişiklik yapılmıştır. Bunların içinde Anayasada önemli değişiklikler yapan yasalar, 12 Mart döneminde çıkarılan yasalar olmuştur.²²⁷

1961 Anayasası ile kurulan siyasi hayat devam ederken 1971 muhtırasıyla bu özgürlükçü yapı budanmıştır. Muhtıranın iki temel hedefi var görünüyordu²²⁸: yaygınlaşan anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklara son verilmesi ve Anayasa'nın öngördüğü reformların gerçekleştirilmesi. Bu görüşler altında 1961 Anayasası'nda 1971 yılında değişiklikler yapılmıştır. İlk kez 1961 Anayasası ile kurulan Milli Güvenlik Kurulu'nun etkinliği artırılmıştır. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurulması öngörülmüş ve 1972 yılında da kurulmuştur. Hakkın kötüye kullanılmasının kanun tarafından himaye edilmeyeceği belirtilmiş, temel haklarla ilgili genel sınırlama nedenlerine yer verilmiştir. Bakanlar Kurulu'na ilk kez Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verilmiştir.

Aynı zamanda 1971 Anayasa değişiklikleri ile çoğulcu toplum yapısı kısıtlanmış, TRT'nin özerkliği kaldırılmış, Üniversitelerin özerkliği sınırlandırılmıştır. Siyasi Partilere devletin mali yardım yapacağı Anayasaya girmiştir. Anayasa Mahkemesine iptal istemiyle dava açabileceklerin sayısı sınırlandırılmış, Mecliste grubu olmayan partilerin Anayasa Mahkemesi'ne dava açma hakkı kaldırılmıştır.

1973 yılında Anayasada 1699 sayılı yasa ile yapılan değişiklikle, bazı suçları yargılamak üzere Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerde görev alacak hâkim ve savcıların atanmasında, adayların Bakanlar Kurulunca gösterilmesi, atamanın Yüksek Hâkimler Kurulunca yapılması yolu getirilmiştir.²²⁹

Anayasada 1971 ve 1973 yılında yapılan değişiklikler, bir bakıma 1982 Anayasası'nın habercisidir. Çünkü yapılan bu değişiklikler de, Anayasa konusundaki tartışmalara son verememiştir. 1975'ten sonra siyasal şiddet ve terör olaylarının artması ve bunların önlenememesi, siyasal sistemde ciddi tıkanıklıklar meydana getirmiş, hükümet ve parlamentoyu zaman zaman karar alamaz duruma getirmiştir. Karar mekanizmalarında yaşanan tıkanıklık, Anayasa sorununu giderek

²²⁷ GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2005, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.85

²²⁸ ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.138

²²⁹ GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2003, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, s.142

ağırlaştırmış ve yeni ve daha köklü bir Anayasa değişikliği zorunlu hale gelmiştir.²³⁰

2.5.3. 1961 Anayasası ve Cemiyetler Kanunu

Modern siyasal toplumların siyasal hayatında önemli rol oynayan, siyasal süreci yönlendiren ve belli işlevler gören siyasal parti örgütlerinin yanında başka örgütler de vardır ki bunların en önemlisi baskı gruplarıdır. Baskı grupları, üyelerinin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kurulmuş ve düzenli faaliyette bulunan bir örgüt yapısına sahiptirler. Örgütlenmiş baskı gruplarının, diğer pek çok amacının yanında siyasal sistemi etkilemek, temsil edilmesini sağlamak, menfaatlerin ifade edilmesini temin etmek amacı da söz konusudur. İşçi ve işveren sendikaları, meslek odaları, çeşitli dernekler, insan haklarını savunan örgütler bu niteliktedirler.²³¹

Siyasi hakların ilk kez düzenlediği anayasa olarak 1961 Anayasası, siyasal partilere Anayasa metninde ilk kez yer vermiş ve onlara nisbî bir güvence sağlamış, ancak siyasal partilerin tanımlanması konusuna girmemiştir. Siyasal parti tanımı 1965 yılında çıkarılan 648 sayılı Siyasal Partiler Kanunu ile yapılmıştır. Siyasal Partiler, 1961 Anayasası'nın dördüncü bölümünde 56 ve 57. Maddelerinde düzenlenmiştir. Bu iki madde de 1971 ve 1973 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile yeni düzenlemeler getirilmiştir.

1961 Anayasası'na kadar siyasal partiler, Dernekler Kanunu'na göre kurulmaktaydı. 1961 Anayasası döneminde, iki farklı Dernekler Kanunu yürürlükte olmuştur. İlki 1938 tarihli 3512 sayılı kanun, diğeri 1972 tarih ve 1630 sayılı kanundur. 1961 Anayasası dernekleri, kişinin hakları ve ödevleri başlığı altında ikinci bölümde düzenlemiştir. Siyasal Partileri ise, Anayasanın dördüncü bölümünde, Siyasal Haklar ve Ödevler başlığı altında düzenlemiştir. Sözü geçen maddeye göre, "herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve

²³⁰ ÖZBUDUN, E, 2003, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.46

²³¹ DURSUN, D, a.g.e, s.290

genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.”(md. 29) Bu hüküm, 1961 Anayasası’nın siyasi parti kurma hakkını, diğer derneklerden ayrı özel bir hükümle güvenceye bağlaması nedeniyle, siyasi partilere uygulanmaz. Anayasa, dernek kurma özgürlüğünün kamu düzeni ve genel ahlakı korumak için kanunla sınırlanabileceğini kabul etmiş, ancak parti kurma hakkına tek bir kayıt koymuştur, bu kayıt da bu hakkı yalnızca yurttaşların kullanabileceği hükmüdür.²³²

Anayasa’nın 56. Maddesinin ilk şekline göre; “vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasi partiler önceden izin almadan serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasi partiler ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.” Anayasada 1971 yılında 1421 sayılı yasa ile değişiklik yapılmış; “son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir” ifadesi 56. maddeye eklenmiştir.

Madde metninde siyasi partileri demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak ifade etmesi, özellikle onları anayasal-demokratik sistemin ayrılmaz bir parçası saymak suretiyle, muhalefetteki partilere kesin bir anayasal meşruluk tanınması bakımından, siyasi partilere sağlanmış bir güvencedir.²³³

1961 Anayasası ile ayrıca siyasi partilere Anayasa Mahkemesi’nde dava açma hakkı da tanınmıştır. 1961 Anayasası’nın Anayasa Mahkemesini düzenleyen 149. Maddesinde iptal davası açma hakkı olanlar düzenlenmiştir. Bu maddenin ilk haline göre; “son milletvekili seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde onunu alan veya TBMM’de temsilcisi bulunan siyasi partiler veya bunların meclis grupları...” Anayasa Mahkemesinde doğrudan iptal davası açmaya yetkilidir. Ancak, Anayasada 1971 yılında yapılan değişiklikle dava açma hakkı bir ölçüde sınırlanmıştır. Değişiklik sonrası, TBMM’de temsilcisi bulunan siyasi partilerin meclis gruplarının dava açma hakkı kaldırılmıştır.

²³² TANİLLİ, S, 2002, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Adam Yayınları, İstanbul, s.227

²³³ ERDOĞAN, M, a.g.e, s.128

Anayasa'nın 57.maddesinde ise, partilerin uyacakları esaslar düzenlenmiştir. Maddenin birinci fıkrasının ilk düzenlemesi 1973 Anayasa değişikliği ile getirilmiştir: “siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır.” Şeklinde dir.

Anayasa'nın 57.maddesinde ikinci fıkra olarak düzenlenen, ikinci ve üçüncü fıkralarının ilk düzenlemesi: “siyasi partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesi'ne hesap verirler. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine ne suretle hesap verecekleri ve bu Mahkemece mali denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.” Şeklindeydi. 1973 yılında, 1699 sayılı yasa ile yapılan değişiklik sonrası aynı maddenin ikinci ve üçüncü fıkraları, “partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu Mahkemece mali denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.” Şeklinde düzenlenmiştir. Siyasi partilerin ancak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabileceğini öngören hüküm, önemli bir güvence sağlamaktadır.

Bununla birlikte 1961 Anayasası döneminde ilk kez 13.07.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu çıkarılmıştır. Siyasi Partilerle ilgili ayrıntılı hükümler taşıyan ve 137 maddeden oluşan bu kanunda siyasi partilerin kuruluşu, teşkilatlanması, işleyişi hakkında hükümler yer aldığı gibi siyasi partilerin yasaklanması ve kapatılması ile ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Siyasi partilerle ilgili olarak Anayasa'nın genel hatlarla belirttiği birçok konu bu kanunda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

1961 Anayasası'nın yapmamış olduğu siyasi parti tanımı, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 1.maddesinde, “siyasi partiler, toplum ve Devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre

mahalli idareler seçimleri yolu ile ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için sürekli çalışma amacını güden ve propagandaları açık olan kuruluşlardır.” Şeklinde yapılmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında Anayasanın 56. Maddesindeki hükme paralel olarak, Siyasi partiler ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır hükmüne yer vermiştir.²³⁴

Siyasi Partiler Kanunu, 2.maddesinde siyasi parti niteliğinde dernekleri kurma yasağı düzenlemiştir. Buna göre “dernekler belli bir siyasi partiyi desteklemek veya desteklememek siyasi partiler arasında işbirliği sağlamak veyahut Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği veya mahalli idareler veya muhtarlık yahut ihtiyar heyeti seçimlerinde belli adayları desteklemek veya desteklememek yahut bunlar arasında işbirliği sağlamak amacıyla kurulamaz” der.

Her ne kadar siyasi partiler kanunu, derneklerin siyasi faaliyetlerde bulunmak amacıyla kurulamayacağını belirtmişse de aynı tarihte yürürlükte olan 1938 tarihli, 3512 sayılı Dernekler Kanunu’nun 15.maddesinde, “siyasi partilerden başka cemiyetler birden fazla mevzu ile uğraşamazlar.” der ve ek olarak 13.maddesinde “talebe cemiyetleri her ne şekilde olursa olsun siyasetle iştigal edemezler. Bu cemiyetler bulundukları mektep ve müesseselerin idarelerine karşı bir harekette bulunamazlar” hükmüyle talebe cemiyetlerine siyaset yasağı getirir.²³⁵ 1938 yılında yürürlüğe giren 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nun, ihtiyaçlara cevap veremediği gerekçesi ile değiştirilmesi gündeme gelmiştir.

3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nun değiştirilmesi gerektiğine ilişkin genel gerekçe Cumhuriyet Senatosu tarafından ifade edilmiştir. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi’nde, 1938 tarihli Dernekler Kanunu yerine hazırlanan Dernekler Kanunu ile ilgili tartışmalar yer almıştır.²³⁶ Buna göre: “ 1938 yılında yürürlüğe konulan ve üç defa değişikliğe uğratılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu, ülkemizin maruz kaldığı siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik değişiklikler ve özellikle 1961

²³⁴1961 Anayasası ve 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu referans alınmıştır.

²³⁵1938 Tarih ve 3512 sayılı yasa metni için, <http://www.dernekler.gov.tr/tr/Mevzuat/mulga-anayasa/mulga-kanun.aspx>

²³⁶Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 06.07.1972, cilt 5, toplantı 11, Birleşim 73, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS___/t11/c005/cs___11005073.pdf

Anayasası'nın kişilere geniş ölçüde hak ve hürriyetler tanınması, Siyasi Partiler ve sendikalarla ilgili yeni kanuni düzenlemeler yapılması, grev, lokavt, toplu iş sözleşmesi, toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti konularının Anayasa ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenlenmesinin toplumun yapısında ve hukuki düzeninde ortaya çıkardığı köklü değişiklikler karşısında toplum ve hukuk düzeninin şartlarına ve ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir.” Ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak ve toplum düzeninin şartlarına uymak üzere dernekler için yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve 1630 sayılı Dernekler Kanunu 1972 yılı sonlarında yürürlüğe konmuştur.²³⁷

1961 Anayasasında 1971 yılında yapılan değişikliklere paralel olarak, 1972 yılında çıkarılan 1630 sayılı Dernekler Kanunu, kurulması yasak dernekleri sayarken, siyasi partiler kanunun 2.maddesine paralel bir ifade kullanmıştır. Sözü geçen 4.maddenin,(ı) bendinde; “belli bir siyasi partiyi desteklemek veya aleyhinde çalışmak yahut siyasi partiler arasında işbirliği sağlamak veyahut TBMM üyeliği veya mahalli idareler veya mahalle muhtarlık yahut ihtiyar heyeti seçimlerinde bir siyasi partiyi veya adaylarından birini veya birkaçını veyahut bağımsız bir adayı veya adayları desteklemek veya kazanmalarını önlemek yahut bunlar arasında işbirliği sağlamak” şeklinde düzenlenmiştir. ²³⁸

Böylece hem Dernekler Kanunu hem Siyasi Partiler Kanununun ilgili hükümleri hem de yapılan değişiklikler sonrası 1961 Anayasası arasında paralellik sağlanmıştır.

2.5.4. 1961 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanunu

Fazıl SAĞLAM, Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları eserinde, siyasi partileri, hukuka ve anayasaya yabancı olarak ortaya çıkan kurumlar olarak tanımlar. Gerek 1961 Anayasası'nda, gerekse Anayasada yer almadan önce Dernekler Kanunu'nda düzenlenmiş olan siyasi partilere ilişkin hükümlerin

²³⁷“ http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/mgk_/d01/c010/b167/mgk_010101670254.pdf”

²³⁸1972 tarih ve 1630 sayılı Dernekler Kanunu metni için, “<http://www.dernekler.gov.tr/tr/Mevzuat/mulga-anayasa/mulga-kanun.aspx>” referans alınmıştır.

çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alması, siyasi partilerin hukuk düzeni içinde sistematik bir yer almasını sağlamaktadır.

1961 Anayasası'nın 56.maddesinde 1 ve 2. fıkralarında siyasi partilerin önceden izin almadan kurulacağı ve serbestçe faaliyette bulunacağı ifade edilmiş, yurttaşların siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 3. maddesi de kuruluş ve çalışma serbestliği başlığı altında aynı konuyu düzenlemiş ve benzer bir hüküm koymuştur. Söz konusu hüküm: “ siyasi partilerin kurulması serbesttir; önceden izin alma şartına bağlı değildir. Siyasi partiler kanun çerçevesinde serbestçe faaliyette bulunurlar.” şeklinde ifade edilmiştir. Partilerin serbestçe kurulabilmeleri, kurulmanın hukuksal yönden herhangi bir izne ve tescil yükümlülüğüne bağlı olmamasını ifade eder.

648 sayılı kanun, 4.maddesinde; “her Türk vatandaşı, kanunda ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre siyasi partilere üye olmakta ve dilediği anda üyelikten çekilmekte serbesttir. Kimse aynı zamanda birden fazla siyasi partinin üyesi olamaz; aksi halde üyelik sıfatı bu siyasi partilerin hepsinde sona ermiş sayılır.” Hükmüne yer vermiştir.

Siyasi partilere üye olmanın şart ve usulleri 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 8. Maddesinde “partilere üye olamayacak kimseler” in sayılması ile belirtilmiştir. Buna göre, Türk vatandaşı olmayanlar, reşit olmayanlar, kısıtlı olanlar, kesin olarak mahkûm oldukları bir suçtan dolayı TBMM üyeliğine seçilme yeterliğini kaybetmiş olanlar, lise veya eşiti veya daha alt kademedeki öğrenim kurumlarında öğrenci olanlar, memurlar ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin veya özel kanunun verdiği yetkiye dayanılarak kurulmuş bankaların ve teşekküllerin yönetim ve denetim işlerinde çalışanlar ile aylıklı ve yevmiyeli memurları ve kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların merkez kurullarında görev alanlar, siyasi partilere üye olamazlar.”

Tüm bu düzenlemelerle birlikte, milletvekili seçilme yeterliği ile ilgili olarak, 1924 Anayasası'nın 11. maddesinde düzenleme yapılmıştır. Milletvekili seçilebilmek için kişilerin, 30 yaşın ikmali ve Türk olma şartlarını haiz olmaları gerektiğini belirtmiştir. 12.maddede ise milletvekili seçilmeye engel durumları saymıştır. 1961 Anayasası bu konuyu Yasama başlığı altında 68.maddede düzenlemiştir. Bu maddeye göre: "otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. Maddenin ikinci fıkrasında ise, milletvekili seçilemeyecek olanları sıralamıştır. Buna göre: "Türkçe okuyup yazma bilmeyenler, kısıtlılar, yükümlü olmasına ve muaf bulunmamasına rağmen muvazzaf askerlik hizmetini yapmayanlar veya yapmış sayılmayanlar ve kamu hizmetlerinden yasaklılar ile ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymiş olanlar ve –taksirli suçlar hariç olmak üzere- beş yıldan fazla hapis cezasıyla veya zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar milletvekili seçilemezler."

Seçilme yeterliği yanında seçmen yeterliği de 1961 Anayasası'nda Siyasi Haklar ve Ödevler başlığı altında dördüncü bölümde düzenlenmiştir. 1924 Anayasası, seçme seçilme hakkını, Yasama Görevi başlığı altında düzenlemiştir. 1961 ve 1924 Anayasalarının bu konudaki farklarından bir diğeri de 1924 Anayasası "yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk, mebus seçmek hakkını haizdir" der. Oysa 1961 Anayasası daha genel bir ifade kullanarak "vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir" şeklinde bir düzenleme getirmiştir. Buna uygun olarak seçmenlere ilişkin hususlar, 1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir.

298 sayılı yasaya göre: "on sekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoymasına katılma hakkına sahiptir." Aynı kanunun 7.maddesinde oy kullanamayacak olanları, "silah altında bulunan erler, onbaşılar ve kıta çavuşları, askeri öğrenciler, ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanlar" şeklinde saymıştır. 8.maddede ise, seçmen olamayanlar, "kısıtlı olanlar, kamu hizmetinden yasaklı olanlar" şeklinde ifade edilmiştir.

1961 Anayasası'nın genel hatlarını belirlediği ve esas düzenlemesini kanuna bıraktığı bunların dışında kalan, siyasi partilerin kurulması, örgütlenmesi, merkez ve taşra teşkilatları, parti içi disiplini, siyasi partilerin gelirleri ve giderleri gibi konular 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu esas alınarak açıklanacaktır. Ancak yine 648 sayılı yasada açıkça sayılmış olan, siyasi partilerle ilgili yasaklar ve siyasi partilerin kapatılmalarıyla ilgili hükümler, çalışmanın üçüncü bölümde 1982 Anayasası ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu da ele alınarak incelenecektir.

a. Siyasi Partilerin Teşkilatlanması:

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 6. Maddesine göre siyasi partiler, milletvekili seçilme yeterliğine sahip en az on beş Türk vatandaşı tarafından kurulur. 1961 Anayasası'na göre önceden izin almaya gerek yoktur. Siyasi Partiler Kanunu'nun ikinci fıkrasında belirtildiği üzere, siyasi partiler, kuruluş bildirisinin İçişleri Bakanlığı'na verilmesi ile tüzel kişilik kazanır. İçişleri Bakanlığı, kuruluş bildirisi ile eklerinde noksanlık görürse, noksanların tamamlanmasını, bildirinin verilmesinden başlayarak otuz gün içinde yazı ile ister. İçişleri Bakanlığı, parti tüzüğüne göre partinin merkez organlarının seçilmesine kadar, kurucuların kanunda gösterilen şartları haiz olduklarının tevsik edilmesini yazıyla isteyebilir. İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan tebliğlerle belirtilen eksiklikler altmış günlük süresi içinde giderilmez ve tevsik sağlanamazsa, siyasi partilerin kapatılmasına dair hükümlerin uygulanacağı aynı maddede belirtilmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nce siyasi partiler için bir sicil tutulur. Siyasi partiler sicilinde hangi belge ve bilgilerin bulunacağı ve sicilin nasıl tutulacağı Anayasa Mahkemesi içtüzüğü ile tespit edilir.²³⁹

Siyasi partiler kurulmakla kişilik kazanır. Parti niteliğinin kazanılmasının birtakım sonuçları vardır. İlk sonuç, Anayasa güvencesine kavuşulmasıdır. Buna göre, siyasi partilerin, öteki derneklere tanınmamış bir ayrıcalığı vardır: siyasi partiler, ancak Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılabilir. İkinci sonuç, siyasi partiler, kurulmakla, Anayasa'nın kişilere tanıdığı temel haklardan yararlanırlar.

²³⁹648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 1965, m.7

Bunlardan ilk akla gelenlerden biri, düşünce özgürlüğü ile toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı. Diğer bir sonuç, siyasi partilerin, Anayasa yargısını harekete geçirme hakkının olmasıdır. Anayasa'ya göre, siyasi partiler, kanunlarla meclis içtüzükleri hakkında Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açabilirler. Son olarak, Anayasa'daki eşitlik ilkesinden, siyasi partilerin de yararlanacağı sonucu çıkmaktadır. Siyasal partiler de kanun önünde eşittirler. Hiçbir kanun, herhangi bir siyasi partiyi kayıramaz, zarara sokamaz.²⁴⁰

27 Mayıs 1960 hareketinden sonra çıkarılan 4 Temmuz 1960 tarih ve 8 sayılı yasa ile siyasal partilerin mahalle, köy ve bucaklardaki örgütleri kaldırılmıştır. Halkoylamasıyla kabul edilen 1961 Anayasasına bağlı olarak 1965'te çıkarılan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu da bu yasağı benimsemiştir. Yasa, siyasi partilerin, ilçe düzeyinin altında örgüt kurmalarına izin vermemiş, ancak, mahalle ve köylerde bir temsilci bulundurabileceklerini kabul etmiştir. Böylece, tüm siyasi partilerin aynı biçimde örgütlenmeleri zorunlu tutulmuştur.²⁴¹

Siyasi partiler merkez ve taşra teşkilatlarından oluşur. Merkez teşkilatı, genel kongre, merkez karar organı, merkez disiplin organı, genel başkan ve merkezdeki diğer organlardan oluşur. Genel Kongre, partinin en yüksek organıdır (md 10). Parti tüzüğünde belirtilmesi halinde, parti genel başkanı, merkez karar organı üyeleri ve merkez disiplin organı üyeleri genel kongrece gizli oyla yapılan seçimle tespit edilir.²⁴²

İl ve ilçe teşkilatı ise 15. ve 16. Maddelerde düzenlenmiştir. İl teşkilatı ve ilçe teşkilatı, merkez teşkilatına benzer yapıya sahiptir. İki yıldan fazla olmamak üzere, parti tüzüğünün göstereceği süreler içinde toplanan bir İl Kongresi, İl Yönetim Kurulu, İl Disiplin Kurulu ve İl Başkanından oluşan bir yapısı vardır. Bu kurulların

²⁴⁰TANİLLİ, S, 2002, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Adam Yayınları, İstanbul, s. 228-229

²⁴¹KABASAKAL, M, 1991,Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, Ankara, s.21

²⁴²648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 1965, md.10

görev ve yetkileri, parti tüzüğünde gösterilir. Aynı şekilde ilçe teşkilatı da İlçe Kongresi, İlçe Yönetim Kurulu, İlçe Disiplin Kurulu ve İlçe Başkanından oluşur.²⁴³

b. Parti İçi Disiplin:

Demokrasi, partilerin yalnız dışında değil, içinde de olmalıdır. Birçok ülkede, siyasi partilerin iç düzenlerini ve baskı gruplarıyla olan ilişkilerini düzenleyen hukuksal önlemler alınmış, kanunlar çıkarılmıştır. Aynı sistematik düzenlemeyi Türk hukukunda da görüyoruz. 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, partilerin iç düzeniyle ilgili ayrıntılı hükümler getirmiştir.²⁴⁴ 648 sayılı Kanunun sekizinci bölümünde 52. ve 57. maddeler arasında, siyasi parti üyelerine uygulanacak disiplin cezaları, bu cezalara karar verecek olan disiplin organı üyelerinin seçimi ve nitelikleri, disiplin organlarının çalışması, disiplin işlerinde yetkisizlik, disiplin cezalarına itiraz, disiplin konusunda tedbir kararı, gibi konuları ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Siyasi partilerin disiplin organlarıncı verilebilecek cezalar 52. Maddede belirtilmiştir. Bunlar; uyarma, kınama, geçici çıkarma ve partiden kesin olarak çıkarma cezalarıdır. Hangi disiplin organının hangi disiplin cezalarını vermeye yetkili olduğu parti tüzüğünde belirtileceği ifade edilmiştir. Kanunda açıkça belirtilmeyen hallerde, partinin hangi organ ve mercilerince, kimler hakkında, hangi disiplin organına, hangi şartlarda itirazda bulunulabileceğinin, yine partinin iç tüzüğünde belirlenmiş olduğu ifade edilmiş, disiplin cezalarına ilişkin kararların da en geç otuz gün içinde ilgiliye tebliğ olunacağı belirtilmiştir.

Siyasi partilerin disiplin organları, partiye hizmet bağı ile bağlı olmayıp, partiden gelir elde etmeyenler arasından, en az iki, en çok dört yıl için seçilenlerden oluşur. Üye tamsayısının salt çoğunluğu ile toplanır ve hazır bulunanların salt çoğunluğunun oyu ile karar verir.²⁴⁵

²⁴³648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 1965, md.15-16

²⁴⁴TANİLLİ, S, 2002, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Adam Yayınları, İstanbul, s. 230-233

²⁴⁵ 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 1965, md.53-54

Disiplin cezalarına itiraz, 56.maddede düzenlenmiştir. Söz konusu madde, “siyasi partilerin disiplin organlarınca kesin olarak verilen disiplin cezalarına karşı, cezaya çarptırılan parti üyesi, ancak, disiplin organına sevk eden organın veya disiplin organının yetkisizliği yahut alınan kararların kanuna veya parti tüzüğüne veya yönetmeliğine şekil ve usul bakımından aykırı bulunduğu iddiasıyla yapılabilir. Bu itirazlar, kararın usulüne uygun olarak tebliğinden itibaren bir ay içinde, disiplin organının bulunduğu mahallin asliye hukuk mahkemesine yapılır. Mahkeme, bu esaslara aykırı olarak yapılan itirazları dikkate almaz. Mahkeme, bu itirazları diğer işlerden önce evrak üzerinde inceler ve karara bağlar. Disiplin cezalarına karşı yapılan itirazlar hakkında asliye hukuk mahkemesince verilen kararlar kesindir. Disiplin organlarınca verilecek cezaların hangi parti organı tarafından ve ne şekilde affedileceğini siyasi partilerin tüzükleri gösterir.”²⁴⁶ Şeklinde ayrıntılı bir şekilde itirazın, hangi makama, hangi gerekçelerle ve hangi sürelerde yapılması gerektiğini belirtmiştir.

c. Siyasi Partilerin gelirleri:

Siyasi partilerin sağlayabileceği gelirler 65.maddede sayılmıştır. Bu gelirler²⁴⁷,

1. Parti üyelerinden alınan giriş aidatı ve yıllık veya aylık aidat
2. Partiye mensup TBMM yelerinden alınan aidat
3. Adaylık için başvuranlardan önseçime veya yoklamaya girmeden önce alınan özel aidat
4. Parti yayınlarının satış bedelleri
5. Parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanan gelirler
6. Parti hüviyet cüzdanlarının ve parti makbuz, defter ve kâğıtlarının sağlanması karşılığında alınan paralar
7. Parti lokallerinin işletilmesinden elde edilen gelirler

²⁴⁶648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 1965, md.56

²⁴⁷648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 1965, md.65

8. Partice tertiplenen balo, eğlence, müsamere, konser, spor müsabakası ve konferans gibi faaliyetlerden sağlanan gelirler
9. Partinin tertiplediği piyango gelirleri
10. Parti mamelekenden elde edilen gelirler
11. Bağışlar
12. Krediler
13. Kanuna ve yasama meclisleri içtüzüklerine göre devletçe sağlanan yardımlar

Her bir gelir kaynağı, sayma yolu ile 65. Maddede belirtildikten sonra 66. ve 74. maddeler arasında tek tek ayrıntısı ile düzenlenmiştir. 75.maddede ise bu gelirlerin makbuz karşılığı alınacağı belirtilmiştir.

d. Siyasi Partilerin Giderleri ve Bütçesi:

Siyasi Partiler Kanunu 76.maddesinde harcamaların hangi usule göre yapılacağını düzenlemiş ve harcamaların parti tüzelkişiliği adına yapılacağını belirtmiştir.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 79.maddesi ile partilerin bütçe ve kesin hesabının hazırlanışı ve kabulü hüküm altına alınmıştır. İlgili maddeye göre, "Siyasi partinin bütçesi ve kesin hesabı, merkez karar organının teklifi üzerine, genel kongrece karara bağlanır. Siyasi partinin merkez karar organı, ayrıca düzenleyeceği bilançoğu genel kongrenin onayına sunar."

Siyasi partiler aslında özgür kuruluşlardır ve esas olan kendi çalışmalarını düzenlemeleridir. Parti tüzüğü ve programının düzenlenmesi, parti organlarının kuruluşu ve parti içi çalışmaları, parti üyelerinin hak ve ödevlerinin saptanması, seçimlerde partiyi temsil edecek adayların belirlenmesi, partinin iç düzeni ile ilgili konulardır. Parti faaliyetlerinin finansmanı da, siyasi partilerin iç sorunudur.²⁴⁸ Ancak 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gelirlerin nasıl ve hangi usullerle elde edilebileceği, siyasi partilerin amaçlarının ne olması gerektiği, parti organlarının

²⁴⁸TANİLLİ, S, 2002, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Adam Yayınları, İstanbul, s. 233-234

hangi aralıklarla yenileneceği gibi birçok konuyu ayrıntılarıyla düzenlemiş ve çizdiği sınırlar çerçevesinde program ve tüzüklerini oluşturmasını sağlamıştır.

Türk siyasi partileri 1961'e kadar belli bir sosyal sınıfı temsil etmez, kuramsal olarak bütün milleti temsil etme hedefini güderlerdi. Başlangıçta, bütün bu partilerin siyasi bir gayesi vardı, bu gaye de sağlam demokratik temeller üzerinde çok partili sistemi kurmaktan ibarettir. Türkiye'de 1961'e kadar partilerin birbirine benzeşişinin baş sebebi, aralarında gerçekten ana sorunlar üzerinde görüş farklılıklarının mevcut olmamasıdır. Partiler, sağlam bilimsel esaslara dayanan bir felsefe yerine, kitleler tarafından kayıtsız şartsız kabul edilecek ve partiye taraftar kazandıracak birkaç temel fikri tercih etmektedirler.²⁴⁹

Kemal Karpaz, 1960 yılına kadar başlıca siyasi partileri, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millet Partisi, Hürriyet Partisi olarak ifade etmiş ve 1945'ten sonra kurulmuş, sayıları yirmi dokuzu bulan siyasi partilerin varlığını da ayrıca belirtmiştir. Bu küçük siyasi partileri, herhangi bir özelliği olmayan, çoğu zaman bir merkez örgütü kurmaktan öteye gidemeyen, sıradan siyasi kulüp veya dernek sayılabilecek ölçekte kaldıklarını belirtmiştir.²⁵⁰

2.5.4. 1982 Anayasası'na Geçiş Süreci

1982 Anayasası'na giden süreçte 1960-1980 yılları arasında yaşanan hükümet krizleri büyük rol oynamıştır. Koalisyon ve uzlaşi politik kültürüne sahip olmayan Türkiye bir anda koalisyon hükümetleri ile karşılaşınca çözümü oldukça zor politik sorunlarla yüzleşmiştir.²⁵¹

12 Mart 1971 döneminde İsmet İnönü CHP genel başkanlığından istifa etmiş, Bülent Ecevit CHP'nin yeni genel başkanı olmuştur. İsmet İnönü Kasım 1972 de

²⁴⁹KARPAT, K, 2008, Türk Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, s.513-515

²⁵⁰KARPAT, K, a.g.e, s.516-561

²⁵¹ŞAHİN, E, 201, Cumhuriyet Anayasaları, Beta Yayınları, İstanbul, s.129

partisinden istifa etmiştir. 1971 ve 1973 yılları arasında, ikisi Nihat Erim biri Ferit Melen ve biri Naim Talu tarafından olmak üzere dört hükümet kurulmuştur.²⁵²

1973 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi dolmuştur. Yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar Tekin Arıburun Cumhurbaşkanlığına vekâlet etmiş, sonrasında Adalet Partisi ve CHP'nin uzlaşması sonucu emekli orgeneral Fahri Korutürk Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 6. Cumhurbaşkanı olmuştur.²⁵³

1973 genel seçimleri ile CHP %33,3 oranında, AP %29,8 oranında, DP %11,9 oranında ve Milli Selamet Partisi %11,8 oranında oy almıştır. Seçimler sonrası hükümeti görevi Bülent Ecevit'e verilmiştir. Meclise giren partilerden hiçbirinin tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu olmadığı için koalisyon kurma çalışmaları başlamış, uzun süren arayışlar sonrasında Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ile hükümet kurmak üzere anlaşmıştır.²⁵⁴ CHP-MSP koalisyonu sağlam temellere oturtulmadığı ve birçok iç ve dış sorunda izlenmesinden yana oluşan politikalar birbirinden farklı olduğundan bu koalisyon kısa sürede dağılmıştır. Bu koalisyonun dağılmasından sonra uzun süre yeni bir hükümet kurulup güvenoyu alamayınca, eski hükümet, yönetimde kalmıştır.²⁵⁵

Yaşanan hükümet sorununa son veren 1975'de AP, MSP, MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden (CGP) oluşan Milliyetçi Cephe Hükümeti olmuştur. Ancak bu hükümet de uzun ömürlü olmamıştır. 1977 yılında yeni bir genel seçim yapılmıştır. CHP, %41 oy oranına sahip olmuş, ancak tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamamıştır. Bülent Ecevit bağımsız milletvekilleri ile bir hükümet kurma yoluna gitmiş, ancak bu hükümet güvenoyu alamamıştır. Sonrasında hükümeti kurma görevi Süleyman Demirel'e verilmiş, AP, MSP ve MHP ile yeniden bir Milliyetçi Cephe Hükümeti de Meclisten güvenoyu alamamıştır. Güven oylamasından bir hafta sonra Bülent Ecevit, AP'den ayrılan 11

²⁵²ŞAHİN, E, a.g.e, s.129

²⁵³ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.142-413

²⁵⁴ERDOĞAN, M, a.g.e, s.142-143

²⁵⁵ŞAHİN, E, 2012, Cumhuriyet Anayasaları, Beta Yayınları, İstanbul, s. 135

milletvekili ile hükümeti kurmuş ve bu AP'den eklenen milletvekillerine bakanlık verilmiştir.²⁵⁶

Bu dönemde şiddet olaylarının iyice artması, 1978 yılında Malatya ve Sivas Olaylarının yaşanması, Kahramanmaraş'ta yaşanan olaylar neticesinde sıkıyönetim kararı verilmesi gündeme gelmiş ve Ecevit Hükümeti, 25 Aralık'ta 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.²⁵⁷ 1979 yılında yapılan kısmi senato seçimlerinde CHP büyük bir yenilgi almış ve hükümeti bırakmak zorunda kalmıştır.²⁵⁸

Yaşanan tüm siyasi ve toplumsal krizlere yeni cumhurbaşkanlığı seçimleri krizi de eklenmiştir. 6 Nisan 1980 tarihinde görev süresi dolacak olan VI. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine yeni cumhurbaşkanı seçimleri 22 Mart 1980 tarihinde başlamıştır. Ancak Mecliste siyasi partilerin bir türlü uzlaşa sağlayamaması 124 tur yapılmasına rağmen yeni cumhurbaşkanının seçilmesini engellemiştir.²⁵⁹ Bu da Türk siyasetindeki uzlaşma eksikliğinin ve partiler arası gerginliğin boyutları konusunda bir fikir verebilir. Bu süreçte görev süresi biten cumhurbaşkanının yerine Cumhuriyet Senatosu'nun Adalet Partili başkanı İhsan Sabri Çağlıangil vekâlet etmiştir. ²⁶⁰ 1961 Anayasası, yeni cumhurbaşkanı seçilememesi durumunda Meclis adına bir yaptırım içermediği için, seçim turları çok uzun sürmüştür. Bu siyasi tıkanıklık aşılamadığı gibi Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 tarihinde bir kez daha Türkiye Cumhuriyeti Devleti yönetimine el koymuştur.²⁶¹

2.6. 1982 Anayasası Dönemi

2.6.1. 1982 Anayasası Yapım Süreci

12 Mart muhtırası, tarafsız hükümet denemesi, 1961 Anayasası'nda yapılan değişiklikler, iktidar değişiklikleri, ülkenin içine düştüğü toplumsal, siyasal, ekonomik kargaşaya bir çözüm getirememiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül

²⁵⁶ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.145-146

²⁵⁷ERDOĞAN, M, a.g.e, s.146- 147

²⁵⁸DURSUN, D, 2008, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul, s.281

²⁵⁹ŞAHİN, E, a.g.e, s. 135-136

²⁶⁰ERDOĞAN, M, a.g.e, s.148

²⁶¹ŞAHİN, E, 2012, Cumhuriyet Anayasaları, Beta Yayınları, İstanbul, s. 135-136

1980’de yönetime el koymuştur.²⁶² 12 Eylülde yönetime el koyan generaller, kendilerini Milli Güvenlik Konseyi (MGK) olarak adlandırmışlardır. Bu müdahale, 27 Mayıs müdahalesinden farklı olarak, silahlı kuvvetlerin “ emir ve komuta zinciri içinde” yaptığı bir harekâtı.²⁶³

MGK’nın yaptığı ilk işlerden biri, 21 Eylül 1980’de sivillerden oluşan ve yalnızca kendisine karşı sorumlu olan bir hükümet kurmak olmuştur. 27 Ekim 1980’de 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkındaki Yasayı yayınlarak, 12 Eylül Harekâtını, anayasal bir temele oturtmuştur. Buna göre 1961 Anayasası Anayasa Düzeni Hakkındaki Yasada belirtilen istisnalar dışında, yeni bir Anayasa yapılıp yürürlüğe girinceye kadar uygulamada kalacaktır.²⁶⁴

Geçici dönemde Bakanlar Kurulu görevleri, 21 Eylül 1980’de Bülend Ulusu Başkanlığında kurulan ve sivillerden oluşmuş bulunan Bakanlar Kuruluna bırakılmıştır. Bakanlar Kurulu’nun programı Milli Güvenlik Konseyince görüşülerek, 30 Eylül’de hükümete güven belirtilmiştir. Böylece yürütme görevi, Anayasa ve kanunlar çerçevesinde hükümete bırakılmıştır.²⁶⁵

12 Eylül Harekâtının nitelik ve amacı, 2324 sayılı yasanın genel gerekçesinde şöyle açıklanmıştır: “ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyetinin varlığına, bağımsızlığına ve halkımızın içtenlikle benimsediği ve gerçekten layık olduğu demokratik rejimimize karşı süregelen çok yönlü saldırıların, bölücü ve yıkıcı kışkırtma ve davranışların, anarşik eylemlerin, bir medeni toplumda ve her devlet hayatında mutlaka sağlanması ve korunması gereken korkusuzca yaşama hak ve hürriyetini ve mal güvenliğini fiilen ortadan kaldıran silahlı terörün alabildiğine yaygınlaştığı; rejimin temel müessesesi olan parlamentonun görevini yapamaz hale getirildiği ve demokratik sistemi normal olarak işletebilecek yolların kapandığı bir ortamda Milletin bağrından doğan Türk Silahlı Kuvvetleri, tarihi sorumluluk duygusu ile Yüce Türk Milleti adına hareket

²⁶²GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2005, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.201

²⁶³ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.149,

²⁶⁴GÖZÜBÜYÜK, Ş,a.g.e, s.201

²⁶⁵ÖZBUDUN, E, 2003, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.50

ederek emir ve komuta zinciri içinde ve emirle 12 Eylül 1980 Harekâtını gerçekleştirmiştir”.²⁶⁶

MGK üyeleri, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzeninin kurulacağı taahhüdünü, 18 Eylül 1980 günü içtikleri antla ve ayrıca çeşitli vesilelerle tekrarlamışlardır.²⁶⁷ Ne var ki, bu vaadin yerine getirilmesi hayli uzun zaman almıştır. 12 Eylül Harekâtından sonra önce siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuş, ardından da tüm partiler kapatılmıştır.²⁶⁸ Siyasi partilerden sonra devlet kadrolarındaki “aykırı” unsurların da tasfiye edilmesi, devlet sisteminin askeri mantıkla yeniden düzenlenmesi ve sivil toplumun, özellikle aktif unsurların bastırılması söz konusu olmuştur. Tüm bunlar gerçekleştirildikten sonra MGK, yeni Anayasa’nın hazırlanması sürecine geçmiş ve bu amaçla 29 Haziran 1981’de Kurucu Meclis Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisi’nden oluşacaktır. Danışma Meclisi 40’ı doğrudan doğruya, 120’si ise valiliklerin önerisi üzerine MGK tarafından atanacak olan 160 üyeden oluşacaktı. Ayrıca üyelerin 11 Eylül 1980 tarihi itibarıyla partisiz olmaları gerekmekteydi.²⁶⁹

Kanunda belirtilen şekilde oluşturulan Danışma Meclisi 23 Ekim 1981’de faaliyete başlamış ve yeni anayasa için hareket noktası olacak bir taslak hazırlamak üzere kendi içinden bir Anayasa Komisyonu teşkil etmiştir. Danışma Meclisi,²⁷⁰ kendi üyeleri arasından, seçtiği 15 kişi ile 23 Kasım 1981’de anayasa taslağı hazırlamaya başlamış ve hazırladığı taslağı 17 Temmuz 1982’de Danışma Meclisi’ne sunmuştur. Anayasa tasarısı 4 Ağustos 1982’ de Danışma Meclisi’nde görüşülmeye başlanmış ve 23 Eylül 1982’de bitirilmiştir. Anayasa tasarısı Danışma Meclisi’nde iki kez görüşülmüştür.

Danışma Meclisi’nce kabul edilen Anayasa tasarısı, Kurucu Meclis’in ikinci kanadı olan MBK tarafından da görüşülerek 18 Ekim 1982 tarihinde kabul edilmiştir. Sonrasında, 20 Ekim 1982 tarihinde 17844 sayılı Resmi Gazetede

²⁶⁶ÖZBUDUN, E, 2003, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.49

²⁶⁷ÖZBUDUN, E, a.g.e, s.51

²⁶⁸DURSUN, D, 2008, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul, s. 281

²⁶⁹ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.151

²⁷⁰GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2005, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.204

yayımlanmıştır. Kanuna göre 7 Kasım 1982'de halkoylamasına sunularak kabul edilmiş, 9 Kasım 1982'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Halkoylamasına katılım oranı %91,27; kabul oyu verenlerin oranı %91,37 olmuştur.²⁷¹

1982 Anayasasının halkoylamasında bu derecede büyük bir başarı göstermesini kolaylaştıran birçok etken vardır.²⁷² MGK, Danışma Meclisinde Anayasa Taslağı görüşmeleri yapılırken bazı yasakları kaldırmıştır. Ancak yasakların kaldırması, tartışmaların halkoylamasında halkın vereceği oyları etkilememesi koşulu altında, Anayasa tasarısının geliştirilmesi için kullanılabilecektir.²⁷³ Aynı zamanda 1982 Anayasası hazırlanırken Anayasanın halkoylamasında kabul edilmemesi halinde ne olacağı belli edilmemiş, MBK yönetiminin sona ermesi Anayasa'nın kabulüne bağlı görülmüştür.²⁷⁴ Oysa 1961 Anayasasının hazırlanması sürecinde, Anayasanın halkoylamasında kabul edilmemesi halinde Temsilciler Meclisi'nin yenileneceği hükmüne yer vermiştir.

Anayasa'nın yürürlüğe girmesine ilişkin 177'nci madde gereğince, 6 Kasım 1983 tarihinde milletvekili genel seçimlerinin yapılmasını takiben, TBMM Başkanlık Divanı'nın 6 Aralık 1983'te oluşması, yani yeni seçilen Meclisin göreve başlamasıyla, MGK'nın ve Danışma Meclisi'nin hukuki varlıkları sona ermiş ve Türk siyasal hayatında yeni bir demokratik dönem başlamıştır.²⁷⁵

2.6.2. 1982 Anayasası'nın Özellikleri

Sağlıklı ve sağlam demokratik bir düzen kurmada en etkin yolun Anayasa olduğu inancı, ülkemizde hemen her dönemde egemen olmuştur. Hemen her sorun bir Anayasa sorunu olarak görülmüş ve gösterilmiştir. Her sorunun çözümü Anayasada aranmıştır ve 1982 Anayasası'nın hazırlanmasında da bu yaklaşım egemen olmuştur.²⁷⁶

²⁷¹GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2005, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.204

²⁷²ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.152

²⁷³GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.204

²⁷⁴ERDOĞAN, M, a.g.e, s.152

²⁷⁵ÖZBUDUN, E, 2003, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.55

²⁷⁶GÖZÜBÜYÜK, Ş, a.g.e, s.205

1982 Anayasası bir Dibace ile başlar. Dibace, Anayasa metnine dâhildir. Ayrıca Anayasa değişikliği usulüne tabidir ve Anayasa maddelerine tanınan üstün güvencelerden yararlanır. Günümüze gelene kadar Dibace 'de iki kez değişiklik yapılmıştır. İlk değişiklik 1995 yılında 4121 sayılı yasa ile yapılmıştır. İkinci değişiklik 2001 yılında 4709 sayılı yasa ile yapılmıştır.

Özgürlüklerin düzenlenmesi açısından 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası arasında hakların sınıflandırılması ve devletin varlığını önkoşul olarak görmesi açısından benzerlik görülmektedir. Ancak 1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler açısından önceliği kişiye vermiş, kişinin özgürleştirilmesi için devleti görevli saymıştır. Buna karşılık, 1982 Anayasası ise, önceliği devlete ve “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” ne vermiştir.²⁷⁷ 1982 Anayasası kişi ve toplulukların hak ve özgürlüklerini son derece kısıtlamıştır; ödevleri ise topluma karşı olmaktan çok, hep büyük harfle yazılan Devlet'e karşıdır.²⁷⁸

2.6.3. Siyasi Partilerin 1982 Anayasası'nda Düzenlenme Şekli

a. Genel olarak

Siyasi partilerle ilgili maddelerin dışında, siyasi hakları düzenleyen bölüm 1961 ve 1982 Anayasalarında aynıdır. Vatandaşlık hakkı (54-66), kamu hizmetine girme hakkı (58-70), mal bildirimi (59-71), vatan hizmeti (60-71), ya tamamen ya da büyük ölçüde aynıdır. Seçme ve seçilme hakkının (55-67) düzenlenmesi iki anayasada da Seçim Kanunu'na bırakılmıştır. Seçim esasları (serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm) aynıdır. 1982, halkoylaması kurumunu da getirmektedir.²⁷⁹

Seçim serbestliğinin gerçek bir anlam taşıması, seçmenlerin çeşitli alternatifler arasında serbest bir seçme yapabilmelerine bağlıdır. Çağdaş demokratik devlette bu alternatifler, siyasi partiler tarafından oluşturulur. Modern demokrasi, partiler demokrasisidir. Günümüzde seçmen, oyunu adayın şahsından

²⁷⁷GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2005, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.206

²⁷⁸PARLA, T, 2016, Türkiye'de Anayasalar Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016, Metis Yayıncılık, İstanbul, s.44

²⁷⁹PARLA, T, a.g.e, s.58

çok temsil ettiği siyasal partiye verme eğilimindedir. Partilere dayanan demokrasi, halk özelemlerinin devlet yönetimine yansımaları, bu özelemlerle kamusal politikalar arasında bir paralellik kurulmasını sağlar. Anayasamız, bu gerçeği “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” demek suretiyle ifade etmiştir.²⁸⁰

1982 Anayasası, siyasi partileri Anayasanın ikinci kısmının dördüncü bölümünde siyasi haklar ve ödevler başlığı altında düzenlemiştir. 68.maddede siyasi partileri kurma, siyasi partilere girme ve partiden ayrılma ile ilgili hükümlere yer vermiş, 69.maddede siyasi partilerin uyacakları esasları düzenlemiştir.

1982 Anayasasında yer alan hükümlerin yanında, yine Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partileri düzenleyen diğer kanundur. Bununla birlikte 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 121. maddesi “diğer kanunların genel olarak uygulanacak hükümleri” başlığını taşır. Bu maddeye göre, Türk Kanunu Medenisi ile Dernekler Kanununun ve dernekler hakkında uygulanan diğer kanunların bu kanuna aykırı olmayan hükümleri, siyasi partiler hakkında da uygulanır. Buradan da anlaşılacağı üzere siyasi partilerle ilgili olarak yapılan düzenlemeler sadece Anayasa ve Siyasi Partiler kanunundan ibaret değildir.

1982 Anayasası ile birlikte yürürlükte olan Dernekler Kanunu, 06.10.1983 tarihli ve 2908 sayılı kanundur. Bu kanundan sonra 04.11.2004 tarih ve 5253 sayılı Dernekler Kanunu yürürlüğe girmiştir ve günümüzde geçerli olan kanun da 5253 sayılı kanundur.

1982 Anayasası siyasi partileri 68 ve 69. Maddelerde düzenlemiştir. Aynı zamanda Anayasamızın çeşitli maddelerinde (örneğin 31, 67, 94, 95, 99, 100, 101, 114, 133, 135, 149, 150, 162, 177) siyasi partilere ilişkin özel düzenlemeler vardır.²⁸¹ Onun öncesinde ise, 67.maddede seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı yer almıştır. 1982 Anayasası siyasi özgürlükler konusunda da özgürlükçü bir yaklaşımı ve demokratik katılımı esas almamış, “vatandaşların hem

²⁸⁰ÖZBUDUN, E, 2003, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.87

²⁸¹GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 198

seçme seçilme hem de siyasi faaliyette bulunma haklarını ciddi ölçülerle sınırlamıştır.²⁸².

1982 Anayasası tıpkı 1961 Anayasası gibi Anayasa metninde siyasi partilerle ilgili düzenlemelere yer vermiştir. Siyasi partilerle ilgili düzenlemelerin ana hatları Anayasada belirtilerek, ayrıntılı düzenlemeler yasaya bırakılmıştır.

1982 anayasası yürürlüğe girdikten sonra 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlüğe girmiştir. 124 madde, 7 ek madde ve 19 geçici maddeden oluşan bu kanunun birinci maddesi, kanunun amacını belirtmektedir. Söz konusu maddeye göre, “bu kanunun amacı, siyasi partilerle ilgili esasları düzenlemektir.” İkinci maddesi ise kanunun kapsamını belirtmektedir; “ bu kanun, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri kapsar.”

b. Seçme ve Seçilme Özgürlüğü

1982 Anayasası’nın 67. Maddesine göre; “vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir.” Dolayısıyla vatandaşlar, isterlerse bağımsız olarak tek başlarına siyasi faaliyette bulunabilecekleri gibi, isterlerse de bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunabileceklerdir. O halde siyasi partilerin temelinde, vatandaşların sahip olduğu “siyasi faaliyette bulunma hakkı”nın bulunduğunu söyleyebiliriz. ²⁸³

Aynı maddenin ikinci fıkrasında 1995 yılında değişiklik yapılmadan önce, “seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır” denilmekteydi. 1995 yılında yapılan değişiklik sonrasında ise, yine aynı değişiklikle yurt dışında bulunan vatandaşlara da oy kullanma yolu açılması nedeniyle, “seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm

²⁸²ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s. 209-210

²⁸³GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.198

esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Ancak yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler". Şeklinde düzenlenmiştir.

67. maddede 1995 yılında yapılan değişiklik sonrası seçmen yaşı on sekiz olarak belirtilmiş ve "on sekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir" diyerek ifade etmiştir. 1982 Anayasasının ilk halinde seçmen yaşı yirmi bir olarak düzenlenmiş, 1987 yılında yapılan ilk değişiklikle yirmi yaş sınırı getirilmişti.

67.maddenin devamında, oy kullanamayacak olanlar sayılmıştır. Bu maddenin ilk hali, "silah altında bulunan er ve erbaşılar, askeri öğrenciler, ceza ve tevkif evlerinde bulunan tutuklular ve hükümlüler oy kullanamazlar" şeklindeydi. 1995 ve 2001 yıllarında yapılan değişiklik ve eklemelerle madde metninin son hali, "silah altında bulunan er ve erbaşılar ile askeri öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar. Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde oy kullanılması ve oyların sayım ve dökümünde seçim emniyeti açısından alınması gereken tedbirler Yüksek Seçim Kurulu tarafından tespit edilir ve görevli hâkimin yerinde yönetim ve denetimi altında yapılır" şeklindedir.

Aynı maddeye, ilki 1995 yılında ikincisi ise 2001 yılında olmak üzere iki fıkra eklenmiştir. 1995 yılında eklenen fıkra "seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir" şeklindeyken 2001 yılında eklenen fıkra "seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz" şeklindedir.

1982 Anayasası'nın siyasi partileri düzenleyen 68 maddesinde 1995 yılında 4121 sayılı yasa ile değişiklik yapılmadan önce madde başlığı, "parti kurma, partilere girme ve partilerden çıkma" şeklindeydi. Değişiklik sonrasında maddenin başlığı "parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma" olmuştur. Değişiklikler sonrasında söz konusu madde metni: " vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek

için on sekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir. 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 11.maddesinde siyasi partilere üye olma konusunu ayrıntılarıyla düzenlemektedir. Bu maddeye göre;” on sekiz yaşını dolduran, medeni ve siyasi hakları kullanma ehliyetine sahip bulunan her Türk vatandaşı bir siyasi partiye üye olabilir.” 68. maddenin ikinci fıkrasına göre; “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.” Siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olmasının doğal bir sonucu olarak, vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptirler. Maddenin ilk halinde, partilere üye olma yaşı, yirmi bir yaşın ikmaliyken, seçmen yaşının düşürülmesine paralel olarak, 1995 Anayasa değişikliği ile partilere üye olma yaşı da on sekize düşürülmüştür.²⁸⁴

Anayasa’nın 68. Maddesinde yer alan, siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu ifadesi 2820 sayılı kanunun dördüncü maddesinde belirtilmiştir. Ayrıca Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak çalışacakları ifade edilmiştir.

c. Siyasi partilerin kurulması

68.maddenin üçüncü fıkrasına göre “Siyasi partiler, önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler.” Görülüyor ki, parti kurulmasını önceden izin alma şartına bağlayacak bir kanun, Anayasaya aykırı olacaktır. Anayasa siyasi partilerin kurulabilmesi için önceden izin almalarına gerek olmadığını belirtmekle beraber etkinliklerini Anayasa ve kanun hükümlerine bağlı kılmıştır. Başka bir deyişle siyasi partiler Anayasa ve yasanın sınırlarını belirlediği alanda, izin verdiği oranda etkinlikte bulunabileceklerdir.²⁸⁵ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu da 8. Maddesinde, siyasi partilerin kendisinin öngördüğü bildiri ve belgelerin İçişleri Bakanlığı’na verilmesiyle tüzel kişilik kazanacağını öngörmektedir. Yine aynı maddeye göre, “bilgi ve belgelerin alındığı anda, İçişleri Bakanlığı’nca bir alındı belgesi verilir.”

²⁸⁴ÖZBUDUN, E, 2003, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.87

²⁸⁵ALİEFENDİOĞLU, Y, Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg16/aliefendioglu.pdf

İçişleri Bakanlığı'nın bir partinin kuruluşuna izin vermemesi veya kuruluşunu engellemesi veya belgelerin alındığına ilişkin alındı belgesini vermemesi mümkün değildir. İçişleri Bakanlığı'nın partinin kurulmasında bir eksiklik veya hukuka aykırılık olup olmadığını denetlemesi de mümkün değildir.²⁸⁶

Partilerin serbestçe faaliyette bulunabilmeleri kural olmakla birlikte, Anayasamız, bu kuralı istisnasız olarak kabul etmemiş ve parti faaliyetlerine bazı sınırlar getirmiştir. Bunların bir kısmı partilerin izleyebilecekleri siyasal amaçlara, bir kısmı da onların örgütlenme ve çalışmalarına ilişkin bulunmaktadır.²⁸⁷ Siyasi partilerin amaçlarına ilişkin yasaklar 68.maddenin dördüncü fıkrasında belirtilmiştir. "Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez."

d. Siyasi partilerin örgütlenmesi

Siyasi partilerin örgütlenmesine ilişkin yasaklar ise 68. Maddenin beş, altı ve yedinci fıkralarında ve 69. maddede belirtilmiştir. 68.maddedeki bu fıkralara göre, "hâkimler ve savcılar, Sayıştay dâhil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, silahlı kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar." Ayrıca "yükseköğretim elemanlarının siyasi partilere üye olmaları ancak kanunla düzenlenebilir. Kanun bu elemanların, siyasi partilerin merkez organları dışında kalan parti görevi almalarına cevaz veremez ve parti üyesi yükseköğretim elemanlarının yükseköğretim kurumlarında uyacakları esasları belirler." "Yükseköğretim öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerine ilişkin esaslar kanunla düzenlenir."

²⁸⁶GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.200

²⁸⁷ÖZBUDUN, E, 2003, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.88

1982 Anayasasının hazırlanması sürecinde Danışma Meclisi'nin 77.maddesi 68. Madde olarak düzenlenmiş ve maddeye ilave edilen bir fıkra ile siyasi partilerin kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde yan kuruluşlar meydana getiremeyecekleri, vakıf kuramayacakları ve yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamayacakları hükmü eklenmiştir.²⁸⁸ Bu hüküm 1995 tarih ve 4121 sayılı yasa ile Anayasada yapılan değişikliğin ardından madde metninden kaldırılmıştır.

1982 Anayasası'nda siyasi partilerin örgütlenmelerine ilişkin düzenlemelere 69. Maddede de yer verilmiştir. Siyasi partilerin uyacakları esaslar başlığını taşıyan madde, siyasi partilerin faaliyetlerini yürütürken ve teşkilatını oluştururken hangi esaslara uymaları gerektiğini ve bu esaslara uyulmaması halinde siyasi partiler hakkında hangi yaptırımların uygulanacağını düzenlemiştir. Bu maddede 1995 ve 2001 yıllarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu maddenin birinci fıkrasına göre; “ siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur. Bu ilkelerin uygulanması kanunla düzenlenir.”

1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partilerin ilçe teşkilatından daha alt birimlerde teşkilatlanmasına izin vermemekteydi. Oysa 2820 sayılı kanunun yedinci maddesi ilçe teşkilatı altındaki birimleri de düzenlemiştir. Bir belde teşkilatı öngörmüştür. Buna göre; “ siyasi partilerin teşkilatı; merkez organları ile il, ilçe ve belde teşkilatlarından; Türkiye Büyük Millet Meclisi Grubu ile il genel meclisi ve belediye meclisi gruplarından ibarettir.”

e. Siyasi partilerin tanımı ve unsurları

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partilerin tanımını üçüncü maddede yapmıştır. “siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzelkişiliğe sahip kuruluşlardır.” 1965 tarih ve 648 sayılı

²⁸⁸AKAD, M- DİNÇKOL, A, 2007, 1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi Kararları, Der Yayınları, İstanbul, s.458

Siyasi Partiler Kanunundan farklı olarak, siyasi partilerin parti programlarında belirledikleri milli iradeyi oluşturacak çalışmaları yürütmek için ülke çapında faaliyette bulunabileceğini belirtmiştir. Ayrıca 648 sayılı kanunda siyasi partilerin tüzelkişiliği ile ilgili bir ifade yer almazken, 2820 sayılı kanun, siyasi partileri tüzelkişiliğe sahip kuruluşlar olarak tanımlamıştır.

Bu tanımda şu noktaların altını çizebiliriz: siyasi partilerin amacı milli iradenin oluşmasını sağlamaktır. Burada 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu milli iradeden bahsediyorsa da bu konuda siyasi partilerin amacının siyasi iktidarı kısmen veya tamamen ele geçirmek olduğunu söylemek daha doğru olur. Bunun yanında, siyasi partiler bu amaçlarına herhangi bir yolla değil, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla ulaşacaklardır. Siyasi partilerin faaliyet alanı sadece belirli bir bölge değil, bütün ülkedir. Bu unsurlardan hareketle, siyasi partileri, seçim yoluyla siyasi iktidarı kısmen veya tamamen ele geçirme amacı güden, ülke çapında faaliyette bulunan tüzel kişiler olarak tanımlayabiliriz.²⁸⁹

Siyasi partilere üye olma ile ilgili hükümler 2820 sayılı kanunda, 1982 Anayasası'nın 68. Maddesi ile paralel şekilde düzenlenmiştir. 2820 sayılı kanunun beşinci maddesine göre; “vatandaşlar siyasi parti kurma hakkına sahiptir. Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlar çerçevesinde, önceden izin almaksızın serbestçe kurulurlar.”

2820 sayılı kanunun üye olma ve üyelikten çekilme hakkını düzenleyen altıncı maddesi, ilk iki fıkrası bakımından 648 sayılı kanun ile aynı düzenlemeyi getirmiştir. Bu hükümler; “ her Türk vatandaşı, kanunda ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre siyasi partilere üye olma ve dilediği anda üyelikten çekilme hakkına sahiptir.” “kimse, aynı zamanda birden fazla siyasi partinin üyesi olamaz, aksi halde üyelik sıfatı bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılır.” Şeklindedir. Bu hükümlere ek olarak 2820 sayılı kanunla getirilen diğer bir düzenleme; “ kimse, bir partinin birden fazla teşkilat birimine üye kaydolamaz, aksi halde son kayıt tarihinden önce yapılmış olan üyelik kayıtları geçersizdir.” Şeklindedir.

²⁸⁹GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.197

f.Siyasi partilerin amacı

Siyasi partiler, sivil toplumla devlet kurumları arasında köprü oluşturan, bu nitelikleri itibariyle de bazı açılardan özel hukuk tüzel kişilerine, bazı açılardan da kamu hukuku tüzel kişilerine benzeyen, kendine özgü kuruluşlardır. Siyasal partilerin bu yarı-kamusal niteliği, birçok Batı demokrasisinde siyasal partilere devlet bütçesinden yardımda bulunulmasına neden olmuştur.²⁹⁰

Özellikle demokrasilerde siyasi iktidar, siyasi partiler arasındaki yarışma ile belirlenmektedir. Bu yarış ise günümüzde büyük ölçüde para ile olmaktadır. Yeterli parası olan zengin partilerin yeterli parası olmayan partilere oranla bu yarışta başarılı olma ihtimali yüksektir. Bu ise siyasi iktidarın halkın iradesiyle değil, parayla belirlenmesi anlamına gelir ki, bunu demokrasiyle bağdaştırmak oldukça zordur. Diğer yandan siyasi partilerin gelir ve giderlerinin açıkça düzenlenmesi, gerektiğinde bunlara gelir sağlanması, gerektiğinde bu gelirlerin sınırlandırılması ve keza gelir ve giderlerin sıkı bir şekilde denetlenmesi lazımdır. İşte bu nedenle gerek Anayasamızda, gerekse 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunumuzda siyasi partilerin gelir ve giderlerine ilişkin pek çok hüküm vardır.²⁹¹

1961 Anayasası'nın ilk düzenlemesinde, partilere yapılacak devlet yardımı ile ilgili hüküm bulunmamaktadır. 1961 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan değişiklikle Anayasa'nın 56'ncı maddesine siyasi partilere yapılacak devlet yardımı son fıkra olarak eklenmiştir. Aynı şekilde 1982 Anayasası ilk halinde partilere devlet yardımından söz etmemiştir. Ancak Siyasi Partiler Kanunu'na 1984 tarih ve 3032 sayılı kanunla eklenen bir maddeyle bu yardımın yapılması düzenlenmiştir. Anılan hüküm daha sonra 1987 tarih ve 3349 sayılı ve 1988 tarih ve 3470 sayılı yasalarla değişikliğe uğramıştır. Her iki değişiklik, partiler arasında eşitsizlik yaratıldığı gerekçesiyle iptal davasına konusu olmuş, ancak Anayasa Mahkemesi bu istemleri yerinde bulmamıştır.²⁹²

²⁹⁰ÖZBUDUN, E, 2003, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.96

²⁹¹GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.201

²⁹²ÖZBUDUN, E, 2003, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s. 96

1982 Anayasası'nın 68. Maddesine 1995 yılında eklenen 8.fıkra ile siyasi partilere yapılacak devlet yardımı düzenlenmiştir. Söz konusu fıkra; “ siyasi partilere, Devlet yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir.”

Siyasi partilere bağış yapılması özel önem taşır ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 66.maddesine göre gerçek ve tüzel kişilerin her birinin bir siyasi partiye aynı yıl içerisinde iki milyar liradan fazla kıymette aynı veya nakdi bağışta bulunması veya yayınları kullandırması yasaktır. Ayrıca siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden herhangi bir suretle aynı veya nakdi yardım ve bağış alamazlar. Keza, merkezi idare bütçesi kapsamındaki kuruluşların, mahalli idarelerin, kamu iktisadi teşebbüslerinin, özel kanunla veya özel kanunla verilen yetkiye dayanarak kurulmuş bankalar ve diğer kuruluşların, sermayesinin bir kısmı devlete veya diğer kamu kurumlarına ait müesseselerin siyasi partilere bağış yapması yasaktır. Bununla birlikte kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları ile bunların üst kuruluşları, dernekler vakıflar ve kooperatifler, özel kanunlarında yer alan hükümlere uymak koşuluyla siyasi partilere maddi yardım ve bağışta bulunabilirler. (SPK, m.66)²⁹³

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 116.maddesinin ilk fıkrasına göre, Siyasi Partiler Kanununun hükümlerine aykırı olarak bağışta bulunan kimse ve bağışı kabul eden parti sorumlusu, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Diğer yandan yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır (Anayasa m. 69/10). Ayrıca 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yabancıların yardım veya bağış kabul eden parti sorumlusu veya aday veya aday adayının bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmasını öngörmektedir.²⁹⁴

²⁹³GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.202

²⁹⁴GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.203

Yine 69. Madde yer alan düzenlemeye göre;“ siyasi partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gereklidir. Bu kuralın uygulanması kanunla düzenlenir.” (69/3) Bu kanun 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunudur. 2820 sayılı kanunun 61.maddesinde siyasi partilerin değişik gelir kalemleri sayılmış ise de bu gelirlerden en önemli ikisi, siyasi partilere yapılan devlet yardımı ve özel gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılan bağışlardır.²⁹⁵ Siyasi partilerin Anayasa Mahkemesinin mali denetimine tabi oldukları 1982 Anayasasının ilk şeklinde de belirtilmiş olmakla beraber, 1995 tarihli Anayasa değişikliği ile bu konu daha ayrıntılı düzenlenmiştir.²⁹⁶

2820 sayılı kanunun EK 1.maddesinde siyasi partilere yapılacak Devlet yardımının ayrıntıları düzenlenmiştir. Bu maddenin ilk fıkrasına göre, Yüksek Seçim Kurulunca son milletvekili genel seçimlerine katılma hakkı tanınan ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 33.maddesindeki genel barajı aşmış bulunan siyasi partilere, Hazineden ödenmek üzere o yılki genel bütçe gelirleri (B) Cetveli toplamının beşbinde ikisi oranında ödenek mali yıl için konur.

7 Ağustos 1988 tarih ve 34709 sayılı Kanunla 2820 sayılı Kanunun EK 1. maddesine eklenen bir fıkra ile milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %7’sinden fazlasını alan siyasi partilere de devlet yardımı yapılması öngörülmüştür.²⁹⁷ Aynı fıkra üzerinde 2 Mart 2014 tarih ve 6529 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonrası oran %3 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bugün son milletvekili genel seçimlerinde %3’nin üstünde oy almış siyasi partilere devlet tarafından mali yardım yapılır.²⁹⁸ Ayrıca 2820 sayılı kanunun yine EK 1. Maddesinde “bu madde uyarınca yapılacak yardımlar sadece parti ihtiyaçları veya parti çalışmalarında kullanılır” şeklinde yapılan düzenleme ile devlet yardımının ilkeleri de belirlenmiş olmaktadır.

²⁹⁵GÖZLER, K, a.g.e, s.201

²⁹⁶ÖZBUDUN, E, 2003, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.92

²⁹⁷GÖZLER, K, a.g.e, s.201

²⁹⁸2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun geçici 16.maddesine göre, TBMM’de en az 3 veya 10 milletvekili bulunan partilere de devlet yardımı yapılması öngörülmüştü. Geçici 16.madde 29 Nisan 2005 tarih ve 5341 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Siyasi partiler iktidara sahip olmak amacıyla birbirleriyle rekabet ederken, bu rekabet sürecinin hemen her aşamasında finansmana ihtiyaç duyarlar. Siyasetin finansmanı kavramı, hem siyasal etkinliklerde bulunmak üzere siyasi partilere ve adaylara sağlanan bağış gibi parasal destekleri, hem de kaynağıyla birlikte bu etkinliklerde yapılan giderlerin amaç ve araçları ile şeklini kapsamaktadır. Siyasi partiler, etkinliklerini yerine getirebilmek için parti kaynaklarının dışındaki mali kaynaklara da ihtiyaç duymaktadır.²⁹⁹

Siyasi partiler, siyasi iktidarı ele geçirmeyi amaçlar ve nihayetinde yasama organı ve hükümet üyeleri siyasi partiler aracılığıyla belirlendiği için bunların gelir ve giderlerinin sıkı bir şekilde denetlenmesi gerekir.³⁰⁰ Anayasamızın 69.maddesinin üçüncü fıkrasına göre “Anayasa Mahkemesince siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun tespiti, bu hususun denetim yöntemleri ve aykırılık halinde uygulanacak yaptırımlar kanunda gösterilir. Anayasa Mahkemesi bu denetim görevini yerine getirirken Sayıştay’dan yardım sağlar. Anayasa Mahkemesinin bu denetim sonunda vereceği kararlar kesindir.”

Bir an için siyasi partilerin her türlü mali desteği kabul ettiklerini, bu konuda herhangi bir sınırlama olmadığını düşünelim. Böylesi bir durumda siyasi partilerin toplumsallıklarının zayıflayarak belirli çevrelerin eline geçmesi ve bunun beraberinde, bu partiler iktidara geldiğinde, kamu görevlerine yapılacak atamalardan çıkarılacak kanunlara kadar bir dizi hayati aşamada partilere oldukça yüklü yardımlarda bulunmuş olan bu belirli çevrelerin söz sahibi olması kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla siyasal sistemin meşruiyeti tartışmalı hale gelir, demokratik ideal ve teamüller ciddi yara alır. Siyasal yozlaşmanın gelişip yayılması ile siyasi partilerin finansmanında görülecek usulsüzlükler arasında bire bir ilişki bulunmaktadır. Bir ülkede yolsuzlukları önlemek için, ilk başta el atılacak yer siyasi partilerinin finansmanını şeffaf, adil ve denetlenebilir standartlara kavuşturmadır.³⁰¹

²⁹⁹TÜRKÖNE, M, 2003, Siyaset, Lotus Yayınları, Ankara, s.282

³⁰⁰GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.203

³⁰¹TÜRKÖNE, M, a.g.e, s.284-285

g. Siyasi partilerin denetimi

Mali denetimin nasıl yapılacağı 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 74 ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. “siyasi partilerin genel başkanları, bir yılın karara bağlanarak birleştirilmiş bulunan kesin hesaplarını Anayasa Mahkemesine izleyen yılın Haziran ayına kadar gönderir (m.74). Anayasa Mahkemesi, kesin hesaplara ait bilgilerin belgelendirilmesini siyasi partilerden her zaman isteyebilir (m.75). Anayasa Mahkemesi denetimi evrak üzerinde yapar (m.75). Bu denetimi, Sayıştay’dan yardım sağlanarak hazırlatacağı raporlar üzerinden yapabileceği gibi, siyasi partilerin genel merkezlerinde ve mahalli teşkilatlarında doğrudan doğruya veya kendi üyeleri arasından görevlendireceği bir naip üye veya mahallin en kıdemli adli veya idari yargı hâkimi niyabetinde yaptıracağı inceleme ve araştırmalar üzerinden de yapabilir. Bu maksatla yeminli bir bilirkişi görevlendirebilir.

69.maddenin devamında siyasi partilerin belirlenen esaslara uymamaları halinde karşılaşılabilecek yaptırımlar belirtilmiştir. 69.maddede ifade edilen bu hükümleri tek tek belirtecek olursak; “siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır.”

“Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68.maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir.” (69/5)

“Bir siyasi partinin 68. Maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir. Bir siyasi parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.” (69/6)

“Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.” (69/7)

“Temelli kapatılan bir parti başka bir ad altında kurulamaz.” (69/8)

“Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dâhil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar.” (69/9)

“Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır.” (69/10)

“Siyasi partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasi partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir.” (69/11)

Anayasadaki bu düzenlemelere ek olarak, Siyasi Partiler Kanununun 96.maddesinde siyasi partilerin örgütlenmelerine ilişkin yasaklar düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre; “Anayasa Mahkemesince temelli kapatılan veya siyasi parti siciline kayıtlı bulunan siyasi partilerin isimleri, amblemleri, rumuzları, rozetleri ve benzeri işaretleri başka bir siyasi partice kullanılamayacağı gibi, daha önce kurulmuş Türk Devletlerine ait topluma mal olmuş bayrak, amblem ve flamalar da siyasi partilerce kullanılamaz. Kurulacak siyasi partiler Anayasa Mahkemesince kapatılan siyasi partilerin devamı olduklarını beyan edemez ve böyle bir iddiada bulunamazlar. Komünist, anarşist, faşist, teokratik, nasyonal sosyalisti din, dil, ırk, mezhep ve bölge adlarıyla veya aynı anlama gelen adlarla da siyasi partiler kurulamaz veya parti adında bu kelimeler kullanılamaz”.

1982 Anayasası siyasi özgürlükler konusunda da özgürlükçü bir yaklaşımı esas almamış, sınırlı bir demokrasi kurmak istemiştir. 1995 ve 2001 yıllarında yapılan değişikliklerle siyasi partiler rejimi bir ölçüde yumuşatılmış olmakla beraber, parti yasakları hala çoktur ve parti kapatmak kolaydır. Siyasi haklar ve siyasi partilerle ilgili bu kısıtlayıcı düzenlemenin arkasında, Anayasaya hakim olan demokrasi korkusu yatmaktadır. Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak nitelenmelerine rağmen, siyasi yarışma bir kısım partiler kategorik olarak kapatılmış ve kurulması caiz görülenler de oldukça sınırlı bir alanda faaliyet göstermeye mecbur bırakılmıştır. Sınırlı bir demokrasinin öngörülmüş olduğu şuradan da bellidir ki, herkesin “ bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni” ile kayıtlı olduğu Anayasa’nın daha Başlangıç kısmında vurgulanmıştır.³⁰²

Bu felsefeye ve onun sonucu olan Anayasal ilkelere aykırılık nedeniyle 1982 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi pek çok kapatma kararı vermiştir. Bu durum, siyasette çoğulculuğa, serbest rekabete aykırı olduğu kadar, Türkiye’nin resmen üye adayı olduğu Avrupa Birliği’nin standartlarına da ters düşmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir istisnaya, Türk Anayasa Mahkemesi’nin ideolojik nedenlerle parti kapatmasının, kendisine ulaştığı her defasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’yle bağdaşmaz olduğuna karar vermiştir. Bu konudaki istisna ise, Refah Partisi’nin kapatılmasıyla ilgilidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 31 Temmuz 2001 tarihinde verdiği kararda Türkiye’yi bu konuda haksız bulmamıştır.³⁰³

2.6.4. Venedik Komisyonu

Avrupa Birliği’nin siyasi partilere müeyyide uygulanması hakkındaki standartlarının iki ana referansı bulunmaktadır: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin içtihatları ve Venedik Komisyonu kararları. Her ikisinin de özü şudur: fikir ve örgütlenme özgürlükleri demokrasinin temelini oluşturur.³⁰⁴

³⁰²ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.209-212

³⁰³ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.167

³⁰⁴ERDOĞAN, M, a.g.e, s.167

Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu ya da daha çok bilinen adıyla Venedik Komisyonu, Avrupa Konseyi'nin anayasal konularda danışma organıdır. 1990 yılında 18 Avrupa ülkesinin taraf olduğu bir anlaşma ile kurulmuştur. Türkiye kuruluşundan bu yana (10.05.1990) Komisyonun üyesidir.³⁰⁵

Avrupa Birliği'nin siyasi partilere ilişkin normları özgürlükçüdür. Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'nin isteği üzerine, Venedik Komisyonu tarafından hazırlanan “ Siyasi Partilerin Yasaklanması, Kapatılması ve Benzer Önlemler Hakkında Temel İlkeler” başlığını taşıyan rapor, bu alanda Türkiye'nin de önünde duran standartları göstermektedir.³⁰⁶ Siyasi partiler örgütlenme özgürlüğünü kullanan örgütler içinde demokrasi bakımından en vazgeçilmez kuruluşlardır; bunlar aynı zamanda kolektif ifade araçları niteliğindeki organizasyonlardır.

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'nun Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu raporunda da siyasi partileri sınırlayıcı ve gereğinde yasaklayıcı ilkeler şöyle sıralanmıştır: “şiddet övgüsü (ırkçılık, yabancı düşmanlığı, hoşgörüsüzlük.) parti yasaklama ve kapatma nedenidir; ancak bu önlemler orantılılık, ülke durumunun hesaba katılması gibi nedenlere bağlıdır. Şiddete başvurmayan ama anayasal sistemi değiştirmek isteyen partiler ya da parti yönetimleri tarafından benimsenmeyen üye beyanları partiyi bağlamamalıdır. Ancak ırkçılık ya da hoşgörüsüzlük korunma görmemelidir.”³⁰⁷

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) İzleme Komitesi, 15Eylül 2008 tarihinde Venedik Komisyonu'ndan Türkiye'deki siyasi partilerin yasaklanmasına ilişkin anayasal ve yasal hükümleri incelemesini talep etmiştir. Komisyon, bu talep ile kendisine verilen görevin T.C. Anayasasındaki ve mevzuatındaki siyasi partilerin yasaklanmasına ve kapatılmasına ilişkin kuralların Avrupa'nın demokrasi standartlarına, hukuk devleti ilkelerine ve Avrupa İnsan

³⁰⁵BMM Araştırma Merkezi Müdürlüğü, “ https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf”

³⁰⁶TÜRKÖNE, M, 2003, Siyaset, Lotus Yayınları, Ankara, s. 288

³⁰⁷TANÖR, B, YÜZBAŞIOĞLU, N, 2004, 1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul, s.174

Hakları Sözleşmesinde (AİHS) öngörülen insan haklarına uygun olup olmadığını incelemek ve değerlendirmek olduğunu kabul etmiştir.³⁰⁸

Bu görüş, üç unsuru kapsayacaktır: Siyasi partilerin yasaklanmasını ve kapatılmasını düzenleyen “Avrupa standartlarının” gözden geçirilmesi. T.C. anayasası ve mevzuatında siyasi partilerin yasaklanması ve kapatılmasına ilişkin mevcut düzenlemelerin genel olarak incelenmesi. Avrupa standartlarına uygunluk açısından Türk kurallarının reformuna ihtiyaç olup olmadığı hususunun değerlendirilmesi.³⁰⁹

Venedik Komisyonu, 2004 yılında anayasanın 90. Maddesinin beşinci fıkrasında yapılan değişiklikle uluslararası insan hakları sözleşmelerine, ulusal kanunlar karşısında üstünlük tanınmasını bir teşvik olarak görmüş, önemli bir adım olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte, “68. Maddenin dördüncü fıkrası ve Siyasi Partiler Yasasında, siyasi partilerin anayasallığına ilişkin uzun bir maddi kriter listesi bulunmaktadır ve bu liste AİHM ve Venedik Komisyonu tarafından meşru olarak kabul edilen kriterlerin ötesindedir. Parti yasaklama veya kapatma davalarını başlatma süreci, Avrupa ülkelerine nazaran daha keyfi ve daha az demokratik kontrole tabi bir süreçtir. Başka hiç bir Avrupa ülkesinde bulunmayan şekilde parti kapatma kurallarını düzenli olarak uygulama geleneği mevcuttur ve bu da bu tedbirin uygulamada olağanüstü bir tedbir olarak görülmediğini ancak anayasanın yapısal ve işleyen bir parçası olduğunu göstermektedir.” Anayasanın 68. ve 69. Maddelerinin hükümlerinin ve Siyasi Partiler Yasasının ilgili hükümlerinin bir bütün olarak AİHM tarafından yorumlandığı şekliyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. Maddesine ve Venedik Komisyonunun 1999’da kabul ettiği ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından onaylanan kriterlere uymayan bir sistem oluşturduğu düşüncesindedir.³¹⁰

³⁰⁸TBMM Araştırma Merkezi https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf, s.16

³⁰⁹TBMM Araştırma Merkezi https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf, s.17

³¹⁰TBMM Araştırma Merkezi https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf, s.43

Müdürlüğü, “

Müdürlüğü, “

Müdürlüğü, “

Bir demokraside siyasi partilere getirilebilecek tek makul yasak, şiddeti teşvik etmeleri veya bizzatihi şiddet örgütü haline dönüşmeleridir. Bundan dolayı, barışçı yöntemlerden ayrılmamak kaydıyla siyasi partiler her düşüncüyü savunabilir, her öneride bulunabilirler.³¹¹ Demokrasiyi geliştirmek ve kökleştirmek için işe başlanacak yer siyasi partiler olacaktır.³¹²

³¹¹ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.167

³¹²TÜRKÖNE, M, 2003, Siyaset, Lotus Yayınları, Ankara, s.253

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLERE İLİŞKİN YASAKLAR ve SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI

3.1. Siyasi Parti Özgürlüklerine Genel Bakış

Siyasi partiler, bireyci liberal demokrasi esasının hâkim olduğu dönemde, bireycilik anlayışı ile çeliştiği için, uzun bir süre tanınmama ve yasaklama ile karşılaşmıştır. Bireyci liberal demokrasiden çok partili liberal demokrasiye, partilerin liberal devletin esaslı unsurlarından birisi olduğu anlayışına geçildiği dönemde, siyasi partilerin etkinliklerinin herhangi bir zarar vücuda getirebileceği düşünülmemiştir ve bu anlayışın etkisiyle de yasaklama konusu gündeme gelmiştir.³¹³ Birinci ve ikinci dünya savaşları arasında yaşanan Faşizm ve Nazizm, sonrasında gelen İkinci Dünya Savaşı, savaş sonrası kutuplaşmalar ve soğuk savaş partilerin etkinliklerinin bütün bir ülke genelini etkileyecek oluşu sebebiyle, siyasi partilerle ilgili hukuki düzenlemelerin ve yasaklamaların gündeme gelmesine neden olmuştur.

Demokrasilerin de kendine mahsus birtakım şartları, kendine has gerekleri vardır. Ayrıca demokrasinin gerçekleşmesini sağlamada birtakım güçlükler de söz konusudur. Bu güçlükler, kamu hukuku ve siyaset bilimi alanında, birey ve gruplarına hürriyeti yok etme hürriyetinin tanınıp tanınmamasıyla da yakından ilgilidir. Doktrinde hürriyetlerin nimetlerinden, onun düşmanlarının da yararlanması gerektiği fikrini savunanlar fikir hürriyetini temel alırlar. Siyasi partiler de, düşünceyi ifade hürriyetinin araçlarından birisi olduğundan, bu hürriyet anlayışı, siyasi partiler için de geçerlidir.³¹⁴

Hukuk devletini karakterize eden ne cebir kullanma gücü ve bu husustaki tekeldir, ne de egemenliktir. Hukuk devletinde güçlü olduğu için haklı da olmak yoktur. Gücü ancak haklı ve meşru amaçlar için kullanabilmek vardır. Hukuk devleti daha pratik olarak devletin faaliyetlerini sıkı kurallara bağlamayı öngörür.

³¹³KÜÇÜK, A, 2005, Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, s.117

³¹⁴KÜÇÜK, A, a.g.e, s.118

Kurallar çerçevesinde yönetim ilkesinin uygulanması kişiler için güvence sağlar. Çünkü bu ilke sayesinde kişiler, devlet adına yetki kullanan makam ve mercilerin neleri, hangi şartlarda ve nasıl yapabileceklerini önceden bilebilirler. Devletin keyfi davranmayacağını önceden bilmek yurttaşlara sağlanabilecek en büyük güvencelerden biridir.³¹⁵

Demokratik rejimlerde siyasi partiler güvenceye kavuşturulmuş ve serbest bir biçimde faaliyette bulunmaları temel ilke olarak kabul edilmiş olsa bile, yine demokrasinin işleyebilmesi için, parti faaliyetlerinin sınırlandırılması ve giderek partilerin yasaklanması ya da kapatılması mümkün olmuştur.³¹⁶ Siyasi partilerin faaliyetlerinin sınırlandırılması ile ilgili iki görüş kendini göstermektedir. Bunlardan bir tanesi, geniş bir düşünce özgürlüğü ve buna bağlı olarak her bir düşünce ile ilgili örgütlenme özgürlüğünün de tanınması gerektiğini belirten klasik liberal görüştür. Diğer ise, iktidara geldikleri zaman, demokrasi dışına çıkacakları düşünülen siyasi partilere karşı önlem alınması gerektiğini ifade eden militan demokrasi anlayışına bağlı görüştür. Bu iki görüşten militan demokrasi anlayışına yakın bir görüş³¹⁷, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne de yansımıştır. Sözleşmenin 17.maddesi, burada tanınan hak ve özgürlükleri kullanarak bunları yok etme girişiminde bulunmayı yasaklamaktadır.

3.2. 1982 Anayasası'na Kadar Siyasi Parti Yasakları

3.2.1. Osmanlı Dönemi Siyasi Parti Yasakları

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan ilk siyasal amaçlı örgütler, 19.yüzyılda ulusal bağımsızlık amacıyla kurulmuş olan ihtilal örgütleriydi. Doğal olarak bu örgütlerin faaliyetleri gizlilik esaslarına dayanmaktaydı. I. Meşrutiyet öncesi Türkler tarafından kurulan ve anayasal bir yönetim için mücadele eden siyasal amaçlı örgütler de parlamentonun ve seçim mekanizmasının olmadığı bir

³¹⁵ERDOĞAN, M, 2012, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.185

³¹⁶BULUT, N, siyasal Parti Yasakları ve Son Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Ergun ÖNEN'e Armağan, s.535

³¹⁷BULUT, N, siyasal Parti Yasakları ve Son Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Ergun ÖNEN'e Armağan, s.535

ortamda faaliyetlerini gizli olarak yürütmüşler ve modern anlamda siyasi parti niteliği taşımamışlardır.³¹⁸

I. Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkan dernek, komite gibi oluşumlar tam anlamıyla siyasi parti özelliği taşımamaktadır ve daha çok dönemin gizli örgüt oluşumlarını yansıtmaktadır. Bu oluşumlar çoğunlukla yönetime karşı bir fikir örgütlenmesi şeklindedir ve azınlık vatandaşları bu örgütler içinde yer almaktadırlar. Bu oluşumlarda hiçbir şekilde seçme-seçilme ve siyasi anlamda yönetime talip olma kavramı gündeme gelmemiştir.³¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1909 tarihinde çıkarılan 353 sayılı Cemiyetler Kanunu yürürlükteydi ve bu kanunun 4. Maddesine göre “Kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanlar ile siyasi cemiyetler teşkili memnudur”. Yani siyasi parti niteliğinde cemiyetlerin kurulması yasaktır. Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk Anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi, dernek özgürlüğünü tanıımıyordu. 16 Ağustos 1909 tarihli ve 353 sayılı yasanın çıkmasının ardından 21 Ağustos 1909 tarihinde Anayasaya 120.madde eklenmiş ve dernek kurma hak ve özgürlüğü Anayasal güvence altına alınmıştır. Kanun-i Esasi bir parlamento öngörmüş ve parlamentonun bir kanadı için sınırlı da olsa seçim yoluyla temsil yöntemi benimsemiş olsa bile derneklerin, dolayısıyla da siyasi partilerin örgütlenmesine izin vermiyordu. Dolayısıyla bu dönemde siyasal amaçlı örgütler gizlilik esasına dayalı olarak kurulup faaliyet göstermek zorunda kalmışlardır.

Nitekim Kanun-i Esasi’nin 120. maddesinde “Kanun-ı Mahsusuna tebaiyet şartıyla Osmanlılar Hakk-ı içtimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye’nin tamamıyet-i mülkiyesini ihlal ve şekl-i meşrutiyet ve hükümet-i tağyir ve Kanun-u Esasi ahkâmı hilafında hareket ve anâsır-ı Osmaniye’yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim veya ahlâk ve âdab-ı umumiyye mugayir cemiyetler teşkili de memnudur”. Şeklinde düzenlenmiştir. II. Meşrutiyet yıllarında siyasi partiler için

³¹⁸TEZİÇ, E, Siyasi Partiler, s. 27; TİKVEŞ, Ö, 1982, Anayasa Hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İzmir, s.445-446

³¹⁹MERT, Y, L, 2008, Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler, İlkim Yayınları, Ankara, s.12

ayrı bir kanun çıkarılmamış, Cemiyetler Kanunu'ndaki sınırlamalar onlar için de geçerli olmuştur.³²⁰

Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği sınırlamaların ana hedefi Osmanlılığı korumaktı. Genel adaba, devletin bütünlüğüne ters düşen, hükümetin değiştirilmesini, Osmanlı ülkesindeki etkin unsurları siyasi bakımdan ayırıcı amaç güden dernekler yasaklanmış, ayrıca “kavmiyet ve cinsiyet” isimlerine ve ilkelerine dayanan cemiyetlerin faaliyetleri de önlenmiştir. 1909 Cemiyetler Kanunu, 28 Haziran 1938 günlü Cemiyetler Kanunu'nun yayımına kadar yürürlükte kalmıştır.³²¹

3 Ağustos 1909 tarihli ve 387 sayılı yasa ile Cemiyetler Kanunu'nun 18. Maddesine ek hükümler getirilmiştir. Bu hükümlere göre; “ Hükümet her nevi cemiyetlerin muamelatı idariye ve hesabiyesini her zaman teftiş ve tetkik ettirebilir.” “İşbu fıkrai müzeyyelenin ahkâmı tarihi neşrinden muteberdir.” “İşbu fıkrai müzeyyele ahkâmının icrasına Heyet-i Vekile memurdur.”

1909 yılında Kanunu-u Esaside yapılan değişiklikler sonrası dernek kurma özgürlüğü getirilmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında pek çok fırka ve cemiyet örgütlenmesi ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet döneminde farklı birçok cemiyet veya siyasi parti kurulmakla birlikte bunlar içinde dönemin siyasi hayatını etkileyen iki ana siyasi örgüt söz konusudur. Bunlardan ilki, iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki diğeri ise, muhalefet görevini yürüten Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan³²² hürriyetçi havada İttihat ve Terakki'nin dışında kurulan siyasi partiler devlet yönetiminde çok etkili olamamış, hakim parti İttihat ve Terakki olmuştur.

3.2.2. Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Siyasi Parti Yasakları

Cumhuriyetin ilanından sonra, 1924 Anayasası dernek kurma özgürlüğünü 70.maddede “kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış,

³²⁰TOPRAK, Z,
http://www.ata.boun.edu.tr/htr/Kaynakca/Toprak,%20Zafer_1909%20Cemiyetler%20Kanunu.pdf

³²¹TOPRAK, Z,
http://www.ata.boun.edu.tr/htr/Kaynakca/Toprak,%20Zafer_1909%20Cemiyetler%20Kanunu.pdf

³²²DURSUN, D, 2008, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul, s.278

çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanandır.” Şeklinde yaptığı düzenleme ile tanımıştır. Diğer özgürlükler gibi bu özgürlüğün de yasa ile sınırlanabileceğini 79. Maddede belirtmiştir. Söz konusu maddeye göre, “bağitların, çalışmaların, mülkedinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunla çizilir.”

1924 Anayasası, Kanun-i Esasi gibi dernek-parti ayrımı yapmamıştır. Partiler hukuksal olarak dernek statüsündeydiler. 1924 Anayasası döneminde de 1938 yılına kadar 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu geçerli olmuştur. 1938 yılında 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu kabul edilmiştir. 3512 sayılı Kanunda cemiyetlerin nasıl kurulacağına ilişkin hükümler 5. ve 6. Maddelerde düzenlenmiştir. Kanuna göre siyasi amaçlı derneklerin tüzük ve beyannamelerini İç İşleri Bakanlığı’na vermelerini ve faaliyete geçebilmeleri için tescil zorunluluğu öngörülmüştür.

3512 sayılı Kanun 11. 12. ve 13. Maddelerinde kurulması yasak olan cemiyetleri saymıştır. Bu maddelere göre, “Cemiyetler, askerliğe hazırlayan talim ve terbiye işleriyle meşgul olmazlar. Ancak İcra Vekilleri Heyeti bu işlerden bir kısmı ile meşgul olabilmek salahiyetini münasip gördüğü cemiyetlere verebilir.” “Devlet, hususî idareler ve belediyelerle Devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı maaş veya ücret alanlar bulundukları işin sıfat ve mahiyetiyle cemiyet kuramazlar.” “Talebe cemiyetleri her ne şekilde olursa olsun siyasetle iştigal edemezler. Bu cemiyetler bulundukları mektep ve müesseselerin idarelerine karşı bir harekette bulunamazlar.” 15. Maddede de, siyasi partilerden başka cemiyetlerin birden fazla konu ile uğraşamayacakları belirtilmiştir.

3512 sayılı Kanun, dernek ve partilerin Hükümet tarafından sıkıca denetlenmesi için önemli yetkiler öngörmüştür. Hatta bunların kapatılmaları konusunda da Hükümete doğrudan yetki verilmiştir. Kanunun dördüncü faslında cemiyetlere uygulanacak denetim ile ilgili hükümler yer almıştır. 28. Maddeye göre, “cemiyetlerin muameleleri, defterleri ve hesapları mahalli Hükümet tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebilir.” 31. Maddeye göre, “Cemiyetlerin umumî içtimalarında mahallî hükümet lüzum görürse bir Hükümet komiseri bulunur.” 32.

Maddeye göre, “Fesih kararlarının tatbikatı Hükümet komiserinin kontrolü altında yapılır.”

Aynı kanunun beşinci faslında ceza hükümleri düzenlenmiştir. Bu hükümlerle Hükümete oldukça geniş yetkiler tanınmıştır. 33. Maddeye göre, “Dördüncü ve beşinci maddeler hükümlerini yerine getirmeyen cemiyetler mahallin en büyük mülkiye âmirinin emriyle faaliyetten menolunur ve mevcut malları muhafaza altına alır.”

II. Dünya Savaşı sonrasında, anti demokratik rejimlerin yıkılıp yerini çok partili demokratik rejimlerin alması Türkiye’de de çok partili rejime geçmek konusunda olumlu bir etki yapmıştır. Yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak, 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu, önceden izin alma koşulu yanında dernek ve partiler üzerinde Hükümete çok sıkı denetim yapma hatta kapatma yetkisi tanıyordu. 5 Haziran 1946 tarihli 4919 sayılı yasa ile Cemiyetler Kanunu’nda değişiklikler yapılarak ilk defa dernek-parti ayrımı yapılmış ve kuruluştaki serbestlik ilkesi tanınmıştır.³²³

3.2.3. 1961 Anayasası Dönemi’nde Siyasi Parti Yasakları ve Siyasi Partilerin Kapatılması

a. 1961 Anayasası’nda Sayılan Yasaklar

1961 Anayasası döneminde siyasi partiler ilk kez anayasal statüye kavuşmuş, 1965 yılında ise, 648 sayılı Siyasi Partiler kanunu yürürlüğe girmiştir. 1938 tarihinde çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu, 1972 yılına kadar yürürlükte kalmış, 22.11.1972 tarihinde 1630 sayılı Dernekler kanunu yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası, siyasi partileri anayasal statüye kavuşturması yanında, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partilere kurumsal olarak da güvence sağlamıştır. 1961 Anayasası, partilere, hem önceden izin almaksızın serbestçe

³²³AKARTÜRK, A, E, 2008, Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Yayınları, İstanbul, s.110-111

kurulma hem de serbestçe faaliyette bulunma olanağı tanımıştır (md. 56/2). Kurumsal güvence olarak nitelendirilebilecek diğer bir hüküm ise, parti kapatma davalarına ancak Anayasa Mahkemesi tarafından bakılacağı ve kapatma kararının yalnızca bu Yüksek Mahkeme tarafından verilebileceğini (md. 57/son) öngören hükümdür. Önceki dönemde siyasal dernek sayılan partiler, adli mahkemeler tarafından kapatılabiliyordu (örneğin, Demokrat Parti ve Millet Partisi). Bu açıdan yüksek mahkeme niteliğinde olan 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi partilere en üst düzeyde yargısal güvence getirmiş ve bu yönüyle de Anayasa onları derneklerden ayırmıştır.³²⁴

1961 Anayasası'nın 57.maddesi Siyasi Partilerin uyacakları esaslar kenar başlığını taşır. Söz konusu maddeye göre, "siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır.(57/1)" " Siyasi partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesine hesap verirler (57/2)". "Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri Anayasa Mahkemesine ne surette hesap verecekleri ve bu Mahkemece mali denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir (57/3)". "Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesince bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir (57/4)"

Böylece Anayasa, bir yandan 2.maddede yer alan Cumhuriyetin insan haklarına dayalı demokratik, laik niteliğini diğer yandan da 3.maddede öngörülen devletin üniter yapısını partilerin tüzük, program ve faaliyetlerine karşı korumaya almıştır. Ayrıca Anayasa'nın 19. Maddesinin son fıkrası partiler için ek yasak niteliğinde bir hüküm öngörmüştür.³²⁵

1961 Anayasasının 19. Maddesinin son fıkrasına göre göre, "kimse devletin sosyal, İktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne

³²⁴AKARTÜRK, A, E, 2008, Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Yayınları, İstanbul, s.115

³²⁵AKARTÜRK, A, E, a.g.e, s.116

suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.

b. Siyasi Partiler Kanunu'nda Düzenlenen Yasaklar

Gerek Anayasada gerekse 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan partilere ilişkin yasaklamaların birçoğu amaca ilişkin yasaklardır. Bu yasaklar, ifade hürriyeti kapsamındaki davranışları men etmektedir. Bir siyasi parti, burada belirtilen amaçları taşımaları, tüzük ve program itibariyle ya da gerçekleştirdikleri söylemlerle bu amaçlara aykırılık teşkil etmeleri onların yasaklanmaları için yeterlidir. Bu ifadeler kapsamında yasaklamaya muhatap olmaları için şiddeti benimsemeleri, tavsiye ve telkin etmeleri ya da bizzat kullanmaları şartı aranmamaktadır. Bu yasaklarla koruma altına alınan birtakım değerler, içerik olarak anayasal ve kanuni bir koruma altına almaktadır. 1961 Anayasası, içerdiği yasaklayıcı ve koruyucu hükümler itibariyle, ifadeye ilişkin yasaklamalar konusunda ölçüt olarak "içerik bakımından resmi ideoloji ile çelişme" ölçütünü esas aldığı için, liberal demokrasi eğiliminden ziyade, militan demokrasi saflarında yer almaktadır.³²⁶

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun dördüncü kısmında 83. Ve 107.maddeler arasında siyasi partilere ilişkin yasaklar düzenlenmiştir. Siyasi Partiler Kanunu ile Anayasa'da öngörülen siyasi parti yasakları³²⁷ genişletilmiş, anayasal dayanağı bulunmayan parti yasaklarına yer verilmiştir. Bu düzenleme 1961 Anayasası'nın 57.maddesinin birinci fıkrasındaki düzenlemeye paralel bir yapıdadır. Ayrıca Siyasi Partiler Kanunu'nun 109. Maddesinde Yargıtay Ceza Daireleri Başkanlarından oluşan bir "Parti Yasakları İnceleme Kurulu" oluşturulmuştur. Bu kurul, parti kapatma isteminin TBMM'de grubu bulunan bir siyasi parti tarafından yapılması ve bu istemin Cumhuriyet Başsavcılığı'nca yeterli delil bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmesi durumunda devreye girmektedir. Eğer

³²⁶KÜÇÜK, A, 2005, Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, s.113

³²⁷SOYSAL, M, 1968, Anayasa Hukuku Açısından Kapallık ve Açıklık Kavramları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt, XXIII, s. 272

siyasi parti Başsavcılığın dava açmama yönündeki kararını yedi gün içinde yazılı olarak Kurula bildirir ve Kurul da bu itirazı yerinde görürse Cumhuriyet Başsavcılığı dava açmak zorundadır. Ayrıca Kurul, 648 sayılı Yasa'nın dördüncü kısmının dışında kalan parti yasaklarını ihlal eden parti üyesi ya da organını Cumhuriyet Başsavcılığının istemi üzerine partiden ihraç edebilir.³²⁸

Siyasi Partiler Kanunu'nun dördüncü kısmının birinci bölümü "Cumhuriyetin Korunması" başlığını taşır. Birinci bölümde devlet şeklinin korunması, milli egemenliğin korunması, sultanlık unvan ve nişanlarının yasaklanmasına ilişkin hükümler yer almaktadır.

Siyasi Partiler Kanunu'na göre, siyasi partiler, Türk Devletinin Cumhuriyet olan şeklini değiştirmek, hâkimiyeti belli bir kişi, zümre aile veya sınıfa bırakmak, 2549 sayılı Kanunla yasaklanan Sultanlığa ait lakap, unvan, nişan ve madalyaları ihya etmek, Türkiye Cumhuriyetinin bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü bozmak, Devletin tekliği ilkesini değiştirmek, Türkiye'de milli veya dini kültür yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek, Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak, geliştirmek, yaymak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti üzerinde azınlık yaratarak millet bütünlüğünü bozmak amacıyla kurulamazlar.³²⁹

Siyasi Partiler Kanunu'nun dördüncü kısmın ikinci bölümü, "Milli Devlet Niteliğinin Korunması" başlığını taşır. Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyetinin milletlerarası hukuk alanında eşitlik ilkesine dayanan tüzel kişiliğini ortadan kaldırmak yahut milletlerarası hukuk gereğince münhasıran Türkiye Cumhuriyeti'nin yetkili olduğu hususlara diğer milletlerarası kuruluşların ve tüzel kişilerin karışmasını sağlamak amacını güdemezler (md.86)." "Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyetinin ülke bütünlüğünü bozmak amacını güdemezler (md. 87)". "Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyetinin dayandığı Devlet tekliği ilkesini değiştirmek amacını güdemezler (md. 88)". "Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar

³²⁸AKARTÜRK, A, E, 2008, Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Yayınları, İstanbul, s.117

³²⁹KÜÇÜK, A, 2005, Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, s.110-111

bulunduğunu ileri süremezler. Siyasi partiler, Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak veya geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler (md. 89)”. “Bölge veya ırk esasına veya adına dayanan siyasi parti kurulamaz (md. 90)”. “Siyasi partiler, Türk vatandaşları arasında kanun önünde dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep ayrımı gözetmek yahut belli bir kişi, aile veya zümrelere yahut sınıflara imtiyaz tanımak amaçlarını güdemezler. Belli kişi, aile, zümre veya cemaat esasına veya adına dayanan siyasi partiler kurulamaz (md. 91)”.

Siyasi Partiler Kanunu’nun dördüncü kısmının üçüncü bölümü “Laik Devlet Niteliğinin ve Atatürk Devrimciliğinin Korunması” başlığını taşır. Bu bölümde sıralanan yasaklara göre, Türkiye Cumhuriyeti’nin laiklik niteliğini değiştirme amacı güden, halifeliğin yeniden kurulması amacını güden, din veya mezhep veya tarikat esasına veya adına dayanan siyasi partiler kurulamaz. Siyasi partiler herhangi bir şekilde dini tören tertipleyemez veya parti sıfatıyla bu gibi törenlere katılamazlar. Siyasi partiler, Türk Milletinin Kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu Atatürk’ün şahsiyet ve faaliyetlerini veya hatırasını kötülemek veya küçük düşürmek amacı güden siyasi partiler kurulamaz.

Siyasi partiler genel ahlak ve adaba aykırı amaç güdemez, komünist, anarşist, faşist, nasyonal sosyalist adlarıyla veya aynı anlama gelen adlarla kurulamaz. Siyasi partiler, askerlik savunma ve sivil savunma hizmetlerine hazırlayıcı eğitim ve öğretim yapamaz, üyeleri için üniforma ve devamlı olarak dışarıda takılacak kol bağı ihdas edemez. Ayrıca Siyasi Partiler Kanunu’nun dördüncü kısmındaki hükümlere aykırı fiilden dolayı partisinden kesin olarak ihraç edilen veya ihraç edilmeyip de bir partinin kapatılmasına neden olanlar, beş yıl süreyle başka partiye alınamaz, parti kurucusu olamaz, seçimlerde parti listesinden bağımsız aday gösterilemez. Aksi halde bu kuralı ihlal eden partiler kapatılır.

Siyasi Partiler Kanunu’nun bu maddeleri, demokratik düzeni üç ilke halinde yorumlamıştır. İktidarın kaynağının halkta olması ilkesi, temel haklara dayanan

hukuk devleti ilkesi ve çok partililik ilkesi. Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu, demokrasiyi, belirli bir zamandaki üretim biçimi ve mülkiyet ilişkileri olarak almamış, tersine demokrasiyi, toplumun kendi geleceği hakkında, çok partili rejimin içinde, özgür bir biçimde karar alması ve özgürlükler düzeni olarak kabul etmiştir.³³⁰

c. Siyasi Partiler Kanunu'nda Siyasi Partilerin Kapatılması

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun beşinci kısmı "Siyasi Partilerin Kapatılması" başlığını taşır. Bu kısımda siyasi partilerin kapatılması ile ilgili kapatma isteminde bulunacak yetkili organ, kapatmaya yetkili mahkeme belirtilmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davaların hangi şartlar altında açılacağı ve açılan davaların görülmesi usulü düzenlenmiştir.

SPK'ya göre, siyasi partiler aleyhine kapatma davaları AYM'de görülür. Cumhuriyet Başsavcısı bu davalarda savcılık görevini yürütür ve olay ve fiillerin araştırılması ve soruşturulmasında davanın yürütülmesinde sorgu hakimlerine tanınan tüm yetkilere sahiptirler. Dava AYM'de duruşmalı olarak görülür. Bu konuda Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun son tahkikatla ilgili hükümleri uygulanır. AYM'ce verilen kapatma kararları kesindir.

Bir siyasi partinin, SPK'nın dördüncü kısmında bölümler halinde ifade edilmiş olan yasaklara uymaması halinde yine SPK'nın 108.maddesi gereğince kapatılmaları için Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından:

1. Re'sen,

2. Bakanlar Kurulu'nda görüşüldükten sonra Adalet Bakanı'nın yazılı istemi üzerine ya da

3. Son milletvekili genel seçimlerine katılmış olup da TBMM Birleşik Toplantısında grubu olan ve ilk genel kurul toplantısını yapmış olan bir siyasi

³³⁰TANİLLİ, S, 2002, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Adam Yayınları, İstanbul, s. 242

partinin merkez karar organının üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyu ile alınan karara dayanan parti genel başkanının yahut partiyi genel başkana izafeten veya vekâleten mahkemelerde temsil yetkisine sahip parti merciinin yazılı isteminde yeterli deliller bulunduğu kanısına Cumhuriyet Başsavcılığı'nın varması üzerine olur.

SPK'nın 111. Maddesindeki düzenlemeye göre, bir siyasi parti hakkında kapatma kararı:

1. Parti tüzüğünün veya programının yahut partinin faaliyetlerini düzenleyen ve yetkili parti organları veya mercilerince yürürlüğe konulmuş olan diğer parti mevzuatının bu kanunun dördüncü kısmında yer alan madde hükümlerine aykırı olması veya

2. Parti genel kongresince yahut merkez karar organı veya merkez yönetim organı veyahut TBMM'deki grupların genel kurullarınca bu kanunun dördüncü kısmında yer alan maddelerin hükümlerine aykırı karar alınması yahut genelge veya bildiriler yayınlaması takdirinde verilir.

SPK'nın 112. Maddesinde düzenlendiği üzere, bu kanunun 83, 84, 86, 87, 88, ,89, 90, 92, 93, 94, 100, 102 ve 103. maddelerinde belirtilen fiillere aykırı hareket edilmesi ile siyasi parti, bu fiillerin odağı haline geliyorsa, o siyasi parti AYM tarafından kapatılır. Bir siyasi partinin bu fiillerin odağı olması;

1. Bu fiillerin partinin üyeleri tarafından yoğun bir şekilde işlenmiş olması ya da

2. Bu fiillerin yoğun olarak işlenmesinin, o partinin merkez karar organı veya merkez yönetim organı veya TBMM'deki grupları, genel kurulları yahut bu grupların yönetim kurullarınca onaylandığının belirlenmesi ile anlaşılır.

Bu madde gereğince bir siyasi partinin kapatılması hakkında dava, ancak re'sen Cumhuriyet Başsavcılığı'nca açılabilir.³³¹

SPK'nın 113. Maddesinde diğer dava açma nedenleri belirtilmiştir. Bu kanunun dışında, siyasi partilerle ilgili düzenlemelerin yapıldığı diğer kanunlardaki emredici hükümlere aykırılık bulunması halinde o parti aleyhine Cumhuriyet Başsavcılığı'nca Anayasa Mahkemesine re'sen yazı ile başvurulacağı belirtilmiştir. AYM tarafından, söz konusu hükümlere aykırılık görülmesi halinde bu aykırılığın giderilmesi için siyasi partiye ihtarla bulunulabileceği ifade edilmiştir. AYM tarafından ilgili siyasi partinin genel başkanlığına ihtarın yazılı olarak bildirilmesinden itibaren altı ay içinde aykırılık düzeltilmezse, Cumhuriyet Başsavcılığı'nın re'sen açacağı dava üzerine AYM'ce bu siyasi partinin kapatılmasına karar verileceği ayrıca belirtilmiştir.

SPK'nın 114. Maddesinde idari mercilerin, savcılarının ve mahkemelerin görevlerine yer verilmiş ve bu kanunda belirlenmiş olan yasaklara siyasi parti veya partilerin uymaması ve bu durumun idari mercilerce tespit edilmesi halinde, idari mercilere durumu derhal mahalli Cumhuriyet Savcılığına bildirme görevi verilmiştir. Cumhuriyet Savcılıklarında da elde ettikleri bilgileri derhal Adalet Bakanlığı'na ve Cumhuriyet Başsavcılığına bildirme görevi yüklenmiştir.

Kapatılan bir siyasi partinin tüm malları 115.maddedeki düzenlemeye göre, Hazineye geçer. Kapatma kararı Hükümet eliyle uygulanır.

d. Siyasi Partiler Kanunu'nda Sayılan Diğer Yaptırımlar

SPK'da siyasi partilerin kapatılmasının yanında, buna sebebiyet veren üyeleri ile ilgili uygulanacak cezalara da yer verilmiştir. 111.maddenin 3/A bendinde açıkça belirtilen düzenlemeye göre; parti genel kongresi, merkez karar organı, merkez yönetim organı, TBMM'deki grupların genel kurulları, dışında kalan parti organı, mercii, kurulu, yardımcı kol organı veya bir parti üyesi tarafından SPK'nın dördüncü kısmında yer alan maddeler hükümlerine aykırı fiillerin bu kanunun bu

³³¹13.07.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, "<http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm>"

hükümlerinin yürürlüğe girmesinden sonra işlenmesi halinde, fiilin işlendiği tarihten başlayarak iki yıl geçmemişse Cumhuriyet Başsavcılığı bu fiili işleyen organ, merci, kurul veya yardımcı kol organına işten el çektirilmesini ve bu fiili işleyen parti üyesi veya üyelerinin partiden kesin olarak çıkarılmasını, ilgili siyasi partinin genel başkanlığından yazı ile ister. İlgili siyasi parti, bu istem aleyhine, Parti Yasakları İnceleme Kurulu'na, istemi aldığı tarihten başlayarak on beş gün içinde yazıyla itirazda bulunabilir. Kurul bu itiraz üzerine delilleri topladıktan sonra, Cumhuriyet Başsavcılığını, ilgili siyasi partinin temsilcisini ve söz konusu fiili işlediği ileri sürülen parti üyesini ve üyelerini ve varsa vekillerini dinler. Gereken soruşturmaları doğrudan doğruya veya kendi üyeleri arasından seçeceği naip veya naipeler eliyle yapabilir, tanık çağırabilir ve 82.maddede yazılı niteliklere sahip bilirkişi atayabilir. Kurul, itirazı en çok altmış gün içinde karara bağlar ve kararını ilgili siyasi partinin genel başkanlığına yazı ile bildirir. Kurul bu itirazı reddetmişse, söz konusu organ, merci, kurul veya yardımcı kol organının işten el çektirilmesine ve fiili işlediği ileri sürülen parti üyesi veya üyelerinin partiden kesin olarak çıkarılmasına, ilgili siyasi partinin yetkili organlarınca, Kurulun yazılı bildirisinin alınmasından başlayarak otuz gün içinde karar verilmediği takdirde, söz konusu fiillerin bu bentte belirtilen nitelikte fiiller olduğunun 110.madde uyarınca açılacak dava sonucunda AYM'ce tespit edilmesi halinde, ilgili siyasi parti kapatılır.

SPK'nın 111.maddesinin 3/B bendine göre, “ (A) fıkrası gereğince bir siyasi partiden kesin olarak çıkartılan veya çıkartılmayıp da bir siyasi partinin kapatılmasına sebep olan parti üyeleri, çıkarma kararının veya AYM'nin kapatma kararının kendisine yazıyla bildirilmesinden başlayarak beş yıl süreyle başka hiçbir siyasi partiye alınamaz parti kurucusu olamaz ve seçimlerde parti listelerinde bağımsız aday gösterilemezler. Aksi takdirde, bu gibileri üye kaydeden veya parti kurucusu olarak kabul eden veyahut seçimlerde listesinde bağımsız aday olarak gösteren siyasi partiler hakkında da (A) fıkrası hükümleri uygulanır.”

“Bir siyasi parti üyesinin o partiden bu bend gereğince kesin olarak çıkarılması halinde bu kimsenin işlediği fiil ayrıca cezai kovuşturmaya konu teşkil etmiş olup da takipsizlik veya muhakemenin men'i veya kesin beraat kararına bağlanmışsa, o kimsenin parti üyeliği hakkı kendiliğinden geri döner ve bu

kimsenin başka siyasi partilerde üye veya kurucu olmasını veyahut parti listelerinde bağımsız aday olarak gösterilmesini engelleyen yasaklar da kalkar.”

SPK'nın 111.maddesinin 3/C bendine göre, “Parti Yasakları İnceleme Kurulu’nun, bu maddenin (A) fıkrası uyarınca siyasi parti tarafından yapılan itirazı kabul etmesi halinde, Kurulun bu kararı kesin olup, bu takdirde, itiraza konu olan fiil dolayısıyla AYM’ye kapatma davası açılamaz. Kurulun itirazı kabul etmesi takdirinde, itiraz konusu olan fiil için hiçbir ceza kovuşturması yapılamaz, daha önce başlamış ceza kovuşturması ve tahkikatlar sona erer.”

SPK'nın altıncı kısmı “ Siyasi Partilerin Kapanması” başlığını taşır. Bir siyasi partinin kapanması hakkında genel kongrece alınacak karar için yeter sayı, hazır bulunan genel kongre üyelerinin üçte ikisidir. Bu karar gizli oyla alınır. Siyasi partinin kapandığı, genel başkanlık tarafından, genel kongrece kapanma kararının alınışından başlayarak yedi gün içinde, İçişleri Bakanlığı’na yazı ile bildirilir. Siyasi partinin tüzel kişiliği bu yazının İçişleri Bakanlığı’nca alınmasıyla sona erer (md. 116).

SPK'nın 117. Maddesinde kapatılan siyasi partilerin malvarlığı ile ilgili olarak yapılacak işlemler belirtilmiştir. 116.madde uyarınca kapanan bir siyasi partinin malları, genel kongresinde hazır bulunan üyelerin salt çoğunluğunun oyu ile alacağı bir karar üzerine, ancak bir diğer siyasi partiye veya kamu yararına çalışan bir derneğe devredilebilir. Aksi halde, kapanan siyasi partinin malları Hazineye geçer. Kapanma kararının uygulanması, genel kongrenin görevlendirdiği bir tasfiye kurulu eliyle ve Hükümetin gözetim ve denetimi altında olur. Kapanma kararını veren genel kongre, parti mallarının tasfiye kurulunca, kapanmanın İçişleri Bakanlığına bildirilmesinden başlayarak üç ay içinde kurulacak bir siyasi partiye devredileceğine dair kararı 1 inci fıkra uyarınca alabilir. Kararda öngörülen siyasi parti bu süre içinde kurulamazsa kapanan partinin bütün malları için 1 inci fıkra hükümleri uygulanır.³³²

³³²13.07.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu,” <http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm>”

Açıkça görüldüğü gibi, 1961 Anayasası siyasi partilerin hangi hallerde kapatılabileceklerini, “tahdidi” olarak belirtmiştir. Durum böyleyken, Siyasi Partiler Kanunu, hangi konuları düzenleyebileceğini, Anayasa’nın 57. Maddesinin 2.fıkrasında açıkça gösterdiği halde, siyasi partilerin yasaklanması konusunda, Anayasa hükmünün yorumunu aşan geniş bir düzenleme getirmiştir. Oysa 1961 Anayasası’na göre, partilerin serbestçe kurulmaları ve faaliyette bulunmaları esas, yasaklanmaları istisnadır. Bu istisnalar ise, Anayasa’da açıkça belirtilmiş olup, kanun koyucunun iradesine bırakılmamıştır. Aksi halde, Anayasa’nın siyasi partiler hakkındaki düzenlemesinin verdiği güvencelerin bir anlamı kalmaz.³³³

3.2.4. 1961 Anayasası Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler

1961 Anayasası döneminde Türkiye İşçi – Çiftçi Partisi, Milli Nizam Partisi, Türkiye İleri Ülkü Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Büyük Anadolu Partisi, Türkiye Emekçi Partisi, olmak üzere altı siyasi parti hakkında kapatma kararı verilmiştir. Bunların bazılarına değinecek olursak³³⁴;

1961 Anayasası döneminde kapatılan ilk parti, Türkiye İşçi Çiftçi Partisi’dir (TİÇP). Cumhuriyet Başsavcılığı, 17.06.1946 tarihinde kurulan TİÇP’nin tüzüğünün 5. Maddesi uyarınca her yıl yapılması gereken genel kongresini 1951 yılından beri yapmadığını; 648 sayılı Yasa’nın geçici 5. Maddesinde öngörülen sekiz aylık süre içinde tüzük ve programını ve diğer parti mevzuatını söz konusu Yasa’ya uydurmadığını ileri sürerek Parti’nin kapatılmasını istemiştir. Ayrıca Cumhuriyet Başsavcılığı kapatma isteminde bulunmadan önce, 22.05.1967 tarihinde Anayasa Mahkemesine başvurarak anılan nedenlerle Parti’ye ihtarda bulunulmasını istemiş, Anayasa Mahkemesi de Parti’nin gel kongresini yapması ve 648 sayılı Yasa’nın geçici 5. Maddesi hükümlerini yerine getirmesi için ihtarda bulunulmasına karar vermiştir.

TİÇP, altı aylık ihtar süresi geçtiği halde, söz konusu aykırılıkları gidermemiş ve Cumhuriyet Başsavcılığı da re’sen Parti hakkında 113. Maddenin son fıkrası

³³³TANİLLİ, S, 2002, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Adam Yayınları, İstanbul, s. 240

³³⁴AKARTÜRK, A, E, 2008, Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Yayınları, İstanbul, s.117-118

gereğince kapatılmasını istemiştir. Anayasa Mahkemesi de parti sicil dosyasındaki bilgi ve belgelerle ve Parti Genel Başkanının duruşmadaki ifadelerine dayanarak TİÇP'nin kapatılmasına karar vermiştir.

Türkiye İşçi Partisi (TİP)³³⁵, 13 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur. 11 Haziran 1971 tarihli Cumhuriyet Başsavcılığı iddianamesiyle, Parti'nin IV. Büyük Kongresinde alınan kararların 6. Bölümünün ülke bütünlüğüne ve azınlık yaratma yasağına aykırı olduğu ileri sürülerek kapatma davası açılmıştır.

TİP savunmasında, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun azınlık yaratılması yasağını düzenleyen 89.maddesinin Anayasa'nın parti yasaklarını düzenleyen 57. Maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüştü ve iptal edilmesini istemiştir. TİP Anayasa'ya aykırılık itirazında; Partilerin hangi nedenlerle kapatılacaklarının Anayasa'nın 57.maddesinde kesin sınırlarıyla ve açıkça bildirildiğini, dolayısıyla yasayla başka kapatma nedenleri öngörülemeyeceğini ileri sürmüştür.³³⁶

AYM'ye göre, 89.madde, Anayasa'nın 57.maddesinin birinci fıkrası doğrultusunda bir hukuksal durumun gerçekleşebilmesi için öngörülmüş bir takım özel tedbirler niteliği taşımaktadır. 89.madde, Devletin ülkesi ve ulusu ile bütünlüğünün bozulmasını önlemek üzere, bir takım faaliyetlerin siyasi partiler için yasaklanması amacı gütmektedir. Bu nedenle AYM, TİP tarafından ileri sürülen SPK'nın 89.maddesinin Anayasa'nın 57.maddesine aykırılığı iddiasını reddetmiştir. Anayasa Mahkemesi, Parti'nin 4.Büyük Kongre kararının 6.bendini kapatma kararının dayanağı olarak göstermiştir. Cumhuriyet Başsavcılığının bu bent ile ilgili, Doğu sorununu bir Kürt halkı sorununa dönüştürdüğü, anayasal yurttaşlık hakları dışında bir takım demokratik istem ve özlemlerden söz ederek Kürt halkını ayrı bir ulus niteliğine büründürdüğü şeklindeki iddiaları yerinde bulunmuş ve 20.07.1971 tarihinde oybirliği ile TİP'in kapatılmasına karar verilmiştir.

³³⁵AKARTÜRK, A, E, a.g.e, s.120

³³⁶AKARTÜRK, A, E, 2008, Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Yayınları, İstanbul, s.121

3.3. 1982 Anayasası'nda Siyasi Parti Yasakları Ve Siyasi Partilerin Kapatılması

3.3.1. 1982 Anayasası'nın Hazırlanışında Siyasi Partilere Bakış

12 Eylül 1980 müdahalesi, 1960 ve 1971 yıllarındaki kesintilerden sonra, çok partili hayatı üçüncü kez kesmiştir. 12 Eylül 1980 müdahalesi ile yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi, ilk mesajını "Parlamento ve Hükümetin Feshedilmesi, Parlamento Üyelerinin Dokunulmazlıklarının Kaldırılması ve Bütün Yurtta Sıkıyönetim İlan Edilmesine Dair MGK Bildirisi" başlıklı 1 Nolu Bildiriyi yayınlamış ve vermiştir. Demokratik siyasi hayata son veren ancak amaçlarından birisinin de demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak olduğunu açıklayan MGK Yönetimi, 1 no'lu Bildiriden itibaren, partiler aleyhine tavır içeren emir ve kararlar çıkarmıştır³³⁷

27 Ekim 1982 tarihinde, faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin, idaresi ve malvarlıklarına ilişkin menfaatlerinin korunması için kayyum tayini hakkındaki kanun yürürlüğe girmiş, MGK'nın 51 sayılı kararı ile genel siyasi faaliyet yasağının bütün parti mensupları ve eski parlamento üyelerinin faaliyetlerini kapsadığı duyurulmuştur.³³⁸ Halkoylamasına sunulan Anayasa'nın, 1987 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile kaldırılan geçici 4. Maddesi ile 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri içi, on yıl siyaset yasağı getirilirken; 1 Ocak 1980 tarihinde TBMM'de üye bulunan milletvekilleri ile senatörler için, beş yıl siyaset yasağı getirilmiştir.

12 Eylül müdahalesinden sonra gerek MGK'nın bildiri ve kararlarında gerekse MGK adına yapılan konuşmalarda ve uygulamalarda MGK'nın belli bir devlet yapılanması hedefini ortaya koyan tutumu, siyasi partilere ilişkin tavrını da belirlemiştir. Bu yapılanma hedefi doğrultusunda çıkarılan yasalar ve Anayasa

³³⁷KÜÇÜK, A, 2005, Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, s.193

³³⁸KOÇAK, M, 2002, Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.35

hükümleri, ileriki dönemin çok partili hayatını ve hürriyetler rejiminin sınırlarını da çizmiştir.³³⁹

Siyasi haklarla ve siyasi partilerle ilgili bu kısıtlayıcı düzenin arkasında, Anayasa'ya hâkim olan demokrasi korkusu yatmaktadır.³⁴⁰ MGK 29.06.1981 tarihinde çıkardığı bir kanun ile kendisinin de içinde yer alacağı bir Kurucu Meclis Öngörmüştür. Kendisi dışındaki diğer organ olan Danışma Meclisi'nin oluşumunda genel oya dayanan bir seçim mevcut değildir ve üç özelliği dikkat çekicidir. Bunlardan biri, 11 Eylül 1980'de herhangi bir siyasi partiye üye olanlar, Danışma Meclisi dışında bırakılmıştır; Danışma Meclisi Üyelerinin büyük bir bölümü Bürokrat kökenlidir; üçüncüsü ise, yüz altmış üyesinden üçü dışında tüm üyeleri yükseköğretim görmüş kişilerdir.³⁴¹

12 Eylül 1980 müdahalesinin önemi ve öncelikli hedefi, terör – şiddet olaylarına ve siyasal kutuplaşmalara yol açtığı gerekçesiyle partileri siyasal alanın dışına çıkararak tasfiye etmek olmuştur. Siyasi partilere bu güvensiz yaklaşım, daha sonra hem Anayasa'nın oluşumunda partilerin dışlanmasına yol açmış, hem de 1982 Anayasa metninde partilere tanınan ideolojik alanın sınırlarının aşırı ölçüde sınırlandırılmasına neden olmuştur.³⁴²

1982 Anayasası'nın kabulünden sonra, 22 Nisan 1983 tarihinde bugün de yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiş ve Milli Güvenlik Konseyi'nin 24 Nisan 1983 tarih ve 76 sayılı kararıyla siyasi parti faaliyetlerinde bulunmayı yasaklayan Milli Güvenlik Konseyi kararının yürürlükten kaldırıldığını açıklaması üzerine yeniden çok partili yaşama geçilmiştir.³⁴³ Bundan sonra artık vatandaşlar, kurulacak partiler bünyesinde, siyasi faaliyette bulunma hakkına sahip olacaktı.

³³⁹KÜÇÜK, A, 2005, a.g.e, s.193-194

³⁴⁰ERDOĞAN, M, 2012, Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, s.211

³⁴¹GÖZÜBÜYÜK, Ş, 2005, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, s.203

³⁴²AKARTÜRK, A, E, 2008, Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Yayınları, İstanbul, s.126

³⁴³ÖZCAN, Hüseyin – YANIK Murat, 2007, Siyasi Partiler Hukuku, Der Yayınları, İstanbul, s.28

2820 sayılı SPK'nın Geçici 8.maddesinde, kurulacak partilerin tüzel kişilik kazanabilmeleri için, SPK'nın 8. Maddesi hükmüne göre düzenlemek zorunda oldukları kuruluş bildirisi ve buna eklenecek belgeleri en erken 16.05.1983 tarihinden itibaren İçişleri Bakanlığı'na verebilecekleri belirtiliyordu. 24.04.1983 ve 16.05.1983 tarihleri arasındaki 23 günlük süre içinde siyasi parti kurmak için gerekli olan ve SPK'nda öngörülen hazırlık çalışmaları ve bu yönde temaslarda bulunma serbestisi getiriliyordu.³⁴⁴

76 Sayılı Karar birtakım yasaklar da getirmekteydi. Bu karara göre, 2553 sayılı Kanunla feshedilmiş bulunan siyasi partilerin eski mensuplarının, eski partilerini ya da şahıslarını savunma amaçlı da olsa, 12.09.1980 öncesine benzer çekişme ve çatışmaların aralarında yeniden canlandırılmasına sebep olacak ve bunların dışındaki kişilerce böyle bir ortamın oluşmasını teşvik ve tahrik edecek beyanlarda bulunmaları yasaktır.³⁴⁵

Siyasi yasağın kalkması ile bu dönemde yasal kuruluş çalışmalarını tamamlayarak kısa sürede 16 parti kurulmuştur. Bu partiler; Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi, Halkçı Parti, Doğru Yol Partisi, Büyük Türkiye Partisi, Refah Partisi, Muhafazakâr Parti, Sosyal Demokrasi Partisi, Yeni Doğu Partisi, Yüce Görev Partisi, Fazilet Partisi, Huzur Partisi, Bizim Parti, Yeni Düzen Partisi, Bayrak Partisi, İslahatçı Demokrasi Partisi. Bu partilerin büyük bölümü MGK tarafından veto edilerek seçime sokulmamış, seçime yalnızca Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi ve Halkçı Parti katılabilmektedir.³⁴⁶ Böylece, 16.05.1983 tarihinde siyasi partilerin yeniden kurulmasıyla birlikte, 19 aylık siyasi partisiz hayat sona ermiştir.

3.3.2. 1982 Anayasası'nın Siyasi Partilere İlişkin Yasakları

1982 Anayasası da 1961 Anayasası gibi siyasi partileri Anayasal olarak düzenlemiş ve Anayasal güvencelere bağlamıştır. Aynı zamanda 1983 yılında 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu çıkarılmış ve siyasi partilerin, hem Anayasa

³⁴⁴KÜÇÜK, A, 2005, Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, s.207

³⁴⁵KÜÇÜK, A, 2005, Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, s.208

³⁴⁶Yener Lütfü MERT, 2008, Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler, İklim Basım Yayım, Ankara, s.23

hem de SPK yoluyla doğrudan ve ayrıntılı olarak düzenlenmesi esası benimsenmiştir.

Yasama organı, Anayasa'nın 68. ve 69.maddeleri çerçevesinde partilere ilişkin yasaklayıcı nitelikte kanuni düzenlemeler yapabilir. Bu maddelerdeki bazı yasakların nedenleri belirtilmiş ancak yaptırımlarına yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu tür hükümlere dayanılarak yapılacak yasaklayıcı kanuni düzenlemeler yaptırım açısından kurucu nitelikte olacaktır.³⁴⁷

1982 Anayasası siyasi partileri, siyasi haklar ve ödevlerin düzenlendiği dördüncü bölümde 68 ve 69.maddelerde düzenlemiştir. Türkiye'de³⁴⁸ 1961 ve 1982 Anayasaları partiler demokrasisi anlayışından hareketle, siyasi partileri demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez unsurları saymışlar ve siyasi partilerin serbestçe faaliyette bulunabilmelerini ilke olarak kabul etmişlerdir.

a. Siyasi Partilerin Amaçlarına İlişkin Yasaklar

1982 Anayasası'nın 68. Maddesinde siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve Kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler demektir. Aynı maddenin dördüncü fıkrası siyasal partilerin uyacakları esasları göstermiş ve bunları yaptırıma bağlamıştır. Yine 68. Maddenin dördüncü fıkrasında siyasi partilerle ilgili yasakları sıralamaya başlamıştır. Buna göre, "siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez".

Bu sınırlamalar, siyasal partilerin ideolojik çerçevesini çizmekte ve hangi amaçları güdemeyeceklerini de göstermektedir. Siyasi Partiler Kanununun 78. Maddesi; siyasi partilerin Anayasanın başlangıç kısmında belirtilen esaslarını değiştirme amacını güdemezler veya bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar,

³⁴⁷KÜÇÜK, A, 2005, Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, s. 246

³⁴⁸ÖDEN, Merih, 2003, Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları, Yetkin Yayınları, Ankara, s.11

başkalarını bu yola tahrik edemezler diye başlayıp, yine bir dizi (bölge, ırk, dil, din, sosyal sınıf vb. esasına dayanamayacakları, sivil savunma veya askeri eğitim veremeyecekleri, genel ahlak ve adaba aykırı davranamayacakları, Anayasa maddelerini Anayasadaki hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik yorumlayamayacakları) yasakla devam etmektedir. Yine 80. madde, devletin üniter yapısına karşı faaliyette bulunma yasağı, 81. madde her neye dayanırsa dayansın azınlıkların olduğunu iddia etme ve partilerin toplantılarında Türkçe dışında başka dil kullanma yasağı, 82. madde yine bölgecilik ve ırkçılık yasağı, 83. Madde bazı sebeplere dayanarak vatandaşlar arasında ayırım gözetme yasağı, getirmektedir.

Anayasa'nın 69. Maddesinin beşinci fıkrasında ise "bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68.maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatılma kararı verilir". Hükmü yer almış ve 68. Maddedeki düzenlemelere aykırılıkların yaptırımı belirtilmiştir. 1982 Anayasası'nda 68.maddede yapılan ilgili düzenlemenin 1961 Anayasası'ndaki ifadesi 57. Maddenin ilk fıkrasında yer almaktaydı ve aynı maddenin devamında yaptırımına da yer verilmişti.

b. Odak Olma

1961 ve 1982 Anayasalarının siyasi partilere ilişkin düzenlemelerindeki farklılıklardan bir diğeri de 1961 Anayasası odak olma kriterinden Anayasa metninde bahsetmemiş, ancak benzer ifadeleri 648 sayılı SPK'nın 111.maddesinde belirtmiştir. 1982 Anayasası'nda 1995 yılında 4121 sayılı yasa ile değişiklik yapılarak odak olma kriterini 69. Maddeye ilave edilmiştir. Söz konusu madde metni değişiklik sonrasında şu şekildedir; "Bir siyasi partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir. Bir siyasi parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti

organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.”

Bir siyasi partinin organlarının eylemlerinden dolayı odak haline gelmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi gerekir:

1. Kapatmaya yol açacak eylemlerin Anayasa md. 68/4 te sayılan yasaklara aykırı nitelikte olması gerekir
2. Bu nitelikteki eylemlerin partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki parti grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca işlenmesi gerekir.
3. Söz konusu nitelikte eylemlerin işlenmesinde kararlılık bulunmalıdır.

Bir siyasi partinin üyelerinin eylemlerinden dolayı, odak haline gelmesi için beş şartın bir arada gerçekleşmesi gerekmektedir:

1. Kapatmaya yol açacak eylemlerin Anayasa md. 68/4 te sayılan yasaklara aykırı nitelikte olması gerekir.
2. Bu nitelikteki eylemlerin partinin üyeleri tarafından işlenmesi gerekir.
3. Söz konusu nitelikte eylemlerin işlenmesinde kararlılık bulunmalıdır.
4. Söz konusu nitelikte eylemlerin işlenmesinde yoğunluk bulunmalıdır.
5. Bu eylemlerin parti üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği hususunun, o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki parti grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca bilinmesi ve zımnen veya açıkça benimsenmesi gerekir.

68.maddede belirtilen bu hükümlere paralel olarak Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması başlığını taşıyan 14. Maddesinde daha genel nitelikte şu hükme yer verilmiştir; “Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar.”

Aynı zamanda Anayasa'nın din ve vicdan hürriyeti ile ilgili 24. Maddesinin son fıkrasında da "(...) kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne surette olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz." Bu madde ile 1961 Anayasası'nın aynı hürriyeti düzenleyen 19.maddesi arasındaki fark, 1961 anayasasının 19 maddesinde bu düzenlemelere aykırı hareket eden siyasi partilerin temelli kapatılacağı hükmünün açıkça yer almış olmasıdır.

c. Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Çalışmalarına İlişkin Yasaklar

1982 Anayasası'nın 68.maddesinin ilk halinde, siyasi partiler için yurt dışında teşkilatlanma, faaliyette bulunma, kadın kolları, gençlik kolları ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar oluşturmak ve vakıf kurmak yasaklanmıştı. Anayasa bu yasakları belirtilmiş olmakla beraber buna uyulmaması durumunda yaptırımın ne olacağı konusu düzenlenmemişti. Ancak Anayasada 1995 yılında 4121 sayılı yasa ile yapılan değişiklik sonrası bu hüküm kaldırılmış ve yurt dışı teşkilatı, kadın ve gençlik kolları kurup faaliyette bulunulması serbest hale getirilmiştir.

Bu hükümler dışında yine Anayasa'nın 68. Maddesinde siyasi partilerin örgütlenmesine ilişkin yasaklar sayılmaya devam edilmiş ve maddenin beşinci fıkrasında "Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dâhil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar." "Yüksek Öğretim elemanlarının siyasi partilere üye olmaları ancak kanunla düzenlenebilir. Kanun bu elemanların, siyasi partilerin merkez organları dışında kalan parti görevi almalarına cevaz veremez ve parti üyesi yükseköğretim elemanlarının yükseköğretim kurumlarında uyacakları esasları belirler" diyerek siyasi partilere üye olabilmenin sınırlarını çizmiştir.

“Siyasi partilerin uyacakları esaslar” kenar başlığını taşıyan Anayasa’nın 69. maddesinin ilk fıkrasında; “siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur. Bu ilkelerin uygulanması kanunla düzenlenir” denmiştir. Burada belirtilen kanun 1983 yılında çıkarılmış olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’dur.

Anayasa’nın 69. Maddesinde siyasi partilerin faaliyetlerine ilişkin yasakları düzenlenmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında; “Siyasi partiler, ticari faaliyetlere girişemezler” hükmü yer almıştır. Aynı zamanda siyasi partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gerektiği, bunun denetiminin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılacağı yine 69. Maddede ifade edilmiştir.

1982 Anayasası’ndaki diğer düzenlemeler ise, “siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır.” “Temelli kapatılan bir parti başka bir ad altında kurulamaz.” “Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan ve faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dâhil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar.” “Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler, temelli olarak kapatılır.”

1982 Anayasası’nın 69.maddesine 2001 yılında 4709 sayılı yasa ile siyasi partilere kapatma haricinde uygulanacak ek bir yaptırım daha getirilmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre, “Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.” Yine 2001 yılında yapılan değişiklikle maddenin son fıkrası, “Siyasi partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasi partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesince kanunla düzenlenir.” Şeklinde

olmuştur. Yasama organı da 2820 sayılı SPK ile bahsi geçen alanları ayrıntılı olarak düzenlemiştir.

Siyasi Partiler Kanunu'nda açıkça belirtilen ve siyasi partilerin kapatılmasına gerekçe olan düzenlemelere geçmeden Anayasadaki düzenlemeyi toparlayacak olursak; Anayasamızın 69.maddesi³⁴⁹, siyasi partilerin tüzük ve programlarının Anayasa'nın 68.maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı olmasından dolayı kapatılmaları ile partilerin eylemlerinin aynı fıkraya aykırı olmasından dolayı kapatılmalarını ayrı ayrı hükme bağlamaktadır. Birinci sebepten dolayı kapatma, siyasi bir partinin tüzüğü ve programı, partinin tüzel kişiliğini bağlayıcı birer belge olması ve bu belgelerin Anayasa'nın öngördüğü yasakları ihlal etmesi durumunda başkaca bir şart aranmadan siyasi partinin kapatılmasını gerektirdiği için daha kolaydır. Oysa siyasi partinin eylemlerinin, kapatılmasını gerektirdiğinin tespiti, parti yöneticilerinden veya üyelerinden bazılarının eylemlerinin Anayasada öngörülen yasaklara aykırı olmasının, bu siyasi partinin bir tüzel kişi olarak Anayasaya aykırı faaliyette bulunduğu anlamına gelmeyeceğinden daha zordur.

23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunundan önce 69.maddede sebepler tadadi olarak sayılmamış ve kanunla Anayasaya aykırı olmayan kapatma sebeplerinin öngörülmesi mümkünken, değişiklik sonrası Anayasa Mahkemesi içtihatlarının da gösterdiği üzere, mümkün değildir.³⁵⁰

3.3.3. 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununda Siyasi Parti Yasakları ve Siyasi Partilere Uygulanan Cezalar

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununu gibi dördüncü kısımda bölümler halinde siyasi parti yasaklarını düzenlemiştir. Siyasi partilere ilişkin yasaklar, 78. ve 97.maddeler arasında düzenlenmiştir. Bu kanunda yer alan yasaklar, maddeler halinde ayrıntılarıyla belirtilmekle birlikte, yasaklara aykırılıkların tespitinde hangi yaptırımların uygulanacağını madde metinlerinde belirtmemiştir. Sadece yasakların sıralanması yolu izlenmiştir. 1995 Anayasa

³⁴⁹GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.211

³⁵⁰GÖZLER, K, a.g.e, s. 211

değişikliği sonrasında³⁵¹ siyasi parti kapatma nedenlerinin Anayasadakilerle sınırlanmasının dışında Siyasi Partiler Kanunu da Anayasada yer alan kapatma nedenlerini 101.maddede toplamış, bunun dışındaki emredici hükümlere aykırılığı ihtarlı usulde devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakma yaptırımına bağlamıştır.

SPK'nın dördüncü kısmının birinci bölümü, siyasi partilerin amaçları ve faaliyetlerine ilişkin yasakları belirtmiş ve demokratik devlet düzeninin korunmasını esas almıştır. Türkiye devletinin bir Cumhuriyet olduğunun, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu, dilinin, bayrağının, milli marşının değiştirilemez olduğu, egemenliğin kullanılmasının belli bir kişi ya da zümreye bırakılamayacağı vurgulanmış ve siyasi partilerin bu esasları değiştirme amacı güden faaliyetlerde bulunamayacağını belirtmiştir.

İkinci bölümde milli devlet niteliğinin, bağımsızlığın, devletin tekliği ilkesinin korunması, azınlık yaratılmasının önlenmesi, eşitlik ilkesinin korunması ve bölgecilik ve ırkçılık yapılamayacağı, siyasi partilerin bu amaçlara aykırı faaliyet yürütülemeyeceği, tüzük ve programlarında bu amaçlara aykırı düzenlemeler yapamayacağı ve bu amaçlara aykırı faaliyetleri kongre ve toplantıları yoluyla teşvik edilemeyeceği ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde, Atatürk ilke ve inkılaplarının ve laik devlet niteliğinin korunmasına ilişkin hükümler yer alır. Bu hükümler içinde siyasi partilerin, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmak ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini korumaya yönelik olarak çıkarılmış İnkılap Kanunları'na aykırı amaç güdemeyeceği ve faaliyetlerde bulunamayacağı belirtilmiştir.

2820 sayılı SPK dördüncü bölümü 90 ve 97.maddeler arası, çeşitli yasaklar başlığı altında toplanmıştır. Burada yer alan maddelerin bir kısmı 1999 yılında çıkarılan 4445 sayılı yasayla mülga kılınmıştır. Bu maddelerin başlıkları; “yan kuruluşlar yasağı.” “Dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve meslek kuruluşlarıyla

³⁵¹AKARTÜRK, Ekrem, Ali, 2008, Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul s.155-156

siyasi ilişki ve işbirliği yasağı.” “12 Eylül 1980 Harekâtına karşı beyan ve tutum yasağı.”

SPK 95.maddede, kapatılan siyasi parti mensuplarının durumu ile ilgili düzenleme yapılmıştır. Anayasa’nın 69.maddesinde de belirtildiği gibi, “kapatılan siyasi parti bir başka ad altında kurulamaz. Bir siyasi partinin kapatılmasına söz ve eylemleriyle neden olan kurucuları dâhil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar. Siyasi partiler bu kişileri hiçbir suretle seçimlerde aday gösteremezler.”

2820 sayılı SPK’nın beşinci kısmında siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin hükümler yer almaktadır. Bu başlık altında görevli mahkeme, görevli savcılık, hangi hallerde siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin dava açılabilceği ve davayı açmaya veya davanın açılmasını talep etmeye yetkili olanlar açıkça belirtilmiştir.

10 Kasım 1983 tarih ve 2949 sayılı Anayasa Mahkemesi Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’un 33.maddesine göre, siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalar, Ceza Muhakemesi Kanunu hükümleri uygulanmak suretiyle dosya üzerinde incelenir ve karara bağlanır. Bu davalarda Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısından sonra kapatılması istenen siyasi partinin genel başkanlığının veya tayin edeceği bir vekilinin savunması dinlenir. Savunmaların alınmasına ilişkin bu hüküm Anayasanın 49.maddesinin dördüncü fıkrasında da yer alır.³⁵²

a. Siyasi Partilerin Kapatılması

SPK’daki düzenlemeye göre siyasi parti kapatma davaları, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından Anayasa Mahkemesinde açılır. Siyasi partilerin kapatılması davalarında kapatılmaya karar verilebilmesi için beşte üç oy çokluğu şarttır. (md.98/1) Anayasa Mahkemesince verilen kararlar kesindir. (md.98/2) Cumhuriyet Başsavcılığı, iddianamesine esas teşkil edecek olayların araştırılması

³⁵²GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.216

ve soruşturulmasında ve davanın açılması ve yürütülmesinde Cumhuriyet savcılarına ve sorgu hâkimlerine tanınan bütün yetkilere sahiptir. Ancak Anayasanın ve kanunların sadece hâkimler tarafından kullanılabileceğini belirttiği yetkiler bunun dışındadır. (md.98/4) Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı siyasi partilerden incelenmek üzere gerekli gördüğü belgeleri isteyebilir. (md.98/5) Siyasi partiler, Cumhuriyet Başsavcılığının isteklerine en geç on beş gün içinde cevap vermek zorundadırlar (md.98/6). Cumhuriyet Başsavcısı soruşturmayı Cumhuriyet Başsavcivekili veya yardımcıları eliyle de yürütebilir (md.98/7).

Siyasi partilerle ilgili yasaklara aykırılık halinde, Anayasada yazılı nedenlerle Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından bir siyasi partinin kapatılması davasının açılması

1. Re'sen,
2. Bakanlar Kurulu kararı üzerine Adalet Bakanı istemiyle,
3. Bir siyasi partinin istemi üzerine olur.

Ancak, bir siyasi partinin Cumhuriyet Başsavcılığından dava açılmasını isteyebilmesi için, bu partinin son milletvekili genel seçimlerine katılmış olması TBMM'de grubu bulunması, ilk büyük kongresini yapmış olması, partinin merkez karar ve yönetim kurulunun üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu ile dava açılmasının istenmesi yolunda karar almış bulunması ve istemin parti adına genel başkanı tarafından Cumhuriyet Başsavcılığına yazılı olarak yapılmış olması gerekir (md.100/2).

Cumhuriyet Başsavcılığı, Adalet Bakanının veya partinin yazılı isteminde yeterli delil bulunduğu kanısına varırsa davayı açar. Yeterli delil bulunmadığı kanısına varırsa dava açmayacağını istemde bulunan Adalet Bakanına veya siyasi parti genel başkanlığına yazı ile bildirir (md.100/3)

Adalet Bakanının veya siyasi partinin, Cumhuriyet Başsavcılığının bildirimi üzerine, bu bildirimin tebliği başlayarak itibaren otuz gün içinde Siyasi Partilerle İlgili Yasakları İnceleme Kuruluna yazı ile itirazda bulunma hakkı vardır

(md.100/4). Kurul, itirazı ivedilikle en geç otuz gün içinde inceler; itirazı haklı görmezse dava açılmaz; haklı görürse, Cumhuriyet Başsavcılığı Anayasa Mahkemesinde dava açmakla yükümlüdür (md.100/5).

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 101.maddesine göre, Anayasa Mahkemesince bir siyasi parti hakkında kapatma kararı;

1. Bir siyasi partinin tüzük ve programının Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olması, sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlaması, suç işlenmesini teşvik etmesi,

2. Bir siyasi partinin, Anayasanın 68.maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı eylemlerin işlendiği odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespiti,

3. Bir siyasi partinin, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alması hallerinde verilir.

Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkranın (a) ve (b) bentlerinde sayılan hallerde temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin almakta olduğu son yıllık Devlet yardımı miktarından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmasına, yardımın tamamı ödenmişse, aynı miktarın Hazineye iadesine karar verebilir.

Kapatma davasının sonucunda AYM davanın reddine, partinin kapatılmasına veya partinin devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmasına karar verir. AYM'nin vereceği bu üç karar da kesindir. Yani verilen karara karşı itiraz ve temyiz gibi gidilebilecek bir kanun yolu yoktur. AYM kapatma sebepleri ve şartlarının gerçekleşmediği kanısına varırsa kapatma davasının reddine karar verir. Bu kararın hukuk âleminde doğurduğu yeni bir sonuç yoktur, siyasi parti faaliyette bulunmaya devam eder. Kapatma davası başka gerekçelerle açılabilir

ancak aynı sebebe dayanarak tekrar dava açılması, kesin hüküm nedeniyle mümkün değildir.³⁵³

Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatma kararı Bakanlar Kurulu tarafından uygulanır (SPK MD. 107/2) bu amaçla kapatma kararı AYM tarafından Başbakanlığa gönderilir. Siyasi partilerin kapatılmaları Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından tutulan "siyasi parti sicili" ne de işaretlenir (SPK md. 10). Bu amaçla da kapatma kararı yine AYM tarafından Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına da gönderilir. Siyasi parti kapatma kararının sonucu olarak siyasi partinin tüzel kişiliği sona erer. Kapatılan siyasi partinin mal varlığı hazineye geçer (SPK md. 107/1).

Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası'nın 19/4 ve 57/3, 1982 Anayasası'nın 69/4. Maddesinden aldığı yetkiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın açacağı dava üzerine siyasi partilerin kapatılması davalarına bakmaktadır. Anayasa Mahkemesi 45 yıl içinde 47 siyasi parti kapatma davasına bakmıştır. Bunlardan altısı 1961-1982 yılları arasında karara bağlanmıştır. 1982 sonrası açılan 41 davada 40 başvuru sonuçlandırılmış; bir başvurunun incelemesi devam etmektedir.³⁵⁴

b. Fazilet Partisi Örneği

Tüm bu madde hükümlerinin uygulandığı bir örnek olarak Fazilet Partisi'nin kapatılması hakkında Anayasa Mahkemesi tarafından verilen karara bakacak olursak;

"Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 07.05.1999 günlü SP.95 Hz 1999/116, 05.02.2001 günlü SP.95 Yargıtay Hz.1999/116 sayılı iddianameleriyle Fazilet Partisi'nin kapatılması istemiyle açılan davalar birleştirilerek yapılan yargılama sonunda gereği görüşülüp düşünüldü;(...)

³⁵³GÖZLER, K, 2007, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s.216

³⁵⁴T.C Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet sitesi, "http://www.anayasa.gov.tr/Hakkinda/DundenBuguneAnayasaMahkemesi5/"

1- Laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69., 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun değişik 101. Maddesinin (b) bendi ve 103. Maddesi gereğince FAZİLET PARTİSİNİN TEMELLİ KAPATILMASINA, Haşim KILIÇ, Samia AKBULUT, Sacit ADALI'nın karşı oyları ve OYÇOKLUĞUYLA,

2- Beyan ve eylemleriyle Parti'nin kapatılmasına neden olan İstanbul Milletvekili Nazlı ILICAK ve Tokat Milletvekili Bekir SOBACI'nın milletvekilliklerinin, Anayasanın 84. Maddesinin son fıkrası uyarınca gerekçeli kararın Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihte sona ermesine, OYBİRLİĞİYLE,

3- Beyan ve eylemleriyle Parti'nin kapatılmasına neden olan üyeleri Merve KAVAKÇI, Nazlı ILICAK, Bekir SOBACI, Ramazan YENİDEDE ve Mehmet SILAY'ın, Anayasanın 69.maddesinin sekizinci fıkrası gereğince gerekçeli kararın Resmi Gazete'de yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamayacaklarına OYBİRLİĞİYLE,

4- Davalı partinin tüm mallarının, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 107.maddesi gereğince Hazineye geçmesine, OYBİRLİĞİYLE

5- Kapatma kararının verildiği tarihte Parti tüzel kişiliğinin sona ermesine, OYBİRLİĞİYLE,

6- Gereğin yerine getirilmesi için karar örneğinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, Başbakanlığa ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderilmesine, OYBİRLİĞİYLE,

22.06.2001 gününde karar verildi.³⁵⁵

Bir siyasi partinin Siyasi Partiler Kanunu'nun 101.maddesi dışında kalan emredici hükümleriyle diğer kanunların siyasi partilerle ilgili emredici hükümlerine aykırılık halinde bulunması sebebiyle o parti aleyhine Anayasa Mahkemesine

³⁵⁵Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, 22 Haziran 2001 Tarih ve E.1999/2, K.2001/2 sayılı Fazilet Partisi Kararı, sayı 37, Cilt I, s.692

Cumhuriyet Başsavcılığınca yazı ile re'sen başvurulur. SPK md.104/1) Anayasa Mahkemesi söz konusu hükümlere aykırılık görürse bu aykırılığın giderilmesi için ilgili siyasi parti hakkında ihtar kararı verir(SPK md.104/2).

Tüzüklerinde Anayasa Mahkemesince temelli kapatılan veya siyasi parti siciline kayıtlı bulunan siyasi partilerin isimleri, amblemleri ve rumuzlarını aynen veya iltibasa mahal verecek şekilde kabul eden veya kullanan siyasi parti aleyhine Anayasa Mahkemesine, Cumhuriyet Başsavcılığınca resen veya ilgili siyasi parti tarafından doğrudan yazı ile başvurulur. Anayasa Mahkemesi başvuru tarihinden itibaren en geç otuz gün içinde isim, amblem ve rumuzlarla ilgili olarak siyasi parti siciline kayıt önceliğine göre yapacağı incelemede bu Kanunun 96. maddesinin birinci fıkrasına aykırılık görürse, aykırılık teşkil eden isim, amblem ve rumuzların hükümsüzlüğüne ve siyasi parti sicilinden terkinine karar verir. (SPK md.104/3)

Siyasi partilerin kapatılmasındaki amaç, Anayasa'nın 68.maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen değerleri korumaktır. Partinin eylemleri dikkate alındığında, bu değerlerin, parti kapatılmadan, partinin aldığı devlet yardımı kısılarak korunması mümkün ise, AYM kapatma kararı yerine devlet yardımından yoksun bırakmaya karar verebilir. Bununla birlikte SPK'nın 104. Maddesinde de belirtildiği gibi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, AYM'nin verdiği ihtar kararına uymayan siyasi partinin devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılması için AYM'ye re'sen dava açabilir. AYM siyasi parti kapatma davalarında kararı beşte üç çoğunluk şartını sağlayarak alırken, devlet yardımından yoksun bırakma kararını üye tam sayısının salt çoğunluğuyla alabilir.

1982 Anayasası siyasi partileri Anayasal kuruluşlar olarak kabul edip, siyasi partilere birtakım anayasal güvenceler tanıdıktan sonra, örgütlenmelerinin, faaliyetlerinin ve çalışmalarının sınırlandırılması ile ilgili düzenlemelere yer vermiştir. Bu sınırlamaları ana hatlarıyla belirledikten sonra, detaylı düzenlemeyi kanuna bırakmıştır. 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu kendisinden önce yürürlükte olan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'na göre daha sistematik ve daha geniş kapsamlı bir düzenlemeye sahiptir.

1982 Anayasası otorite-hürriyet ayrımında otoriteye ağırlık vermiş ve halkı depolitize edici hükümler içermiştir. 1995 ve 2001 yıllarında yapılan Anayasa değişiklikleri dikkate alınırsa, otorite-hürriyet ayrımında hürriyetler yönünde olumlu gelişmeler olmuştur. Böylece çoğulcu demokrasi anlayışına uyan hükümlere yer verilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada yaygın kanaat olarak demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, Türk Anayasa tarihinde ilk kez 1961 Anayasası ile Anayasal olarak düzenlenmiştir.

Ülkemizde 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 hareketleri ile iki defa kesintiye uğrayan demokratik yaşam, hazırlanan yeni Anayasalar ve sonrasındaki yasal düzenlemelerle tekrar düzenlenmeye çalışılmıştır. Her bir müdahale sonrasında hazırlanan Anayasa ve yasal mevzuat, hazırlayan meclislerin demokrasiden beklentilerinin etkilerini taşımıştır. Özellikle 12 Eylül 1980 müdahalesine giden süreçte, müdahaleyi yapanların bakış açısına göre, siyasi partilerin karışıkların oluşmasında etkili olması, yeniden demokratik düzene geçişte siyasi partilere kuşkuyla yaklaşılmasına neden olmuştur.

Siyasi partilere ve toplum üzerinde bıraktıkları etkiye karşı duyulan endişe, 12 Eylül 1980'den yeni Anayasa'nın kabul edilip yeniden genel seçimlerin yapılacağı 1983 yılına kadar tüm siyasi partilerin kapatılmasına, siyasi faaliyetlerin durdurulmasına neden olmuştur. Yeni Anayasayı hazırlayan meclislerin sivil kanadı olan Danışma Meclisinde bulunabilmenin ön koşulu 11 Eylül 1980 öncesinde hiçbir siyasi partiye üye olmamaktan geçiyordu.

Yeni Anayasa 7 Kasım 1982'de halkoylamasına sunularak kabul edilmiş, 9 Kasım 1982 tarihinde de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Her ne kadar Anayasa'nın 68.maddesi, siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasi partiler önceden izin almadan kurulur ve Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler hükümlerini içerse de siyasi hayat, henüz bu hükümleri gerçekleştirebilecek özgürlükte değildi.

Bu dönemde, henüz sivil yönetime geçilecek genel seçimler yapılmadan, yine Milli Güvenlik Konseyi öncülüğünde hazırlanan ve siyasi partilerle ilgili Anayasada dahi yer almayan oldukça geniş yasaklar içeren Siyasi Partiler Kanunu, 22 Nisan 1983 Tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden 2 gün sonra 24 Nisan 1983'de Milli Güvenlik Konseyi, çıkarmış olduğu 76 Nolu kararla siyasi

parti faaliyetlerinde bulunmayı yasaklayan Milli Güvenlik Konseyi kararının yürürlükten kaldırıldığını açıklamış ve böylelikle siyasi partiler yeniden kurulmaya başlamıştır. Bunun ardından Haziran 1983 de yeni Seçim Kanunu yürürlüğe girmiştir. Genel seçimler ise, yasal düzenlemelerin tamamlanmasından sonra 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilebilmiştir.

1995 yılında 4121 ve 2001 yılında 4709 sayılı yasalarla Anayasada değişiklik yapılana kadar, siyasi partilerle ilgili hem Anayasa'daki, hem de mevcut Siyasi Partiler Kanunu'ndaki yasaklayıcı hükümlere göre oldukça sıkı bir denetim ve gözetim uygulanmaktaydı. 4121 sayılı yasa ile yurtdışı teşkilatlanmasının, kadın ve gençlik kolları kurulmasının serbest bırakılması, parti üyesi olabilme yaşının on sekize indirilmesi, siyasi partilerin teşkilatlanmasının ve çalışmalarını daha rahat yürütebilmesinin önündeki engelleri kaldırmıştır. Aynı zamanda yine 4121 sayılı değişiklikle odak olma kriterinin Anayasaya girmesi siyasi partilerin eylemleri dolayısıyla kapatılmalarını da zorlaştırmıştır. Bu da demokratik siyasi hayatın daha rahat işlemesi açısından önemlidir.

Teşkilatlanma ve faaliyetleri açısından getirilen sınırlamaların hafifletilmesinin yanında 2001 yılında 4709 sayılı yasa ile getirilen devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakma cezası, siyasi partilerin eylemlerinin ağırlığına göre kapatma kararı dışında başka cezalar alarak, siyasi hayatta kalabilmelerini sağlamıştır.

Bu olumlu gelişmelerin yanında, demokratik siyasi yaşamda mecliste sandalye kazanarak kendisine oy veren vatandaşları temsil edebilme yeteneğine sahip olabilen siyasi partiler için hala yapılması gereken düzenlemeler bulunmaktadır. Seçim barajı, ciddi sayıda vatandaşın taleplerinin meclis sıralarında tartışılmasına engel olmaktadır. Kadir Cangızbay'ın birgün gazetesinde 6Aralık 2014 tarihli köşe yazısında belirttiği gibi "Baraj, vatandaşın eşit seçme-seçilme hakkının gasp edilmesidir."

Seçim barajı hem seçmenin hakkının gaspı hem de dolaylı olarak siyasi partilerin hakkının gaspı olarak karşımıza çıkıyor. Siyasi partilerin Devlet

yardımdan faydalanabilmek için öncelikle genel seçimlere girme hakkı elde etmiş olmasının yanında genel barajı aşma ya da milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %3 ünü almış olma şartlarının aranıyor olması adil değildir. Kaldı ki yapılan yardımın alınan oylarla orantılı dağıtılıyor olması da diğer bir eşitsizlik yaratıcı durumdur.

Ülke genelinde seçim çalışmaları yürütebilmek ve vatandaşların tümüne ulaşabilmek için çok ciddi masraflar yapılması gereken günümüzde, küçük partilerin destekten yoksun olması ve gelirlerinin de dolayısıyla büyük partilere oranla zayıf olması, “temsilde adalet” ilkesinin yerine getirilmesine engel olmaktadır.

Seçimlerin, büyük partilerin gövde gösterisi şeklinde büyük paralar harcayarak, seçim meydanlarında verdikleri vaatler şeklinde değil, herkesin eşit temsil edilme hakkının bulunduğu bir tercih belirleme yeri olarak görülmesi gerektiği düşüncesindeyim. Anayasada yer alan temel hak ve özgürlükler ve bunların kullanılmasının düzenlenmesinde nasıl ki esas olan hakkın özüne dokunmamaksa, siyasi partilerin de demokratik yaşamın temel taşları olduğu dikkate alınarak, onları için getirilen sınırlamaların da siyasi partilerin temel varlık nedeni olan demokrasi anlayışına ters düşmemesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- ATEŞ, Turan, 2007, **Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim**, Beta Yayınları, İstanbul,
- AKKERMAN, Naki, Cevat, 1950 **Demokrasi ve Türkiye’de siyasi partiler hakkında kısa notlar**, Ulus Basımevi,
- ATASEVER, G, 2010, **Siyasi Parti Tipolojisi, İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasi Partiler**, Editör Doc.Dr. Turgay UZUN, Orion Kitabevi, Ankara
- AVCIOĞLU, Doğan, 1968, **Türkiye’nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara
- AVCIOĞLU, Doğan, Kasım 2013, **Osmanlı’nın Düzeni**, kırmızıkeçi yayınları, İstanbul, yayına hazırlayan, doğan Yurdakul
- ARSLAN, Çetin, 1999, **Yüce Divan Olarak Anayasa Mahkemesi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- AKAD, Mehmet-DİNÇKOL, Abdullah, 2007, **1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi Kararları**, Der Yayınları, İstanbul
- AKARTÜRK, Ekrem, Ali, 2008, **Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları**, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- BERKES, Niyazi, 1946, **Siyasi partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları,
- BİRİNCİ, Ali, 2000, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul
- BİRİNCİ Ali, Eylül 2001, **Tarih Yolunda (yakın mazinin siyasi ve fikri ahvali)**, Dergah yayınları, İstanbul
- BOZDAĞ, Muhammed, 2008, **Türkiye ‘de Siyasi Parti Kapatma, laiklik Bölücülük Sorunu**, Nobel Yayınları, Ankara
- BATUM, Süheyl, 2011, **Anayasa ve İnsan**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul
- CAN, Osman, 2005, **Demokratikleşme sürecinde anayasa ve siyasi partilerin kapatılması**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul
- ÇAM, Esat, 1977, **Siyaset Bilimine Giriş**, Güryay Matbaacılık, İstanbul
- ÇAVDAR, Tefik, 2008, **Türkiye’nin demokrasi tarihi: 1950’den günümüze**, İmge Kitabevi, Ankara,
- DUVERGER, Maurice, 1993, **Siyasi Partiler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, çev. Ergun ÖZBUDUN

- DURSUN, Davut, Kasım 2008, ***Siyaset Bilimi***, Beta Yayınları, İstanbul
- EROĞUL, Cem, 1999, ***Devlet Yönetimine Katılma Hakkı***, İmge Kitabevi, Ankara,
- ERDOĞAN, Mustafa, Mayıs 2012, ***Türkiyede Anayasalar ve Siyaset***, liberte yayınları, Ankara
- FİDAN, Hüseyin, Şubat 2010, ***1920-2010 Türk Siyasi Tarihi***, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, 2005, ***Açıklamalı Türk Anayasaları (yapılışları, özellikleri ve yapılan değişiklikler)***, Turhan Kitabevi, Ankara
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Ocak 2003, ***Anayasa Hukuku***, Turhan Kitabevi, Ankara
- GÖZLER, Kemal, 2007, ***Türk Anayasa Hukuku Dersleri***, Ekin Kitabevi, Bursa
- İNSEL, Ahmet, 2005, ***Türkiye Toplumunun Bunalımları***, Birikim Yayınları, İstanbul
- İZGİ, Ömer- GÖREN, Zafer, 2002, ***Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Yorumu***, TBMM Basımevi, Ankara
- KEYDER, Çağlar, 2005, ***Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne***, İletişim Yayınları, İstanbul
- KÜÇÜK, Adnan, 2005, ***Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar***, Asil Yayın Dağıtım, Ankara
- KABASAKAL, Mehmet, 1991, ***Türkiyede Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960)***, Tekin Yayınevi, Ankara
- KAPANİ, Münci, Ekim 2004, ***Politika Bilimine Giriş***, Bilgi Yayınevi, Ankara
- KARPAT, Kemal, H, Ekim 2008, ***Türk Demokrasi Tarihi***, İmge Kitabevi, İmge Kitabevi, Ankara
- KOÇAK, Cemil, 2015, ***Dönüşüm 1945-1950 cilt 4 Türkiye 'de İki partili siyasi Sistemin Kuruluş yılları***, iletişim Yayıncılık, İstanbul
- KOÇAK, Mustafa, 2002, ***Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları***, Turhan Kitabevi, Ankara,
- Koçi Bey Risalesi***, 1972, MEB Yayınları, İstanbul, sadeleştiren, Zuhuri DANIŞMAN
- hans van der loo & willem van reijen, Ocak 2003, ***Modernleşmenin Paradoksları***, İnsan yayınları, İstanbul
- MERT, Yener, Lütfü, 2008, ***Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler***, İklim Basım Yayım, Ankara
- NOHUTÇU, Ahmet, Mart 2010, ***Kamu Yönetimi***, savaş yayınları, Ankara

- ORTAYLI, İlber, Ocak 2006, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul
- OĞUZ, Ahmet, 2010, *Birinci Meşrutiyet Kanun-u Esasî ve Meclis-i Mebusan*, Grafiker Yayınları, Ankara
- ÖZBUDUN, Ergun, 2003 *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara
- ÖZBUDUN, Ergun, 1977, *Siyasal Partiler*, Sevinç Matbaası, Ankara
- ÖDEN, Merih, 2003, *Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları*, Yetkin Yayınları, Ankara
- ÖZ, Esat, Ocak 1992, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan yayınları, Ankara
- ÖZCAN, Hüseyin – YANIK, Murat, 2007, *Siyasi Partiler Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul
- PARLA, Taha, 2005 *Türkiye ‘nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yayınları, İstanbul
- PARLA, Taha, 2016, *Türkiye’de Anayasalar Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016*, Metis Yayınları, İstanbul
- SAĞLAM, Fazıl, 1999, *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul
- SARIBAY, Ali Yaşar, 1997, *99 Soruda siyasal Partiler*, Radikal Gazetesi Yayınları, Bursa
- ŞAHİN, Engin, Ocak 2012, *Cumhuriyet Anayasaları (1921- 1924 – 1961 – 1982)*, Beta basım Yayım Dağıtım, İstanbul
- TUNAYA, Tarık, Zafer, Mayıs 2003, *Türkiye ‘de Siyasal Gelişmeler 1876-1938*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul
- TUNAYA, Tarık, Zafer, Şubat 2004, *İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul c.1
- TUNAYA, Tarık, Zafer, Şubat 2004, *İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul c.2
- TUNAYA, Tarık, Zafer, 1982, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, araştırma, eğitim, ekin yayınları, İstanbul
- TUNAYA, Tarık, Zafer, 1989, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, 2003, *SİYASET*, Lotus Yayınları, Ankara

Thomas janoski-robert alford / Alexander hicks-mildred A. Schwartz, 2010, **Siyaset Sosyolojisi**, Phoenix Yayınevi,, Ankara,

TANİLİ, Server, Kasım 2012, **Devlet ve Demokrasi**, Adam Yayınları, İstanbul

TANÖR, Bülent, Mart 2014, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

TEZİÇ, Erdoğan, 1976, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul

YÜCEL, M. Serhan, 2006, **Türkiye'nin siyasal partileri: 1859-2006**, Alfa Yayınları, İstanbul

Makaleler

13/07/1965 tarih **ve 648 sayılı siyasi partiler kanunu**

1938 Tarih ve 3512 sayılı yasa metni için,
<http://www.dernekler.gov.tr/tr/Mevzuat/mulga-anayasa/mulga-kanun.aspx>

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, **Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri**,
http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg16/aliefendioglu.pdf

Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, Esas s. 2013/108, Karar s. 2014/15,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140509-15.pdf>

Armağan **Kanun-u Esasi 'nin 100. Yılı**, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 423

ARSLAN, Zehra, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ağustos 1909 Tarihli **Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusanda Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği**

BULUT, Nihat, **Siyasal Parti Yasakları ve Son Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Odaklaşma Olgusunun Kriterleri**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Ergun ÖNEN'e Armağan, s. 535

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, 2009, **Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt.12, sayı.22,sayfa.165-178
<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c12s22/makale/c12s22m12.pdf>

GÖZLER, K, 2001, **Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri**, Ankara Barosu Dergisi, yıl 59, sayı 2001/4, s.53-67
<http://www.anayasa.gen.tr/madde13.pdf>

SOYSAL, M, 1968, **Anayasa Hukuku Açısından Kapalılık ve Açıklık Kavramları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt, XXIII, s. 272

TEZİÇ, Erdoğan, **Siyasi Partiler**, s. 27; TİKVEŞ, Özkan, 1982, Anayasa Hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İzmir, s. 445-446

TOPRAK,Zafer, **Cemiyetler Kanunu**
http://www.ata.boun.edu.tr/htr/Kaynakca/Toprak,%20Zafer_1909%20Cemiyetler%20Kanunu.pdf

Türkiye büyük millet meclisi tutanakları
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_t11/c005/b073/cs_110050730124.pdf cumhuriyet senatosu 06.07.1972 73. Birleşim cilt 5 toplantı11

YANIK, Murat, 2003, **Parti Sistemleri ve Türkiye uygulamaları**, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları, cilt. VII, sayı. 1-2,

Tezler

AKARTÜRK , Ali, Ekrem, **Avrupa Hukukuna Uyum Süreci Açısından 1982 Anayasası'nda siyasal Parti Yasakları**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, doktora Tezi, 2002, İstanbul

AYDIN, Abdullah, **1982 Anayasası Sonrası Siyasal Partiler ve Seçim Sistemi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008, Ankara

ÇAĞLAYANDELENLİ, Mustafa, **Türkiye'de Cumhuriyet öncesi ve Sonrası Siyasal Partilerin Sosyolojik İncelemesi**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995, Sivas

DÜNDAR, Barbaros, **Atatürk Dönemi Siyasal Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, Ankara

HOCAOĞLU, Baran, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008, İzmir

ŞİMŞEK, Ebru, **Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Türkiye'de Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi ve Demokrasi İlkesi Açısından Değerlendirilmesi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007, Tokat

VAROL, Alaaddin, **Yasama Sürecinde Siyasal Partilerin Rolü**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011, Konya

ZABUNOĞLU, Yahya, Kazım, **Devlet kudretinin sınırlanması**, Doktora Tezi, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları no:185

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : YAZICI Hazan
Uyruğu : T.C
Doğum tarihi ve yeri : 24/06/1984 RİZE
Medeni hali : Bekar
Telefon : 0530 8839088
Faks : 0312 3092218
e-mail : yazicihazan@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	2017
Lisans	Gazi Üniversitesi	2007
Lise	Rize Anadolu Lisesi	2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2009	Rize Kaçkar Vergi Dairesi	Memur
2011	Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı	Başkan Yrd.
	Asistanı	

Yabancı Dil

İngilizce

Hobiler

Klasik müzik eēitimi almaya baēladıēım 2011 yılından bu yana yan flüt en büyük hobim olmuētur. Doēa sporları ve özellikle uzun süreli yryēler, düzenli olarak katıldıēım etkinlikler arasındadır. Eēitim- ēretim hayatım boyunca lisanslı halk dansları dansçısı olarak yarışmalara katıldım. Halen Yeni Altındaē Belediyesi Spor Klübü'nn lisanslı oyuncusu olarak çēēitli yarışmalara katılmaktayım. Özellikle distopya ve kurgusal kitaplar olmak üzere, kitap okumak da hobilerim arasındadır.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

